

מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה - עיון מחודש

א. מבוא: מכיבוש נינוה ועד אלכסנדר הגדול

ההיסטוריה של העולם העתיק, מקדם קדמתה ועד הקמתה של מלכות הכשדים בידי נבוכדנאצר הגדול ואביו נבופולצר, שרויה במעין אור דמדומים, מפאת מחסור במקורות היסטוריים עתיקים בעלי רצף ספרותי שהגיעו לימינו, להוציא את ספר הספרים של העם היהודי¹. ואולם מתקופת המלכות הכשדית, המכונה בפי ההיסטוריונים "האימפריה הבבלית החדשה", ואפילו קצת לפניה, ועד לכיבוש האימפריה הפרסית בידי אלכסנדר הגדול המקדוני, נכנסה כביכול ההיסטוריה העתיקה לאור גדול. לגבי תקופה זו קיים שפע מקורות, הן מקורות ספרותיים והן ממצאים ארכיאולוגיים רבים ומגוונים, והוא המעניק להיסטוריונים ולחוקרים של ימינו את ההרגשה שהידע ההיסטורי על תקופה זו הוא מאושש ומוצק. בשלל מקורות זה מצויים ספרי ההיסטוריה המפורסמים של היוונים, השלמים והמקוטעים, הלוא הם ספרי הרודוטוס, תוסידידס, קטסיוס וכסינופון, וכן הספרות היוונית מתקופת האימפריה הרומית, הכוללת את ספרי דידורוס סיקיולוס, יוספוס, אריון ופלוטרכ². בשלל ספרותי זה כלולים, כמובן, גם כתבי הקודש של עם ישראל, שהם ספרי הנביאים ירמיהו ויחזקאל, חגי, זכריה ומלאכי, סוף ספר מלכים וספר דברי הימים, ומעל לכול, ספרי הכתובים דניאל, עזרא, נחמיה ואסתר. מתחום

¹ עובדת יסוד זו היא ששימשה אחת הסיבות העיקריות שעוררו את ד"ר עמנואל וליקובסקי לערוך עיון מחודש ולשחזר מיסודה את ההיסטוריה המקובלת של העולם העתיק החל מסוף הממלכה התיכונה במצרים ועד להופעתו של אלכסנדר הגדול. ראה: E. Velikovsky, *Ages in Chaos*, New York, 1952, p. 1-12; idem, *People of the Sea*, Abacus, pp. 215-244.

* הערת המערכת: למאמר של חיים חפץ הוסיף י' מדן הערות הבהרה (המסומנות באותיות בגוף הטקסט של ח' חפץ).

א מקורותיה של ההיסטוריה הפרסית-יוונית:

המחבר משתמש בדבריהם של היסטוריונים רבים אך מרבה להשתמש בעיקר בדבריהם של חמישה: הרודוטוס, תוקידידס (או תוסידידס כלשונו), כסינופון, קטסיוס ודיודורוס. נביא כאן סקירה קצרה על כל אחד מהם:

הרודוטוס: על-פי המקובל נולד בערך ב-485, שנת מלכותו של כסרכסוס, בהליקרנסוס שבאסיה הקטנה. יצא למסעות בכל העולם הידוע אז, ליקט סיפורים מפי יושבי המקום, ומת בסביבות 430. ספרו הגדול, "היסטוריה", עוסק בתחילתו בתולדות ממלכת לוד וכיבושה בידי כורש מלך פרס. דורותיהם של כנבזי ודריוש, כיבוש מצרים וסקיתיה. אך עיקר חיבורו עוסק בכיבוש המדינות הסמוכות ליוון, בניסיונו של כסרכסוס לכבוש את יוון ובתבוסתו - בתיאור האירועים שבין 500 ל-478.

ההיסטוריונים מאוחרים התייחסו לדבריו במקומות רבים בביקורת ובפסקנות אך למרות זאת בנו את השלד ההיסטורי של תקופות אלו במידה רבה על דבריו.

כאחרים, מבקר מחבר המאמר את הרודוטוס בדרכו שלו. ולדעתו חי הרודוטוס בתקופת אלכסנדר מוקדון.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המקורות המנויים, אינם מקורות המשתלבים זה בזה מעצמם כחוליות בשלשלת; הם סותרים זה את זה במידה מרובה ובצורה בולטת, וזאת לא רק בעניינים שוליים, אלא גם בעניינים מהותיים מאוד. על סמך שלל המקורות הללו לא ניתן ליצור רצף היסטורי מתקבל על הדעת של המאורעות ההיסטוריים החשובים לפי סדר כרונולוגי מוסכם, ללא פרשנות מתוחכמת ומעמיקה, ולרוב מתוך העדפת מקור אחד על פני חברו כשלא ניתן לגשר על פני הסתירה; ויעידו על כך חילוקי הדעות היסודיים המרובים בין ההיסטוריונים בני העת החדשה. במצב בלתי ברור ובלתי יציב זה, השקפתו ונטייתו לבו של כל היסטוריון וחוקר הנה בעלת תפקיד מכריע בדרך ראייתו ההיסטורית, ואף מתחת לסף הכרתו. זאת ועוד, כל הארה פרשנית חדשה במקורות ישנים וכל גילוי של מקורות חדשים יכולים להביא בנקל לערעור יסודות מוסכמים ולשינוי פניה ההיסטוריים המקובלים של התקופה עד לבלי הכר.⁴

הסתירה הקשה והחמורה ביותר קיימת בין המקורות היהודיים, כפי שפורשו והושלמו על-ידי המסורת ההיסטורית היהודית,⁵ לבין המקורות היווניים, כפי שפורשו והושלמו במחקר ההיסטורי של העת החדשה. הסתירה מתמקדת בצורה חריפה וגלויה בשני מרכזים עיקריים. תחילת תקופת האימפריה הפרסית עם כיבוש בבל על-ידי כורש ומשך התקופה הזאת המסתיימת עם כיבוש פרס בידי אלכסנדר. לפי המסופר בספר דניאל, ועל-פי מה שפורש והושלם בידי חז"ל, נכבשה בבל בידי קואליציה צבאית של מדי ופרס, שבראשה עמדו דריוש בן אחשוורוש מלך מדי וכורש מלך פרס, שהייתה ביניהם קרבת משפחה של חותן וחתן.⁶ דריוש המדי היה הזקן שבין השניים, ורק לאחר מותו בשנה הראשונה לכיבוש, מלך כורש על מלכות פרס ומדי. הוא הוציא בתחילת מלכותו את הכרזתו המפורסמת בדבר החזרת ישראל לארצו ובניין ירושלים ובית המקדש השני. על אף ניסיונות ומאמצים מרובים נלאו החוקרים המודרניים למצוא את דריוש המדי במקורות היווניים, מסיבות שתוסברנה להלן במאמר זה, ואחדים מהם אף נמנו וגמרו כי מלך זה לא היה ולא נברא אלא מְשַׁל היה, פרי דמיונה של הספרות היהודית.⁷

קיימת בעיית הזיזים שנגעשו בכל התקופות, שאין לחוקרי ימינו אמת מידה מוסכמת לגילויים ולהוכחתם. ראה: R. J. Kent, 'Present Status of Old Persian', *Journal of American Oriental Society* 56 (1936), pp. 215 ff. (=JAOS).

⁴ דוגמה בולטת היא עצם מציאותו של בלשאצר מלך בבל הנוצר בספר דניאל, שהחוקרים הראשונים ביטלוה כפרי דמיונו של הסופר היהודי העתיק, עד ששמו ומעמדו הרם נתגלו בכתובות ארכאולוגיות מרובות. ראה Dougherty, Nabonidus & Belshazzar (להלן: דוהרטי, נבונאיד ובלשאצר). הוא הדין ביחס למרדכי ואסתר, שעד היום לא פסקה המחלוקת בין החוקרים בדבר קיומם וזמנם. ראה: J. Hoschander, *The Book of Esther in Light of History*, Philadelphia, 1923; A. E. Olmstead, *The History of the Syria-Palestine*, Chicago, 1932, pp. 611-615.

⁵ סדר עולם רבא, פרקים כ"ט-ל'; מגילה, יא, ע"ב; עבודה זרה, ט, ע"א.
⁶ ילקוט שמעוני, אסתר, רמז תתרמ"ט; יוספוס, קדמוניות, ספר עשירי, י"א, ב, ד; לבנר, כל אגדות ישראל, כרך ב, עמ' 6 (ליל חרדות); גינבורג, אגדות היהודים, כרך רביעי, עמ' 343.

⁷ כרך ב, עמ' 703-704. C. C. Torrey, 'Medes and Persians', *JAOS* 66 (1946), p. 3; ערך 'דריוש המדי', אנציקלופדיה מקראית,

מוקד הסתירה השני, הוא קביעת משך שלטון פרס בפני הבית, דהיינו משנת שתיים לדריוש הפרסי ועד לכיבושי אלכסנדר. דעת חז"ל שמלכות פרס בפני הבית הייתה כשלושים וארבע שנים בלבד, נראית בעיני ההיסטוריונים כמגוחכת ומופרכת על פניה, בהיותם סמוכים ובטוחים מעבר לכל ספק על-פי שחזור המקורות היווניים כי אורך התקופה הוא קרוב למאתיים שנה, עד שגם חוקרים מוקירי התנ"ך וחפצי צדקו מתייחסים אליה בביטול גמור, והיא נשארה עניין להוגי דעות שלומי אמוני ישראל שאמונת חכמים יקרה להם לענות בו ולסבול בדומייה⁸.

ברם, קיים מוקד סתירה שלישי חשוב בין מקורות היהדות לבין מקורות יוון. אך מלבד החוקר המוחרם, ד"ר וליקובסקי, לא זיכוהו יתר החוקרים בתשומת הלב הראויה, וייתכן שלא הרגישו בסתירה כלל⁹. לפי המסופר בירמיהו וביחזקאל, כבש נבוכדנאצר את מצרים והחריבה בסוף ימי פרעה חפרע - הלוא הוא אפריס של הרודוטוס - למשך ארבעים שנה. כשהתאוששה מצרים מחורבנה והשיבה לעצמה את עצמאותה, נדונה להיות ממלכה שפלה, כלומר ממלכת תלות במסגרת ממלכה אימפרית של זרים, בדיוק כמעמדה של יהודה בימי צדקיהו תחת ממלכת בבל או כמעמדה של יהודה תחת האימפריה הפרסית. תיאור זה עומד בניגוד משווע לתיאורו של הרודוטוס של מצב ממלכת מצרים במשך ארבעים וארבע שנה לאחר הריגת פרעה חפרע. אמנם כיבושה וחורבנה של מצרים בממדי תיאורם של ירמיהו ויחזקאל תוארו בארוכה גם על-ידי הרודוטוס, אבל הם מוקמו ונקבעו על-ידו בימי כנבוזי בן כורש מלך פרס¹⁰.

ניסיונות התיאום החלקיים מצד הוגי דעות יהודים ולא יהודים, מוקירי תנ"ך ומסורת ישראל, בין המסופר במקורות היהודים לבין המסופר במקורות היוונים, העלו בדרך כלל חרס בידם, להוציא מקרים בודדים¹¹. לדעתי, נדונים ניסיונות אלה לכישלון מראש, מן הסיבה הפשוטה שכולם פונים לכיוון אחד בלבד, והוא ניסיון שילוב המסורת ההיסטורית היהודית או חלקים ממנה במסגרת המערכת ההיסטורית המשוחזרת על-פי המקורות היווניים בלבד. ברגע שמאורעות ההיסטוריה והכרונולוגיה נקבעים על-ידי ההיסטוריונים על-פי מקורות הספרות היוונית בלבד, מתוך יישוב מתוחכם של סתירותיהם הפנימיות ההדדיות ומתוך התעלמות גמורה ממקורות הספרות היהודית, נסתמים כבר מאליהם אשנבי הפרשנות הסבירה הדרושים ליישובי סתירות שמקורן מחוץ למסגרת המשוחזרת. כדי ששילוב בין מקורות שונים יצליח, הוא חייב להיעשות לפני יצירת מסגרת משחזרת

⁸ ראה פירושו של האברבנאל לדניאל, מעייני הישועה, המעיין העשירי, תמר ז; וכן צמח דוד לר' דוד גאנו (תלמידו של המהר"ל), חלק שני.

⁹ ראה: I. Velikovsky, *Theses for the Reconstruction of Ancient History*, Jerusalem, 1945, Sections 233, ff 256; idem, *Ramses II and his Time*, Doubleday, New York, 1978, p. 207.

¹⁰ ירמיהו, מ"ג, ח-יג; מ"ד, כז-ל; מ"ו, יג-כו; יחזקאל, כ"ט, א-כא; ל', א-כו; ל"א, א-יח; ל"ב, א-לב. וראה: Herodotus, *The Persian Wars*, Modern Library - Random House, New York, 1942, Book 3, p. 210 ff.

¹¹ כגון: הושנדר (לעיל, הערה 4); דוהרטי, נבונאיד ובלשאצר; י"מ גרינץ, ספר יהודית, ירושלים, תשי"ז.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נוקשה ולא אחריה, ודבר זה אפשרי רק אם מתייחסים אל כל המקורות ביחס שווה. ליחס כזה עדיין לא זכו מקורות המסורת היהודית מצד חוקרים והיסטוריונים בני זמננו. עד כמה שידעתי מגעתי ועד כמה שהעלו חקירותי, לא ניסה אף היסטוריון אחד ללכת בכיוון ההפוך, דהיינו לשלב את המסופר בספרות היוונית (או חלקים מן המסופר בה) במסגרת ההיסטורית והכרונולוגית העולה מתוך מקורות המסורת היהודית. לא עשו זאת החדשים ואף לא ההיסטוריונים הקדומים, מלבד יוסף בן מתתיהו, המכונה יוספוס. אף יוספוס נחל הצלחה חלקית בלבד, והשאיר הפרוץ מרובה על העומד¹². מטרת מאמר זה היא להאיר כיוון זנוח זה של החקירה ההיסטורית, כיוון שיש בו, כפי שיוכח בהמשך, כדי להעמיד את המסורת ההיסטורית היהודית לפחות במעמד מדעי-היסטורי שווה לזה של הספרות ההיסטורית היוונית. יותר מזה אין אפשרות - וגם אין צורך - להשיג מבחינה מדעית.

כדי להצליח במשימה שנטלנו על עצמנו, עלינו לעסוק בקצרה בשלושה נושאים ראשוניים, הדרושים להנחת היסודות. תחילה נביא את המסורת היהודית על ההיסטוריה היהודית המתייחסת לתקופה הנדונה, באופן נפרד ומנותק מן הספרות ההיסטורית היוונית-הקלאסית המנוגדת לה. אחר-כך נסביר את דרכה ואת אופייה של הספרות ההיסטורית היוונית-הקלאסית כפי שהן באות לידי ביטוי אצל כותביה ואצל יורשיה-ממשיכיה המאוחרים. אחר-כך נאמר משהו על אופייה של הארכיאולוגיה בכלל ועל תוכנם של הממצאים הארכיאולוגיים הנוגעים לתקופה הנדונה בפרט. ולבסוף ניגש למלאכת התיאום והשילוב בין שלוש מערכות אלו, וזאת בארוכה ובפירוט הנדרש לכל עניין ועניין בנפרד.

ב. שלשלת האירועים מנבוכדנאצר הגדול הכשדי ועד אלכסנדר הגדול המוקדוני לפי המסורת ההיסטורית היהודית

המסורת ההיסטורית היהודית מורכבת משלושה מקורות עיקריים: א. המסופר בכתבי הקודש במפורש ובביאור. ב. פרשנות הכתובים על-פי חז"ל והמפרשים שבעקבותיהם. ג. מסורות היסטוריות שעברו מדור לדור בעל-פה ואין להן רמז בכתובים. על-פי המסורת ההיסטורית היהודית, על שלושת מרכיביה, מצטיירת התמונה הבאה

¹² יוספוס, קדמוניות היהודים, ספר עשירי, ט', ו; י"א, ד; ספר אחד עשר. מגרעותיו של יוספוס הן המגרעות של הסופרים היוונים והרומאים שבסגנונם ובדרך הרצאותם כתב, דהיינו גיבוב סיפור על סיפור תוך דילוגים בסדר הזמנים, וקביעת זיהויים ועובדות מבלי לנתח היטב את הסתירות ואת סדרי הזמנים ומבלי לציין בבירור את מקורות הזיהויים. זאת ועוד, יוספוס מוצא לנכון לצטט או להסתמך על מחבר מסוים כעד נאמן לדבריו, וערבך ערבא צריך! בנוסף לכך, יש לקחת בחשבון את האפשרות שיד מגיהים ועורכים עתיקים נשלחה בספריו, ולעולם אין לדעת בבירור אם קביעה מסוימת יצאה מקולמוסו של יוספוס או היא תוספת מאוחרת. הערה זו נכונה גם לגבי סופרים יוונים ורומאים אחרים, כולל הרודוטוס, תוסידידס וכסינופון.

על התקופה המתחילה בעליית נבוכדנאצר הכשדי לשלטון בבבל והמסתיימת בסוף ימי דריוש הפרסי, עם כיבוש פרס בידי צבא אלכסנדר המקדוני:

א. מספר שנות התקופה רבת התהפכות, שעלו וירדו בה שתי אימפריות עולמיות, הלוא הן האימפריה הבבלית-כשדית והאימפריה הפרסית-מדית, הוא מאה עשרים ושתיים בסך-הכול; מהן שבעים שנות האימפריה הבבלית-כשדית וחמישים ושתיים שנות האימפריה הפרסית-מדית.¹³ בעת שלטונה של האימפריה הבבלית-כשדית היו מלכי פרס ומדי בעלי ברית ואסאלים של המלך הבבלי. זה האחרון שלט בכיפה וכינויו היה 'מלך המלכים'. לאחר כיבוש בבל בידי הצבאות המשותפים של פרס ומדי בימי דריוש המדי וכורש הפרסי באה לעולם האימפריה הפרסית-מדית, ומלכי מדי ופרס, שהיו קשורים יחד בברית שלטון וקרבת משפחה, נעשו על-פי הסדר מוסכם בנייהם ל'מלכי מלכים', במקום צאצאי בית נבוכדנאצר שנעקרו מן העולם. מלכי פרס ומדי כינו עצמם גם מלכי בבל ואשור, והשפה המדינית הרשמית, ה'לינגוא פרנקא' של הימים ההם, הייתה השפה הארמית, כבימי האימפריה הבבלית-כשדית. נמצא שמלכות פרס ומדי הייתה קשורה בטבורה בתרבות בבלית-אשורית, הן בעת שלטון מלכות בבל מבית נבוכדנאצר והן לאחר שעשתה עצמה ליורשתה החוקית לאחר כיבוש בבל.

ב. נבוכדנאצר הגדול כבש את נינוה והחריבה בשנת שלטונו הראשונה, יחד עם בעל בריתו והנתון למרותו (ואסאל) בהיררכיה השלטונית, אחשורוש (אחיאחר) מלך מדי.¹⁴ בכך בא הקץ על שושלתו של סנחריב ועל מלכות אשור כולה. מרכז מלכות אשור-בבל הועתק לבבל, וזו נבנתה מחדש ביתר פאר על-ידי נבוכדנאצר להיות נינוה החדשה.¹⁵ בזאת באה לעולם האימפריה הבבלית-כשדית. בסוף אותה שנה היכה נבוכדנאצר מלך בבל עם צבאות בעלי בריתו את צבאות פרעה נכו מלך מצרים בכרכמיש שליד נהר פרת. כל ארצות ממשלתה של האימפריה המצרית, שכונתה בפי יחזקאל "בני ארץ הברית" (יחזקאל, ל', ה), כולל ממלכת יהודה, נפלו בידי נבוכדנאצר, פרט לארץ מצרים עצמה ומה שמעבר לה לדרום ולמערב.¹⁶

ג. בשנת שלטונו השמינית הגלה נבוכדנאצר לבבל את המלך יהויכין ועמו יהודים רבים ויחזקאל הנביא בתוכם, והמליך תחתיו ביהודה את מתניה דודו של יהויכין. הוא הסב את שמו של מתניה לצדקיהו וכפה עליו שבועת אמונים למלכות בבל. שרי צדקיהו נטו לברית עם מצרים ומרדו בנבוכדנאצר, ובשנת שמונה-עשרה לנבוכדנאצר עלו צבאותיו על ירושלים והחריבוה. מקדש שלמה המלך נשרף ועם יהודה גלה לבבל.¹⁷

ד. בשנת עשרים ושבע למלכותו כבש נבוכדנאצר את ארץ מצרים והחריבה, ומלכה פרעה חפרע נהרג בידי מבקשי נפשו. מצרים נשארה שבויה ודויה תחת מלכות בבל למשך 40

¹³ סדר עולם רבא, כ"ט-ל'; מגילה, יא, ע"ב; עבודה זרה, ט, ע"א.

¹⁴ ספר טוביה, י"ד, יד-טו (בשני נוסחים); סדר עולם רבא, כ"ד; ערכין, יב, ע"א.

¹⁵ ראה: G. Roux, *Ancient Iraq*, Pelican, Hammondsorth, 1964, 1969, p. 338; 355 ff. (להלן: רוא, עירק העתיקה). וראה: דניאל, ד', כו-כו.

¹⁶ יחזקאל, ל', ה; מלכ"ב, כ"ד, ז; ירמיהו, מ"ו, ב.

¹⁷ מלכ"ב, כ"ד, יב; כ"ה, ח; ירמיהו, נ"ב, כח-כט.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שנה, ורק בתחילת מלכותו של בלשאצר, נכדו של נבוכדנאצר, התאושה והקימה ממלכה עצמאית שפלה¹⁸.

ה. נבוכדנאצר מֶלֶךְ 45 שנים, אחריו מלך אויל מראדך בנו במשך עשרים ושלוש שנים. הוא הוציא בשנת מלכותו הראשונה את יהויכין מלך יהודה מבית הכלא והטיב עמו. לאחר מותו של אויל מראדך מלך בלשאצר בנו שלוש שנים מקוטעות ונהרג בליל משתה והוללות. באותו לילה נכבשה בבל בידי צבאות פרס ומדי שפעלו יחד¹⁹.

ו. דריוש בן אחשורוש המדי היה בן שישים ושתיים שנים בזמן כיבוש בבל, ומת בשנת מלכותו הראשונה בבבל. כורש מלך פרס חתנו עלה לדרגת מלך מלכים במלכות הפרסית-מדית. בתחילת מלכותו נתן את הצהרתו המפורסמת המתירה לעם ישראל לחזור לארצו ולבנות את ירושלים ואת בית ה' בתוכה. כורש מלך בתואר מלך מלכים לאחר כיבוש בבל **שלוש שנים** בלבד². אחריו קם על כסא מלך המלכים אחשורוש בן דריוש המדי, הוא אחשורוש במגילת אסתר²⁰. בתחילת מלכותו, כתבו צרי יהודה מכתב שטנה בידי הסופר שמי בן המן בן המדתא²¹, הוא המכתב הכתוב ארמית לארתחששתא מלך פרס המובא בספר עזרא, ואחשורוש-ארתחששתא, בהשפעת אשתו נְשִׁיתִי בת בלשאצר הבבלי²², הורה להפסיק את בניין העיר והמקדש. אחשורוש מלך ארבע עשרה שנים וימיו נתקצרו (תרגום אסתר, א', א), כלומר נרצה, ובמקומו מלך דריוש הפרסי (סדר עולם רבא, כ"ו), שבשנתו השנייה נמשך בניין המקדש (חגי, א') ונגמר בשנתו השישית. בשנת שבע למלכות דריוש, שפונה אף הוא ארתחששתא (ארתחששתא היה שם כללי במלכות וכונו בו כל מלכי פרס ומדי, כמו השם פרעה במצרים – ר"ה, ג, ע"ב), עלה עזרא הכהן הסופר (עזרא, ז', ל). בשנת עשרים לדריוש-ארתחששתא הפרסי נתמנה נחמיה פחה על יהודה, והוא עלה לארץ ובנה את חומת ירושלים (נחמיה, ב' ואילך).

ז. דריוש-ארתחששתא הפרסי מֶלֶךְ בסך הכול שלושים ושש שנים והובס בשדות הקרב על-ידי אלכסנדר הגדול. באותה שנה, שנת חמישים ושתיים לתחילת האימפריה המדית-פרסית, נכבשה עילם, ומלכות פרס ומדי כאימפריה עברה מן העולם (סדר עולם, שם). לאחר כיבוש עילם, מלך אלכסנדר עוד שש שנים עד שמת, וממלכתו מקדוניה היוונית-הֶלֶנִית נתפצלה לארבע ממלכות שחבקו ביחד זרועות עולם, אך היו מסוכסכות בינו לבין עצמן²³.

¹⁸ יחזקאל, כ"ט, יז; סדר עולם רבא, כ"ו; יוספוס, קדמוניות היהודים, ספר עשירי, ט', ו.
¹⁹ מלכ"ב, כ"ה, כז; מגילה, יא, ע"ב. מעניין הדבר, שעל אף שהתלמוד קובע את סך שנות מלכות נבוכדנאצר על סמך פרשנות הכתובים, לגבי סך שנות מלכות אויל מרודך הוא מתבסס על מסורת בלבד, למרות שניתן להוציאו בפרשנות הכתובים בקלות. נראה שגרסת בירוסוס בדבר קיצור שנות אויל מרודך הייתה ידועה לחז"ל.

²⁰ להבדיל מאחשורוש אבי דריוש שזכר בדניאל, ט', א. עיין שם ברש"י ובשאר מפרשים.

²¹ עיין עזרא, ד', ח וברש"י שם על-פי הגמרא במגילה.

²² מגילה, י, ע"ב. ילקוט שמעוני אסתר, רמז תתרמ"ט.

²³ מקורות להשלמה: דניאל, ו', א; ח', כ-כ; ט', א; י', א; י"א, א-ד; עזרא, ד', ה-ז, כד; ו', יד-טו; ז', ז; נחמיה, ב', א; י"ב, ו; אסתר, א', ב-ג; ב', טו; ג', ז; מגילה, יא, ע"ב; סדר עולם רבא, ל'; עבודה זרה, י, ע"א.

ב כף לפי שיטת בעל סדר עולם. לפי הגמרא במגילה, יא, ע"ב, מלך כורש חמש שנים.

לסיום הסקירה נעיר, שאין כל אפשרות להוציא מן הכתובים את סך שנות מלכות פרס, ודבר זה הוא מסורת שבעל-פה²⁴. כי השנה האחרונה למלך דריוש-ארתחששתא הנזכרת בנחמיה הוא שנת שלוש ושתיים. ומכיוון שהבית החל להיבנות בשנת שתיים לדריוש (חגי, א', טו), הרי ישנן שלוש שנה למלכות פרסים בפני הבית עד לשנה האחרונה המפורשת בנחמיה. לכך ניתן להוסיף שנה אחת, מתוך הנחה שזמן מועט בתחילת המניין או בסופו נחשב כשנה שלמה, ואף כך נגיע לכל היותר לשלושים ואחת שנה²⁵. אך ללא מסורת שבעל-פה לא ניתן להגיע לשלושים וארבע השנים שמנה בעל סדר עולם, שעל-פיו יוצא שדריוש הפרסי מלך שלוש ושש שנים. עובדה זו חשובה לענייננו וכפי שנראה להלן.

עוד נעיר, כי התמונה ההיסטורית והכרונולוגית היוצאת מבית מדרשה של המסורת ההיסטורית היהודית היא שלמה ועקבית בכל חלקיה ואין בה סתירות פנימיות או חילוקי דעות, להוציא עניינים שוליים שלא הייתה עליהם מסורת ברורה, כגון בשאלת היות דריוש הפרסי בנם של אחשורוש ואסתר²⁶. פרטים כאלה, שמקורם בפרשנות ולא במסורת, אינם משנים את הרצף ההיסטורי או את הסדר הכרונולוגי של המאורעות, אף אם הם שנויים במחלוקת. לולא הסתירות הבאות מן החוץ, שמקורן בספרות ההיסטורית היוונית, יכלה המסורת ההיסטורית היהודית לעמוד כמות שהיא בפני עצמה. דבר זה אינו נכון לגבי המערכת ההיסטורית העולה מתוך הספרות ההיסטורית היוונית, וכפי שנבאר בהמשך.

²⁴ כך עולה גם מלשונו של סדר עולם רבא, ל': "עד כאן היו הנביאים מתנבאים ברוח הקודש, מכאן ואילך הט ושמע דבר חכמים... ר' יוסי אומר: מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה; מלכות יון ק"פ; מלכות בית חשמונאי ק"ג; מלכות הורדוס ק"ג".

²⁵ תוספת או גרעון של שנה או שנתים אינה משנה דבר לענייננו, והדבר תלוי בדרכי חישוב שנת תחילת המלכות ושנת סופה אצל כל מלך, וכמבואר בספרים ובמאמרים, וכן במפרשים, שהמושג שנים מקוטעות הוא לחם חוקם. מעניין הדבר, כי משך שלטונו של דריוש השלישי קודמנוס הוא 4-5 שנים, שהוא ההפרש בין שנת 32 לדריוש-ארתחששתא, שבה נקרא נחמיה לחזור לזמן-מה (נחמיה, י"ג, ו), ובין השנה 36-, שנת כיבושו בידי אלכסנדר, לפי התפישה ההיסטורית של המסורת היהודית.

²⁶ ראה: אייזנשטיין, אוצר ישראל, כרך שני, עמ' 159 (ערך 'אסתר').

^ג המחבר לא הביא בחשבון את הפסוק "ולקץ ימים נשאלתי מן המלך" (נחמיה, י"ג, ו), שלפיו יש להוסיף לארתחששתא עוד שנה לפחות. וזה כבר מביאנו לסך 32 שנה. לדעתי, דברי הגמרא בראש השנה, ג, ע"א, על כך שמתחילה מנו לו מניסן ואחר-כך מתשרי משמעם שיש להוסיף לו עוד שנה שהרי השנה השנייה לדריוש, שבה החל בניין הבית בחודש כסלו, היא שנה שלישית כשמונים מתשרי. וכך יש לנו כבר 33 שנים. שנה נוספת יש לדעתי להוסיף מעת תקנת המעשרות של נחמיה שהייתה באותה השנה (שם, י"ג) ועד להבאת המעשרות מן התבואה החדשה.

ג. הספרות ההיסטורית היוונית, אופייה ותוכנה

על אופייה הכללי של הספרות ההיסטורית היוונית ועל אמינותם של גדולי מחבריה כבר האריך יוספוס בספרו 'נגד אפיון', ובעקבותיו (וגם לפניו) היסטוריונים וחוקרים בני זמננו וסופרי יוון הקדמונים עצמם בהעידם איש על רעהו²⁷. נבחר כאן, שאין לראות בסופרים היוונים שקרנים בזדון בנושאים שאין ראיה לנגיעה אישית שלהם (כגון שנאת ישראל מכוונת ועוד). בעניינים חסרי נגיעה אישית יש להתייחס אליהם כאל מסיחים לפי תומם ולפי טעם דורם. וניתן לחדור דרך קליפות השגגות, הטעויות והסתירות אל גרעיני האמת היסודיים הטמונים בהם. דומני שבסוגיה זו קבע הגיאוגרף סטרבו את הגישה הנכונה, ואלו דבריו²⁸:

"אולם, גם ההיסטוריונים לא נתנו תיאור מדויק ואמתי של האומות [הסקיתים], ואף לא ניתן אמון רב להיסטוריה העתיקה של הפרסים או המדים או הסורים, בגלל התמימות הפתיה של ההיסטוריונים וחיבובם למיתוסים. הואיל וראו שאלה שכתבו מיתוסים בגלוי נהנו משם מפורסם, חשבו שגם הם יצליחו לעשות חיבורים מקובלים אם יספרו תחת מסכת היסטוריה מה שמעולם לא ראו או אפילו לא שמעו - על כל פנים לא מאנשים שידעו את העובדות - במטרה זו בלבד, לספר מה שהעניק לשומעיהם הנאה והתפלאות. יותר קל להאמין להסיוד ולהומר בסיפוריהם על הגיבורים אנשי השם, או למשורר הטרגדיות, מאשר לקטסיוס, להרודוטוס, להלניקוס ולמחברים אחרים מסוג זה".

כשניגשים לדלות היסטוריה וסדר הדורות מפי הספרים ההיסטוריים של סופרי יוון הקלסיים חשוב להיות ער לעובדות הבדוקות הבאות:

א. כמעט שלא ידוע כלום על חייהם וזמניהם של הרודוטוס, תוסידידס, כסינופון וקטסיוס, ואין צריך לומר על הסופרים האחרים לפנייהם ואחריהם, אלה שלא נשאו מפתביהם אלא קטעים זעירים בלבד. נכונותו של המעט שניתן לדלות עליהם מתוך כתביהם תלויה בקביעה נכונה של זמני המאורעות שעליהם מסופר בספריהם, והיא עצמה תלויה במידה רבה בידיעה ברורה של חייהם וזמנם שלהם, כך שכל קביעה כזו אינה יוצאת מגדר השערה²⁹.

ב. לא ידוע בבירור מתי נתחברו ומתי הוצאו לאור הספרים של ההיסטוריונים שנזכרו לעיל, ומעל לכול: לא ידוע אם לא חלו בהם ידי עורכים ומחברים מאוחרים. ידוע למשל, ללא כל ספק, שספרו של תוסידידס לא נתפרסם בחייו, וכן שהחלק האחרון החסר בספרו על המלחמה הפלופונסית בין אתונה לאספרטה הוא החלק הראשון של ספרו של כסינופון הקרוי הלניקה. יתר על כן, כסינופון אומר במפורש בהלניקה שלו, שספר כל ההרפתקאות

²⁷ יוספוס, נגד אפיון, 1, 3; וראה בארוכה ראולנסון, כרך ראשון, עמ' 71 ואילך.

²⁸ Strabo, *The Geography of Strabo*, Loeb Classical Series 5, London, 1960, p. 247

²⁹ עובדת יסוד זו מודגשת על-ידי החוקרים והעורכים של ספרי היווניים הקלסיים בכל ההקדמות וכן בערכים על ההיסטוריונים העתיקים המפורסמים באנציקלופדיות.

של עשרת אלפי החיילים היוונים השכירים שהשתתפו עם כורש במלחמתו נגד ארתחששתא אחיו חובר על-ידי אדם בשם תמיסטוגוניס מסירקוזה. הודעה מפתיעה זו של כסינופון, הידוע כמחברו של הספר על עשרת אלפי החיילים, ספר הנמצא בידינו והקרוי האנאבסיס, ושעל-פיו השתתף, כביכול, כסינופון בהרפתקאותיהם של חיילים אלו כגיבור ראשי - עוררה תמיהה רבתי אצל חוקרי זמננו, והם תירצוה בתירוצים דחוקים שונים³⁰.

ג. הכרונולוגיה היא נקודת התורפה של כל הסופרים היוונים. על כך אין חולק בין כל חוקרי זמננו. אפילו תוסידידס, שגינה את קודמיו על פגם זה, והיה ער לחשיבות הכרונולוגיה להשגת תמונה היסטורית נכונה, נמצא נגוע אף הוא בפגם זה, ולא יצא נקי מידי מבקרי זמננו המלומדים. הסיפורים היו עיקר מעיינים של הסופרים היוונים, ולא סדר זמניהם. גישה כללית כזאת היא מרשם בדוק לבלבולים ושגיאות לרוב³¹.

ד. קיימות סתירות בין הרודוטוס וקטסיס (זה האחרון מרבה לכנות את חברו בשם שקרו), ביחס למלכות אשור וכיבוש נינוה בידי המדים, ביחס לייסוד מלכות מדי ושמות מלכיה דור אחר דור, וכן ביחס למאורעות רבים וחשובים במלכות פרס. הסתירות הן מהותיות, ויש להן השפעה כבדת משקל על התמונה ההיסטורית הנכונה של התקופה הנדונה. חוקרים בני העת החדשה לא מצאו דרך לגשר על פניהן בפרשנות סבירה, ולא נותר להם אלא להעדיף גרסה אחת ולהתעלם מחברתה באופן מוחלט, או לעשות זאת לגבי הפרטים ולהעדיף פעם גרסה זו ופעם גרסה אחרת, או בעניינים מסוימים לראות בסתירות עניין שולי ולהביא את שתי הגרסות מבלי להכריע ביניהן³².

ה. בירוסוס הכוהן הכשדי, שחי בימי תלמי הראשון (סוטר) מלך מצרים, מבקר קשות את הרודוטוס על שייחס את בניין בבל למלכה סמירמיס, שהרי בנה אותה המלך הגדול נבוכדנאצר. יצוין כי שמו של נבוכדנאצר מלך בבל אינו מופיע כלל בהרודוטוס, על אף שהוא מרחיב מאוד את הדיבור על בבל. הרודוטוס מזכיר שמות שני מלכים, אב ובנו, בעלי

³⁰ Xenophon, *Hellenica* (Loeb, London, 1969), Book 3, p. 175. מעניינת ההערה על כסינופון באנציקלופדיה בריטניקה, כך עשרים ושלושה, עמ' 843: "למרות שכתב הרבה, לא כתב יצירה אחת היכולה לענות תשובה מכרעת לשאלה למה בכלל כתב. הוא עושה רושם של איש מעשה ואציל כפרי שבדרך מקרה כתב ספרים". לדעתי, נוהג היה כסינופון לאסוף ספרים, לערוך אותם ולהוסיף בהם כיד היצירה הטובה עליו. נוכחותו בקרב הצבא היווני שהצטרף למסעו של כורש אף היא מקרית, כיוון שלא היה לא מפקד ולא חייל שכיר. היא מזכירה במקצת את נוכחותו המקרית של פייר ביזוהב בשדה הקרב בורודינו, כמסופר במלחמה ושלוש של טולסטוי. בעמ' 844 קובעת הבריטניקה כמסיחה לפי תומה, כי האנאבסיס של כסינופון פורסם על-ידו בראשונה תחת שם בדוי, מבלי לציין שקיימת דעה שתמיסטוגוניס הקדים את כסינופון בפרסום ספרו.

³¹ ראה: Cambridge Ancient History, Vol. 5, p. 465-585, במיוחד את ההערות על הכרונולוגיה. על הרודוטוס במיוחד, אומר ראולנסון, כי הוא "מאוד לא דייקן בקביעותיו הכרונולוגיות, מפני שהסתכל על הנושא כולו כבלתי חשוב, כפי שנראה בבירור" (כך ראשון, עמ' 104). והוא אומר זאת למרות שהוא מעדיף את הרודוטוס על קטסיס במהימנותו וכהיסטוריון הדובר אמת.

³² ראולנסון, כך ראשון, עמ' 71 ואילך; אולמסטד, היסטוריה של האימפריה הפרסית (לעיל, הערה 4; מחדורת 1978, דפוס אוניברסיטת שיקגו), עמ' 109, 118, 373 (להלן: אולמסטד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שם זהה, לבינטוס, ושתי מלכות מפורסמות שהן סמירמיס וניתקרת. האחרונה לדידו היא אמו של לבינטוס הבן, המלך האחרון של בבל שנכבש בידי כורש הפרסי. החוקרים בימינו מתלבטים מאוד בזיהוים של שני לבינטוס אלו - ואף סמירמיס וניתקרת מהוות מקור מבוכה עבורם. אפילו החוקר האנגלי המפורסם ראולנסון, שהתייחס באמון רב להרודוטוס ונטה לדחות את דברי יריבו קטסיוס, ושארבעת כרכיו העבים על הרודוטוס גדושים במידע רב חשיבות על העולם העתיק, אפילו הוא, ראולנסון, קובע ברורות, כי בעניין שני המלכים לבינטוס לא הבין הרודוטוס מה שסופר לו או שהוטעה בזדון על-ידי מדריכיו-מודיעיו. נעיר כאן, שהסיפור על סמירמיס מובא בארוכה בדיוורוס סיקולוס שחי בסביבות זמנו של יוספוס, ומקורו הוא קטסיוס ולא הרודוטוס³³.

בסוגיה זו של אופייה ותוכנה של הספרות ההיסטורית היוונית הנוגעת לתקופה הנדונה, נציין עוד, שאין בידינו היום ולו ספר אחד שלם שחובר בימי אלכסנדר מוקדון או בתקופה הקרובה לו (לפניו או לאחריו), שנושאו הוא ההיסטוריה של פרס או היסטוריה של יוון והסוקר באופן רצוף את התקופה מתחילת מלכותו של כורש הגדול ועד לזמנו של אלכסנדר מוקדון. הספר היחיד הכולל רצף היסטורי של התקופה הפרסית והדן בהרחבה על מגעי ממלכת פרס ומדי עם ערי יוון הוא זה של דיוורוס סיקולוס, והוא מתיימר להיות ספר היסטוריה כלל עולמית מימי בראשית ועד ימיו. הוא עוסק בשחזור ההיסטוריה של התקופה הנדונה מתוך הספרים שנכתבו בכל תקופה או סמוך אליה. לנו יש שחזור היסטורי מקביל מאותה תקופה - ספר קדמוניות היהודים של יוסף בן מתתיהו³⁴.

ד. היחסים בין הארכיאולוגיה וההיסטוריה

עובדה בדוקה היא, שארכיאולוגיה אינה אלא כלי עזר לספרות ההיסטורית הכתובה והמסורה, ואין לה כל כוח עמידה בפני עצמה בתחום ההיסטוריה. ראייה חותכת לכך - העושר הארכיאולוגי של התרבויות העתיקות הגדולות ביבשת דרום אמריקה, המונח כאבן שאין לה הופכין ואין בו כל תרומה של ממש להכרת ההיסטוריה של האומות בעלות אותן תרבויות, וזאת אך ורק בגלל שאין בידי ההיסטוריונים והחוקרים ספרות היסטורית כתובה או מסורה דור אחר דור המתייחסת בבירור לתרבויות ההן³⁵.

לשון אחרת: ללא ספרות היסטורית עתיקה הכתובה בלשונות עתיקות, אין כל אפשרות לפענח את הכתובות הארכיאולוגיות העתיקות, או להוציא מתוכן משמעות

³³ ראולנסון, כךד ראשון, עמ' 61 ואילך; *Diodotus Siculus* (Loeb, London, 1946-1957), Vol. 1, p. 355 ff.
³⁴ בבה בתרא, טו, ע"א. להערכת אופייה של ההיסטוריה של דיוורוס, ראה ההקדמה שם במהדורת לאוב. הזמן בשל ללא ספק לעיון מחודש גם בהיסטוריה העתיקה של יוון.

³⁵ A. H. Verrill, *Old Civilizations of the New World*, New Home Library, New York, 1943, pp. 39-62

כלשהי, גם לאחר שמצליחים לפענחן. ואף זאת - בלוויית ספקות גדולים ומחלוקות בין החוקרים. פיענוח ומשמעות של כתובות ארכיאולוגיות השייכות לתקופה מסוימת, תלויים אפוא לגמרי באמונתם ההיסטורית של ההיסטוריונים והארכיאולוגים העוסקים בתקופה זו והניזונים אלו מאלו.³⁶

עובדה היא, כי בממצאים הארכיאולוגיים הנוגעים לתקופתנו מצויים בדרך כלל אותם שמות סתמיים של מלכי פרס המופיעים בספרות ההיסטורית הן של היהודים והן של היוונים, דהיינו: כורש, דריוש, אחשורוש, ארתחששתא. השאלה העומדת תמיד בפני החוקרים למיניהם היא: למי הכוונה? האם לדריוש נותוס השני או לדריוש היסטספשי הראשון?³⁷ האם לכורש הגדול או לכורש הצעיר?³⁸ ובאשר לארתחששתא, בספרות היוונית קיימים שלושה כאלו.³⁹ ההכרעות הן תמיד בהתאם לשחזור ההיסטורי המקובל, הנעשה באופן בעלדי על סמך מקורות הספרות ההיסטורית היוונית.⁴⁰ קיימים בכך קשיים מרובים וחילוקי דעות בין החוקרים, אך מעולם לא עלה על דעתו של היסטוריון או של חוקר, שרבים מן הקשיים היו מוצאים את פתרונם בפשטות אילו היו מסתמכים על המסורת ההיסטורית היהודית.

ואכן, רוב הממצאים הארכיאולוגיים מתיישבים היטב עם המסורת ההיסטורית היהודית, אם לא למעלה מזה, וכפי שננסה להוכיח להלן.

ה. שילוב של סיפורי הספרות ההיסטורית היוונית וממצאי הארכיאולוגיה

במסגרת המסורת ההיסטורית היהודית

עתה ניגש לשלב את נתוני הספרות היוונית ואת נתוני הממצאים הארכיאולוגיים בידוע לנו מן המסורת היהודית, ונעשה זאת לפי סדר נושאים שנפרט. לפני כן נעיר שתי הערות קצרות ביחס לשמות אנשים המופיעים בספרות היוונית ובספרות היהודית בכלל וביחס לשמות מלכי פרס ומדי בפרט. הערות אלו דרושות להבנת המתודה שנקטנו בעקביות בהסברת האמור להלן.

³⁶ G. G. Cameron, 'Darius and Xerxes in Babylonia', *AJSL* 58 (1941), pp. 316, 327; R. A. Parker, 'Persian and Egyptian Chronology', *AJSL* 58 (1941), p. 285 ff.; A. Poebel, *AJSL* 56 (1939), pp. 129 ff; R. N. 442-441; Frye, 'Persepolis Again', *Journal of Near Eastern Studies* 33 (1974), p. 383 ff.

³⁷ R. G. Kent, 'An Inscription of Darius II', in: *Old Persian texts, JNES* (1942), p. 421
³⁸ קנט, המצב הנוכחי (לעיל, הערה 3), עמ' 216. ראה באותו כרך גם דברי דיאן (עמ' 91, הערה 1, טבלה פרסית עתיקה מסופקת בפילדלפיה).

³⁹ A. W. Davis, 'An Achaemenian Tomb Inscription at Persepolis', *Journal of Royal Asiatic Society* (1932), p. 373; אולמסטד, עמ' 444, 452.

⁴⁰ אולמסטד, עמ' 360: "בהקשר לא ברור אנו שומעים על דריוש וארתחששתא". בהתחשב במקורות המסורת ההיסטורית היהודית, הופעת השמות הללו ביחד דווקא במקום זה היא מאוד ברורה, וכפי שיוכח להלן.

א. יש להבחין בין קביעת שמו של אדם לבין קביעת זהותו ההיסטורית. לפעמים ניתן לזהות שם מסוים בבירור, אך יש קשיים בחשיפת האישיות ההיסטורית שמאחורי השם. לפעמים מצב העניינים הוא הפוך, דהיינו שהזהות ההיסטורית של האיש ברורה, אך השמות שבהם מכנים אותם קשים לזיהוי⁴¹.

ב. זיהוים של ארבעת השמות הבאים של מלכי מדי ופרס יהיה קבוע בכל המאמר: 1. כסרכסיס = כיאכרס = אחשורוש; 2. ארתכסרכסיס = ארתחששתא. זיהוים של השמות כורש ודריוש ברור בכל הלשונות.

הנושאים שיידונו במאמר זה הם אלו:

1. דריוש בן אחשורוש המדי בספרות היוונית
2. כורש בן כנבוזי בן כורש - הנכד וסבו
3. אסטיאגס המדי
4. נבוכדנאצר, שמירמית ונבונאיד אבי בלשאצר
5. כנבוזי בן כורש בן כנבוזי - הנכד וסבו
6. אחשורוש בן דריוש בן אחשורוש המדי - הנכד וסבו
7. דריוש הגדול הפרסי בן וושתספא
8. ארתחששתא המלך הגדול
9. המן בן המדתא האגגי, בניו ואוהביו; המאבק והמיזוג בין הדת הפרסית לדת המגית
10. המרד המדי הגדול בימי דריוש המלך
11. סנבלט פחת שומרון
12. שמעון הצדיק ואלכסנדר מוקדון

1. דריוש בן אחשורוש המדי בספרות היוונית

כפי שכבר הזכרנו, לפי המסורת ההיסטורית היהודית, נכבשה בבל בידי הצבאות המאוחדים של מדי ופרס בראשותם של המלך דריוש בן אחשורוש המדי וכורש הפרסי, שהיו קרובים זה לזה בקרבת דם ובקרבת חיתון. ההיסטוריונים והחוקרים של העת החדשה נתקשו בזיהוי דריוש המדי הזה במקורות ההיסטוריים והארכיאולוגיים שבידיהם⁴². והנה למרבה הפלא, נמצא המלך המדי, דודו וחונתו של כורש הפרסי, באותיות קידוש לבנה בסיפורו של כסינופון על כיבוש בבל בספרו המפורסם על "חינוכו של כורש" - הסיירופדיה⁴³, אלא שהוא מסתתר תחת שם אחר, כיאכרס בן אסטיאגס

⁴¹ בתקופות עתיקות נהגו אנשים, ובמיוחד מלכים ורוזנים, לקרוא לעצמם שמות לפי המאורעות כדי להביע רעיונות, דוגמת האפיפורים של הכנסייה הקתולית-רומית. ראה דוגמה מעניינת בקשר למלך הודי מפורסם אצל: Romila Thapar, *A History of India* (Pelican, Hammondsworth, 1966), Vol. 1, p. 72. עיין גם וליקובסקי, תקופת בתוהו ובוהו (לעיל, הערה 1), עמ' 233-234; הנ"ל, רעמסס השני וזמנו (לעיל, הערה 9), עמ' 117 ואילך.

⁴² ערך 'דריוש המדי', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב.

⁴³ סיירופדיה א, 5, 2; ב, 1; ג, 3, 22; ח, 5, 17.

המדי. לפי סיפורו של כסינופון, השתתפו כיאכסרס המלך המדי וכורש בכל המלחמות נגד בבל ובנות בריתה עד רדתה של הממלכה הגדולה, ובכולן היה כורש נתון לפיקודו של כיאכסרס. לאחר הכיבוש, מכין כורש ארמון בעיר בבל עבור דודו לשכון בו, כלומר כיאכסרס מומלך על בבל, בדיוק כמסופר בספר דניאל (ט', א).

עוד יותר מפתיעה היא העובדה, שכמעט כל פרטי הסיפור של כסינופון תואמים להפליא את העובדות על-פי המסורת היהודית. אפילו כיבושה של יהודה בידי נבוכדנאצר מוזכר ברמז ברור, שאינו מותר ספק בלב כל יודע מקרא⁴⁴. ואמנם, אף יוספוס ראה בסיפורו של כסינופון את המקור היווני המאשר את קיומו של המלך המכונה בספר דניאל בשם דריוש בן אחשורוש המדי, שהרי בהרצאתו את סיפור דניאל וכיבוש בבל, הוא קובע בפשטות כי דריוש בן אסטיאגס המדי כבש את בבל יחד עם כורש קרובו, אלא שהיוונים קוראים לו בשם אחר⁴⁵. סתם יוספוס ולא פירש מהו השם שהיוונים מכנים בו את דריוש. אך אין ספק שיוספוס התכוון לכיאכסרס בן אסטיאגס המדי שבספר כסינופון. מוכח אפוא למעלה מכל ספק, כי האישיות ההיסטורית שמאחורי השם דריוש בן אחשורוש המדי מצויה במקורות הספרות ההיסטורית היוונית.

לפני שנצמד צעד נוסף ונוכיח שגם עצם השם דריוש בן אחשורוש המדי מצוי בספרות היוונית ההיסטורית, נדון בשאלה מה ראו החוקרים להתעלם כליל מסיפורו של כסינופון, שכל יתר ספריו ההיסטוריים מקובלים כבני סמכא ומאורעות היסטוריים לפי סדר זמניהם נקבעים על ידם. פשר העניין הוא, שכמעט כל החוקרים החליטו פה אחד, שספרו של כסינופון על כורש הוא סיפור בדוי מראשיתו ועד סופו, כעין רומן היסטורי, שנכתב על-ידי ההיסטוריון והסופר היווני המכובד לשם הצגת דמות חינוכית לעיני בני דורו⁴⁶. הנימוקים המוצגים לביסוס קביעה זו, כאשר הם מוצגים, הם קלושים. כוחם יפה לכל היותר לגבי תיאור אישיותו של כורש בסיפור, אך בשום פנים ואופן אין בהם כדי להסביר המצאת אישיות דמיונית כבנו של אסטיאגס המדי בשם כיאכסרס ופרטים רבים אחרים. זאת ועוד, הנימוקים שמעלים החוקרים כוחם יפה באותה מידה גם כלפי סיפורי הרודוטוס על כורש.

נימוקים קלושים אלו ביחס לסיפורו של כסינופון אינם מהווים סיבה לדחיית סיפורו. הסיבה האמיתית הגלויה להתעלמות הרוב המוחלט של החוקרים מסיפורו של כסינופון על כורש היא הסתמכותם המוחלטת על סיפורו של הרודוטוס, שאין בו זכר למלך מדי בן אסטיאגס העומד בדרגה שלטונית מעל כורש, ואף קטסיוס איננו סותר את הרודוטוס בעניין זה. אך אם זאת הסיבה הגלויה האמיתית - הסיבה הסמויה שפעלה מתחת לסף ההכרה תתבהר להלן - הרי התמיהה גדולה עוד יותר. שהרי הרודוטוס עצמו מסיח לפי תומו, ששמע **ארבעה** סיפורים שונים על כורש הגדול, והוא בחר מביניהם את שנראה

⁴⁴ סיירופדיה, ספר א, 5, 2: "באותו זמן כבש מלך אשור (הכוונה לבלל) את כל סוריה, אומה גדולה מאוד".

⁴⁵ קדמוניות היהודים, ספר עשירי, י"א, ד.

⁴⁶ ראה נאומו של פרופ' סיאגר להגנת המבט הכסינופוני על ההיסטוריה של כורש בדיון על טבלאות החוזים הבלליים עם תאריכי המלכים, *Proceedings of Society of Biblical Archaeology* 6 (1886), pp. 112-120.

בעיניו הסביר ביותר⁴⁷. ואילו קטסיוס מכחיש את הרודוטוס בסיפורו שלו על כורש בפרטים חשובים ביותר, כפי שנראה להלן. אם כך, יש להניח בבירור, שגם כסינופון שמע לפחות אחד מבין ארבעת הסיפורים, ששניים מהם משוקעים בספרי הרודוטוס וקטסיוס, ואין סיבה להאשים דווקא אותו בבדיה דמיונית. וזאת כאשר קטסיוס מאשים דווקא את הרודוטוס בשגייה בדמיונות, מה גם שסיפורו של כסינופון נתמך על-ידי המסורת ההיסטורית היהודית ועל-ידי יוספוס.

ברם, העניינים יגעים ומסובכים עוד יותר. שהרי השם דריוש בן אחשורוש המדי מופיע ברשימות מלכי מצרים של הכוהן המצרי מניתו, בהליניקה של כסינופון ובספריו של דידורוס סיקיולוס, והכוונה בכולם למלך אוכוס (או אחש) שהסב שמו לדריוש, והמכונה בפי היוונים דריוש נותוס, כלומר 'הממזר'. הם מספרים בארוכה על דריוש נותוס. דריוש זה, המכונה בפי החוקרים דריוש השני, הוא דריוש אביהם של ארתחששתא וכורש הצעיר, שנלחמו ביניהם על המלוכה לאחר מותו של דריוש בבבל, ובקרב המפורסם ליד קונכסא הקרובה לבבל בשנה השלישית לארתחששתא נהרג כורש הצעיר. הרפתקאות עשרת אלפי השכירים היוונים שבאו אתו לעזרו (וכסינופון בתוכם) הונחחו בספרות ההיסטורית היוונית, והן מהוות אחד הסיפורים המרתקים ביותר בספרות זו⁴⁸.

לדעתנו דריוש בן אחשורוש, אוכוס-נותוס זה, הנקרא בפי קטסיוס דריוש בן ארתחששתא אחי אחשורוש בן ארתחששתא, הוא-הוא דריוש בן אחשורוש המדי של המסורת ההיסטורית היהודית, והמוזכר בדניאל, ט', א. הוכחה מלאה ומשכנעת לכך תלויה וארוגה ביתר הנושאים שלפנינו, ואנו עתידים אפוא לחזור ולדון בדמות המעניינת שמאחורי השמות דריוש בן אחשורוש המדי וכיאכסרס בן אסטיאגס המדי (ראה להלן, סעיף 2 [כורש], וסעיף 6 [אחשורוש]). לסיום שלב זה של הנושא, אומר רק זאת: עתה מובן מדוע לא יכלו החוקרים לזהות את האישיות ההיסטורית דריוש המדי של המסורת ההיסטורית היהודית בספרות ההיסטורית היוונית, למרות שהוא וגם שמו היו ידועים לחוקרים. לשם כך דרושה הייתה מהפכה של ממש בתפישה ההיסטורית והכרונולוגית של התקופה הפרסית, וזו אינה אפשרית כל עוד מקורות המסורת ההיסטורית היהודית אינם זוכים בעיני החוקרים למעמד שווה לזה של יתר המקורות⁴⁹.

⁴⁷ המלחמות הפרסיות, ספר ראשון, פרק 95 (עמ' 54 במהדורת רנדום האוס).

⁴⁸ שני, פרק 1, 8. דריוש זה מכונה במקורות גם דריוש בן ארתחששתא, והכוונה לארתחששתא הראשון לונגמוס בן כסרכסיס, לפי התפישה ההיסטורית המודרנית.

⁴⁹ הערה לסיכום הפרק: במאמר המבוא הבאנו את רשימת מלכי פרס על-פי המחקר ההיסטורי. **דריוש נותוס** ('הממזר') שהמחבר דן עליו מלך על-פי המחקר ההיסטורי בשנים 424-404, והוא המכונה דריוש השני. אביו על-פי המקובל, ארתחששתא הראשון, מכונה בפי כמה היסטוריונים (כגון מניתו וסיקילוס) בשם אחשורוש. אגב, זהו גם השם שיוסף בן מתתיהו מכנה את ארתחששתא זה, ולדעתנו, זהו אחשורוש ממגילת אסתר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

2. כורש בן כנבוזי בן כורש - הנכד וסבו

עתה נערוך בזו אחר זו את גרסותיהם הסותרות של שלושת ראשי המדברים בספרות ההיסטוריה היוונית על דבר ייחוסו ומעשיו המפורסמים של כורש הגדול, ונראה אם אפשר ליישבן זו עם זו ללא דוחק⁴⁹.

א. לפי הרודוטוס היה כורש בנם של כנבוזי הפרסי ומנדן בתו של אסטיאגס המדי, מלכה של האימפריה המדית ששלטה בפרסים. השידוך בין בת המלך הגדול ובין הנסיך הפרסי נעשה בעקבות חלום מבהיל שחלם אסטיאגס על בתו מנדן. המגים פתרי חלומותיו פירשו את חלומו, שמנדן עתידה ללדת בן שיירש את כס המלכות המדית ושלטונו יתפשט בכל העולם. כשהיה כורש עובר ברחם אמו חלם שוב אסטיאגס סבו חלום, שהמגים פתרוהו במשמעות דומה, דהיינו שהעובר שיוולד ישלוט במדי ובעולם כולו. כשנולד כורש ניסה אסטיאגס הסב להרוג בחשאי את כורש, אך הרפגוס, השר המדי שהמשימה הוטלה עליו, מסר את התינוק לרועה עני, שהוא ואשתו גידלוהו כבנם. בסופו של דבר גדל הנער כורש, ובעזרת הפרסים ובעזרתו של הרפגוס שבגד באדוניו, מָרַד באסטיאגס סבו המדי וניצחו. כך נולדה האימפריה הפרסית, שירשה את האימפריה המדית.

ב. אך לפי קטסיוס, טעה הרודוטוס טעות חמורה. לגרסתו, כורש שניצח את אסטיאגס המדי לא היה כלל נכדו או בן משפחתו, כי אם פרסי ממשפחה לא מיוחסת. לאחר הניצחון נהג כורש באסטיאגס כְּבּוּד אב ובאמיטיס בתו של אסטיאגס נהג כבוד אם. מאוחר יותר נשא כורש את אמיטיס בת אסטיאגס לאישה.

ג. לפי כסינופון, אמנם היה כורש נכדו של אסטיאגס, בן לבתו מנדן, שהייתה נשואה לכנבוזי מלך הפרסים. כורש וסבו אסטיאגס אהבו זה את זה, ובמותו של אסטיאגס ירש כיאכסרס בנו את כס מלכות מדי. כיאכסרס וכורש הצעיר אחיינו ניהלו יחדיו את

⁴⁹ הרודוטוס, ספר ראשון, פרקים 130-107; Photius, *Bibliothelque*, Tome I, Codice 72 (ctesias, Resumé); des livres 7-23, Paris, 1959, pp. 133-105, סיכום תמציתי של ספרים 7-23 של ההיסטוריה הפרסית של קטסיוס; כסינופון, סיירופדיה.

ירשו של דריוש נותוס הוא ארתחשטא השני (404- עד 359-), והוא נלחם בשלוש שנותיו הראשונות (404- עד 401-) עם כורש הצעיר על המלכות.

דריוש בן אחשוורוש, המלך המדי הראשון, שכבש את בבל, והמופיע בספר דניאל (פרק ו' ופרק ט'), מכונה בפי כסינופון כיאכסרס בן אסטיאגס. לפי נתוני המחקר ההיסטורי (אף שהמחקר עצמו אינו מכיר במלך זה) יש לשבצו בשנת 539-, כשנה לפני מלוק כורש (539- עד 530-).

טענת מחבר המאמר בפרק זה היא, שמדובר במלך אחד ולא בשניים, ושהפרש השנים (539- ו-424-) בין שני המלכים אינו קיים כלל.

כנאמר בגוף הפרק, הדברים תלויים גם במה שייאמר בהמשך.

נשים לב, שאחרי כל אחד מ'שני' המלכים, דריוש המדי ודריוש נותוס - מופיע המלך כורש: כורש הידוע (539- עד 530-), או כורש הצעיר (404- עד 401-). עניין זה יפורט בהערתנו לפרק הבא.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המלחמות נגד מלכי בבל, ניצחום וכבשו לבסוף את בבל. באותה תקופה היה עדיין כנבזי, אביו של כורש, בחיים.

כאמור, העיד הרודוטוס בעצמו כי שמע ארבעה סיפורים שונים אודות כורש הגדול. ניתן לראות, שהרודוטוס שמע את הסיפור של קטסיוס בדבר היות כורש בן למשפחה עובדת ולא מיוחסת בפרס וזר לחלוטין למשפחת אסטיאגס המלך המדי, והוא פתר לעצמו את הסתירה על יסוד סיפור החלומות והעברת כורש בעת לידתו למשפחת רועים שגידלתו. זאת ועוד, גם הרודוטוס וגם קטסיוס מדברים רק על בנות שהיו לו לאסטיאגס, ואף כסינופון אינו מכחיש קיומן של בנות. אך ברור גם מסיפורו של הרודוטוס שהיו לאסטיאגס בנים, ולפחות בן אחד. שאם לא כן, מדוע נבהל אסטיאגס מפתרון חלומותיו בידי המגים, שהודיעוהו שכן בתו יירש את מלכותו. שהרי רק דרך בנותיו, יכול היה להיות המשך לבית מלכותו. לא כן הדבר אם היו לו בנים. שאז משמעות החלומות הייתה שהמלכות תישוב מביתו לאחר. ואת זה רצה אסטיאגס למנוע.⁵⁰

אך עדיין נותרה בעינה הסתירה היסודית, בין קטסיוס, הטוען בהחלטיות שכורש הפרסי שניצח את אסטיאגס לא היה ממשפחתו, לבין כסינופון, המסכים עם הרודוטוס שכורש היה נכדו של אסטיאגס, אך טוען בתוקף, בניגוד להרודוטוס, שכורש כלל וכלל לא נלחם נגד סבו אסטיאגס.

מפתיע הדבר עד כמה קל ליישב סתירה זו. את הפתרון הציע חוקר אנגלי מהמאה התשע עשרה⁵¹. בכתובת בבליית אחת מכריז כורש כובש בבל את הדברים האלה על גדולתו וייחוסו: "אני כורש, מלך הכול, המלך הגדול, המלך הגיבור, מלך בבל, מלך ארץ שומר ואַקָד, מלך ארבע רוחות, בן בנו של כורש המלך הגדול, מלך העיר אנשן..." נמצא אפוא שהיו שני כורש גדולים, כורש הנכד כובש בבל וכורש סבו. מאליה מתבקשת אפוא המסקנה ליישוב הסתירה בין שלושת ההיסטוריונים המדברים ומספרים לפי תומם מה ששמעו ממקורות שונים. כורש הגדול שנלחם נגד אסטיאגס וניצחו, הוא כורש הסב מלך אנשן. והוא כנראה כורש הנזכר באחת מכתובות אשורבניפל מלך אשור, בן בנו של סנחריב, שהוא בן זמנם הזקן של נבופולצר ובנו נבוכדנאצר הכשדים.⁵²

לשון אחרת: כורש הגדול המתואר על-ידי ההיסטוריונים היווניים הוא דמות מורכבת משני אנשים מפורסמים בעולם העתיק בעלי שם זהה, כורש הסב וכורש הנכד. העירוב בין שניהם חזק ביותר אצל הרודוטוס, שליקט הרבה סיפורים במסעותיו ועשה כמיטב יכולתו לצאת ידי חובת כולם. קטסיוס מדבר על כורש הסב, ואילו כסינופון מספר אך ורק על כורש הנכד הצעיר.

⁵⁰ כפי שרצה המלך שאול למנוע שהמלכות תישוב מיונתן בנו לדוד חתנו, כדבר שמואל הנביא (שמו"א, ט"ו), כח; י"ח, כא; כ, לא).

⁵¹ בוסנקט, כורש השני, דיוני החברה לארכיאולוגיה תנ"כית, כרך ראשון (1872), עמ' 183. אך בעקבות אי-הבהירות של יוספוס, שולל בוסנקט את קיומו של דריוש המדי והוא מזהה אותו עם דריוש היסטספיש, למרות ההפרדה הברורה לשני אישים של דריוש המדי ודריוש הפרסי בספרי דניאל ועזרא. עיין שם גם כרך חמישי, עמ' 225 ואילך, וכרך שישי, עמ' 79 ואילך.

⁵² זר-כבוד, עזרא ונחמיה (מסדרת 'דעת מקרא'), עמ' 8, בנספחות; אולמסטד, עמ' 29, 31.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כבר עמדו החוקרים על כך, שתיאורו של כסינופון את כורש בסיירופדיה לקוח מדמותו של כורש הצעיר, בנו של דריוש נותוס-אוכוס השני, ראש המרד נגד אחיו ארתחששתא. דבר זה נכון בהחלט, כפי שייזכר כל קורא מתיאורו של כורש הצעיר על-ידי כסינופון באנאבסיס, הספר המתאר את המרד המפורסם ואת מעללי עשרת אלפים היוונים השכירים. זאת ועוד, גם מתיאורו של כסינופון את כורש הצעיר בכתביו הקצרים ובספרו הלניקה ברור, שכורש הצעיר היה מלך לכל דבר וכך התנהג, ואפילו הארכיאולוגים במצאם כתובות של כורש, בעיקר באסיה הקטנה, אינם בטוחים אם הם של כורש הזקן או של כורש הצעיר⁵³. לדעתי, המסקנה ההגיונית היא שכורש הצעיר הנזכר הוא כורש הנכד, חתנו ואחיינו של דריוש המדי, ויחד עמו כבש את בבל, והוא שהוציא את הקול במלכותו לעם ישראל לשוב לארצו ולבנות את המקדש, וכמבואר. נשים לב, שיבן פירושו (מלבד מובנו הרגיל של קרבת דם) גם בן מנישואין, כלומר חתן, גם בן ברית וגם תלמיד⁵⁴. כורש הצעיר היה בן מנישואין של דריוש אוכוס בן אחשורוש המדי, ואח מנישואין, כלומר גיסו של ארתחששתא. רק עובדה זו יש בה כדי להסביר את המלחמה הגדולה על המלוכה בין שני האחים. עוד נחזור לעניין זה, כשנדון בזהותו של ארתחששתא זה שנגדו נלחם כורש הצעיר.

פרט מעניין אחד לסיום נושא זה של כורש הזקן וכורש הצעיר. הקבר המפורסם של כורש הגדול בפרסגדי יוחס על-ידי חוקרים מסוימים לכורש הצעיר. אך דעה זו נדחית באנציקלופדיה היהודית כלאחר יד וללא נימוקים⁵⁵. הוויכוח המקורי היה, לדעתי, לשווא, וכמוהו כספקות לגבי כתובות אחרות של המלך כורש הפרסי. כורש הצעיר הוא הוא כורש הגדול, ולכן כל הצדדים בוויכוח צודקים, בדיוק כמו ההיסטוריונים היוונים בדרך כלל⁷.

⁵³ Xenophon, *Hellenica*, Book 2, Sect. 1 (Loeb, London, 1969, p. 91); שם, ספר ראשון, פרקים 2-6 (כורש נעשה שליט על כל גויי חוף הים על פי מינוי אביו דריוש); *Oeconomicus*, Chap. 4, pp. 16-25; קנט (לעיל, הערה 3), עמ' 216.

⁵⁴ שמו"א, י"ח, כז; כ"ד, טז; כ"ו, יז; מלכ"ב, ב', יב; י"ג, יד; ט"ז, ז.
⁵⁵ כרך 4, עמ' 404. הדעה הנדחית התבססה על ציורי המלך החרוטים בקבר. תמונות אלה (ראה אחת מהן בעמ' 403 שם) נותנות רושם ברור של אדם צעיר, ולא של זקן בא בימים.

ה להבנת הפרק נוסף בקצרה את הרקע הכרונולוגי לבעיית זמנו של כורש. על-פי החישוב המקובל היום אצל ההיסטוריונים מלך כורש מלך אנשן (הוא כורש הגדול) משנת 558- ועד 530. שנת אחת למלכותו, שבה נתן את הצהרתו בדבר שיבת ציון, היא השנה הראשונה שמלך אף על בבל - 539.

כורש הצעיר, לדידם, מלך לאחר מות אביו דריוש השני, בשנת 404 לפסה"ג, ובמקביל לו מלך ארתחששתא השני. בין שניהם פרצה מלחמה, וכעבור שלוש שנים (ב-401) נהרג כורש הצעיר, וארתחששתא השני המשיך כמלך יחיד (ע"י למשל ערך 'פרס', היסטוריה, ממלכת האחמנים', אנציקלופדיה עברית, כרך כח, עמ' 358). ראשית מלכותו של כורש השני הייתה אפוא כשבעים שנה לפני נפילתה של ממלכת פרס בידי אלכסנדר (-332). לטענת המחבר, כורש הגדול בעל הצהרת שיבת ציון הוא כורש הצעיר. דריוש שאותו ירש כורש הצעיר

3. אסטיאגס המדי

אסטיאגס המדל אינו נזכר, לפחות בשם זה, במקורות המסורת ההיסטורית היהודית. אולם ברור למעלה מכל ספק כי אישיות היסטורית זו הייתה קיימת, שהרי כל מקורות הספרות ההיסטורית היוונית, ואף המקורות הארכיאולוגיים, מעידים על קיומה במציאות. לידיעה זו ישנה חשיבות גדולה בהבנת יצירתה של מלכות מדי ופרס, שהייתה ברית פדרטיבית בין שתי אומות, ששכבות המלוכה והאצילות נתקשרו ביניהן בקשרי חיתון.

הוא דריוש המדי הנזכר בדניאל (בפרק ו' ובפרק ט' פס' א). להלן יטען, שארתחשסתא יריבו של כורש הוא אחשוורוש ממגילת אסתר, ושנת שלוש למלכו הנזכרת בתחילת המגילה כשנת המשתה היא שנת ניצחוננו על כורש והפיכתו למלך יחיד. לפי זה מצטמצם מאוד הפער בין הכרונולוגיה המקובלת לזו של חז"ל. שהרי לדעת חז"ל (סדר עולם רבה) עברו משנת אחת לכורש ועד לנפילת מלכות פרס בידי היוונים - 52 שנה, ומשנת אחת לכורש הצעיר ועד לנפילת מלכות פרס עברו כאמור כשבעים שנה. פער קטן כזה ניתן ליישבו ללא קושי. לדבריו, כורש הראשון מלך אנשן, כורש 'הסב', מלך עוד בתקופת אשור, והוזכר בכתובת אשורבניפל. על כורש זה כתבנו לעיל במבוא, שהוא כורש שאליו מתייחס ישעיהו. עוד נציין, שהפרש השנים בין כורש הסב לכורש הצעיר לדברי המחבר, קטן במידה ניכרת מהפרש השנים שבין כורש הגדול לכורש הצעיר אצל ההיסטוריונים (כמאה ושלושים שנה). בצמצום תקופה זו עוסק המחבר בפרקים להלן.

כאמור, תורף חידושו של המחבר במאמר זה היא הטענה שכורש מלך פרס בעל הצהרת שיבת ציון אינו כורש ה'קדום' אלא כורש הצעיר אחיו של ארתחשסתא (השני), גיבור ה'אנאבאסיס' של כסינופון, והוא כורש מלך אנשן.

וכאן יש להעיר, שכורש הצעיר המתואר באנאבאסיס של כסינופון אמנם מתואר בקווי אופי המתאימים לכורש המקראי מספר עזרא: הוא מתואר כאדם צדיק, נדיב לב, ואציל רוח במידה לא רגילה (עיין למשל ספר ראשון, פרק רביעי [מהדורת הלוי, עמ' 30] ובעיקר שם, פרק תשיעי [עמ' 43-46]). אך בכל הספר הזה, שהוא המקור החשוב ביותר על כורש הצעיר, אין כורש מזכר ולו פעם אחת כמלך. הוא מופיע כשליט חשוב וכאחשדרפן של מחוזות מהגדולים ומהחשובים בממלכת דריוש אביו: לידיה, פריגיה הגדולה וקאפאדוקיה (שם, פרק ט, עמ' 44). הוא השתלט בשלב מסוים עם צבאו על בבל עד שיכול היה למסור את כלי בית המקדש בידי ששבצר כמתואר בעזרא (א', ז-ח). הוא אף מתואר באנאבאסיס כראוי למלכות יותר מכל מלך אחר מאז כורש הקדמון (עמ' 43). אך, כאמור, אינו מופיע כמלך. המלך היה אחיו ארתחשסתא.

אמנם אין בכל זה כדי לבטל את התיאוריה של מחבר המאמר. ייתכן שהמקרא הכתירו כמלך ואף הוא ראה עצמו כך לאחר הישגיו המדיניים והצבאיים, ולאור העובדה שתמכה בו אמו, שהייתה השליטה למעשה בממלכה גם בחיי בעלה דריוש.

לשם השוואה לכרונולוגיה המקובלת: אסטיאגס מלך במדי לפי המקובל בשנים 584-550 לפסה"נ. לגבי חלק מן הסתייגות הנמצאות בפרק זה לגבי אסטיאגס ניתן לעיין בערך 'אסטיאגס' באנציקלופדיה העברית (כרך ד, עמ' 761). וראה עוד ג"ב ברי, דברי ימי יוון, 1900 (תרגום נ' רבן, תל-אביב, תשכ"ד [להלן: ברי]), עמ' 201-203.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עתה נרשום בזה אחר זה את תיאורי הייחוס הסותרים של ההיסטוריונים העתיקים על אסטיאגס, ונראה איך ניתן לתאמם ללא דוחק⁵⁶.

א. לפי **הרודוטוס**, מלך אסטיאגס המדי במשך שלושים וחמש שנים עד שנוצח בידי כורש הפרסי. הוא היה בנו של כיאכסרס¹, שמלך ארבעים שנה. כיאכסרס זה הוא שכבש והחריב את נינוה, בירתה של ממלכת אשור². אביו של כיאכסרס היה פראורתש, והוא מלך עשרים ושתיים שנים ונהרג בעת ניסיון קודם לכבוש את נינוה.

ב. לעומת זאת, לפי **קטסייוס** אין זכר לא לכיאכסרס ולא לפראורתש³ ואף לא לדיאוכוס⁴, מייסד מלכות מדי לפי הרודוטוס. כובש נינוה אליבא דקטסייוס היה ארבקוס המדי, שנעזר בבליסיס הבללי, והוא מלך עשרים ושמונה שנים. אחריו מופיעה רשימה ארוכה של מלכים המסתיימת בשלושת האחרונים שהם: ארטיניס - 22 שנה; אשטיבריש - 40; ואספנדס, שהיוונים מכנים אותו אסטיאגס.

ג. ואילו אצל **כסינופון** אנו מוצאים את כיאכסרס בן אסטיאגס, שכזכור זוהה על-ידי יוספוס ועל-ידינו כדריוש בן אחשורוש, אבל אין זכר לאבות אסטיאגס. כמו כן, כבר ציינו שאין בספרו של כסינופון כל זכר למלחמתו של כורש באסטיאגס.

ד. אשר לכתובות: מצויה כתובת בטבלה אחת בשם נבונאידי מלך בבל, אביו של בלשאצר, שבה הוא מתאונן בפני אלילו מרוודך על אי יכולתו לבנות מקדש בחרן, מכיוון שתחום חרן היה כבוש בידי אישתומגא, מלך האומן-מנדא. מרוודך מבטיח לו כי בקרוב ינוצח אישתומגא במלחמה על-ידי כורש מלך אנשן, והוא, נבונאידי, יוכל לבנות את מקדשו. והנה בכל מקום בכתובות אשור ובבל שהאומן-מנדא מוזכרים, מתרגמים החוקרים את הביטוי כמתייחס לסקיתים, כלומר האומות הנוודות שבצפון. אך במקום הזה החליטו החוקרים, שהכוונה למדים. וברור מדוע סטו החוקרים מן התרגום הרגיל. הם משוכנעים שאישתומגא הוא אסטיאגס של הרודוטוס ויתר ההיסטוריונים היוונים, שכינו אותו תמיד כמלך המדים, והוא שנוצח בידי כורש על-פי הרודוטוס, וכפי שהוזכר לעיל.

⁵⁶ הרודוטוס, ספר ראשון, פרקים 96-107, 130; דיודורוס, ספר שני, עמ' 457 ואילך; סיירופדיה; רוא, עירק העתיקה, עמ' 350; J. Finegan, *Light from Ancient Past*, Princeton, 1946, p. 219; אולמסטד, עמ' 21-22, 34; ראוולנסון, כרך 4, עמ' 254 (מערכת השמות); שם, כרך ראשון, עמ' 523; אנציקלופדיה יהודית, כרך 8, עמ' 406 (ערך 'מדי'): "אסטיאגס (=אישטווגו בבבלית) שמסורת המזרחית מזהה אותו בטעות עם אז-דחק האגדי של בבל". כרגיל, אין האנציקלופדיה מנמקת מדוע זיהוי זה של המסורת המזרחית מוטעה. יצוין, כי בניגוד לפינגן קובע רוא (עירק העתיקה, עמ' 341), כי אמיטיס שנישאה לנבוכדנאצר הייתה בתו של כיאכסרס (אחשורוש).

¹ כיאכסרס: על-פי טענת המחבר הוא כסרכסס של הרודוטוס. וידועים כיבושיו של כיאכסרס באסיה הקטנה (ברי, עמ' 201).

² חורבן נינוה בידי כיאכסרס ונבופלאסר אירע על-פי המקובל ב-612 לפנה"ס.

³ פראורתש: מלך מדי שכבש את פרס על-פי המקובל מלך בערך ב-650 לפנה"ס (ברי, עמ' 200).

⁴ דיאוכוס: מייסד מדי ומשחררה מדי אשכר. נתמנה למלך על-פי המקובל ב-700 לפנה"ס (ברי, עמ' 200).

ה. מכתובות אחרות הסיקו החוקרים, שלאחר כיבוש נינוה על-ידי הצבאות המשותפים של נבופולצר אבי נבוכדנאצר הכשדי וכיאכסרס (אווחשתרה) המדי, נשא נבוכדנאצר את אמיטיס בתו של אסטיאגס בן כיאכסרס לאישה. מסקנה זו עומדת בסתירה לגרסת קטסיוס, ולפיה התחתן כורש הפרסי עם אמיטיס בת אסטיאגס. עוד ברית נישואין אחת נזכרת בהרודוטוס, ויש לה כנראה קשר ושייכות לסיפורי הנישואין האחרים: לבינטוס מלך בבל, שהחוקרים מזהים אותו עם נבוכדנאצר, תיווך בין כיאכסרס לבין אליאטיס הלודי אשר מלך בסרדיס (ספרד) בעת המלחמה בין המדים ללודים. אז נישאה אריאנסיס אחות קרויוס, יורש העצר הלודי, לאסטיאגס בן כיאכסרס, וכך הפכו קרויוס המפורסם - שמלך על לוד אחרי מות אביו, מצאצאי גיגיס (גוג) - ואסטיאגס המדי לגיסיס.

מכל המובא כאן אנו רואים כי אסטיאגס מופיע בכמה שמות ובהקשרים קצת שותרים. בפי קטסיוס הוא נקרא אספנדס (אספנדא, אספנדא) בן אשטיברי; בכתובות של נבונאיד הוא נקרא אישתומגא מלך האומן מנדא (סקיתים); הרודוטוס רואה בו את בנו של כיאכסרס (אחשורוש); ואילו כסינופון מדבר על כיאכסרס בנו של אסטיאגס ללא כל רמז שגם שם אביו של אסטיאגס היה כיאכסרס. ובאשר למשמעות השם אסטיאגס ומקורו, נחלקו החוקרים. ראולנסון רואה בו את השם אזדהגס או אז-דהק, שהוא שמה של מפלצת ידועה במיתוס הבבלי. ואילו אולמסטד סובר כי ההיגוי המדי של השם הוא ארשטיוויגא, שהוא קרוב מאוד לשם אשטיברי של קטסיוס, שהוא אביו של אספנדס-אסטיאגס (במיוחד אם ההיגוי של הג' הוא כמו הע'). ואז יוצא לנו ארשטיוויגא, שהוא לדעתי דומה לשם אחשורוש (אווחשתרה, כיאכסרס).

לכאורה הגענו למבוי סתום. אולם כאן יבוא לעזרתנו סיפור נוסף של הרודוטוס אודות כיאכסרס, והוא יוציאנו מחשכה לאורה. הרודוטוס מספר (ספר ראשון, פרקים (106,103), שבעת שכיאכסרס נלחם על נינוה, פרצו לפתע הסקיתים ברדיפתם אחרי הקימרים אל תוך המזרח התיכון, כבשו את האימפריה המדית ושלטו עליה במשך עשרים ושמונה שנים. אחר-כך הצליח כיאכסרס בתחבולה להרוג את מלכי הסקיתים ונסיכיהם בעת משתה שהכין להם. האימפריה המדית הוחזרה על כנה, ואז סיים כיאכסרס את אשר התחיל, כיבוש נינוה. ארבעים שנות מלכותו של כיאכסרס כוללות לפי הרודוטוס את עשרים ושמונה שנות מלכות הסקיתים. נמצא שכיאכסרס (אחשורוש) מלך, כמוהו כאשטיברי של קטסיוס, במשך 40 שנה, קצתם לפני מלך הסקיתים וקצתם אחריו ורובם בחפיפה עם מלך הסקיתים.

המסקנה העולה לדעתי מכל הנזכר לעיל היא, כי אסטיאגס של ההיסטוריונים היוונים הוא תרכובת של אישתומגא-אז-דהק מלך הסקיתים, המפלצת הברברית שהטילה חתיתה על עמי בבל ומדי פרס, ואחשורוש-ארשטיוויגא-אשטיברי-כיאכסרס מלך המדים. אחשורוש-כיאכסרס לא הצליח להתגבר בעצמו על הסקיתים. לעזרתו בא כורש מלך אנשן, וניצחם, וכך שחרר את פרס, מדי וארם מאימת הסקיתים. בעקבות ניצחון זה באו אחשורוש המדי וכורש הסב מלך אנשן בקשרי חיתון. בתו של אחשורוש נישאה לכנבוזי בן כורש, ומזיווג זה נולד כורש הצעיר הגדול, שיחד עם אחי אמו, דריוש בן

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אחשוורוש המדי, כבש מאוחר יותר את בבל בימי בלשאצר בן נבונאיד הבבלי. באותה תקופה נוצרו מן הסתם קשרי חיתון נוספים בין מלכי האומות, ואף חלק מהסקיטים, בני מלכותו של אישתומגא-אז-דהק, נתערבו ונטמעו בין המדים. נציין, שבט המגים, אחד משבטי המדים, הוא לפי החוקרים ממוצא סקיטי, עובדה בעלת חשיבות מרובה, וכפי שנראה בהמשך.

לסיכום, האישיות ההיסטורית שכונתה אסטיאגס מהווה מפתח לברית הפדרטיבית המיוחדת בין המדים והפרסים שנתגלמה במלכות פרס ומדי או מלכות מדי ופרס. סדרי השלטון שבה נקבעו על-פי חוקת הברית, והיא היא דתי פרס ומדי⁵⁷. חוקת הברית הזאת היא שתסביר לנו את מניעי המלחמה של כורש הצעיר נגד גיסו ארתחששתא בן דריוש המדי, כפי שנראה להלן בהגיענו לנושא אחשוורוש הגדול ממגילת אסתר⁵⁸.

⁵⁷ בכך מוסבר, לדעתי, למה לא ניתנו דתי פרס ומדי לשינוי, כדי שברית האיחוד לא תוכל להיות מופרת לעולם. ראה דניאל, ה', ט, יג, טז.

⁵⁸ פרק זה מסובך קמעה, והמסקנות של המחבר הוצאו מנתוניו בקיצור רב. אנו נשתדל להבהיר את הדברים במשפטים קצרים:

א. מכתובת נבונאיד עולה, שכורש ניצח את אישתומגא מלך האומן-מנדא, שהיה על-פי החוקרים, מדי ולא סקיטי. מדברי הרודוטוס וקטסיוס עולה, שכורש ניצח את אסטיאגס המדי. ממשקנת החוקר ראוולסון עולה קשר מבחינת השם בין אסטיאגס למפלצת אז-דהק.

משלושת אלו מסיק המחבר, שאסטיאגס הוא השם שזיהו בן ההיסטוריונים של העולם העתיק את אישתומגא אז-דהק מלך הסקיטים, שמלך עשרים ושמונה שנים במדי.

ב. המחבר מזהה את המלכים כיאכסרס ואסטיאגס כמלך אחד, וזאת מכוח ההנחות הבאות: 1. הקשר המשפחתי המעופרל בין כיאכסרס לאסטיאגס (אצל כסינופון הראשון הוא בנו של השני, ואצל הרודוטוס להפך); 2. ברית הנישואין בין כורש לאסטיאגס; 3. מסקנת החוקר אולמסטד, שהשם אסטיאגס משמר את השם ארשטיוויגא, הדמיון בין השם ארשטיוויגא לאשטיברישי ובינו לאחשוורוש-כיאכסרס.

ג. מן העובדה שכיאכסרס ואישתומגא אז-דהק מלכו במקביל מסיק המחבר שיש בסיפורים הנזכרים תערובת שמות בין השניים. ממלחמתם ומקשרי החיתון בין כורש הפרסי למלך המדי מסיק המחבר שכורש הסב היה בעל בריתו של אסטיאגס כיאכסרס המדי, ומקשרי החיתון ביניהם נולד כורש הצעיר. בנקודה זו מקור הסתירה שבפרק הקודם בין ההיסטוריונים שראו בכורש בעל בריתו ונכדו של אסטיאגס (כדעת כסינופון, ואז הכוונה לכורש הצעיר); בעל בריתו של אסטיאגס אך לא נכדו (כדעת קטסיוס, ואז הכוונה לכורש הראשון); אייבוי של אסטיאגס ומנצחו (על-פי הרודוטוס וכן קטסיוס בתחילת דבריו, ואז הכוונה לאסטיאגס הסקיטי).

עוד נציין, שאסטיאגס-כיאכסרס שהמחבר דן עליו בפרק זה הוא לדעתו כסרכסס גיבור ספרו של הרודוטוס, שהוכה בידי צבאות יוון בתרמופילי ובסלאמיס (480-479) על-פי המחקר ההיסטורי, והוא לדעת רוב ההיסטוריונים אחשוורוש ממגילת אסתר (עייני במבוא למאמר - הפרק על מגילת אסתר). לדעת מחבר המאמר, הוא אחשוורוש אבי דריוש המדי המוזכר בדניאל, ט', א. ועייני להלן פרק שישי.

נמליץ בפני הקורא לעייני בערך 'מדי' באנציקלופדיה המקראית (כרך ד, עמ' 680-684), כדי לקבל מושגים ראשונים על האישים המוזכרים בפרק זה (כיאכסרס, אסטיאגס, אישתומגא [מדיאס]) ועל היחס ביניהם לפי המקובל, וכן משהו על הסקיטים והקימרים ושלטונם בנינו.

4. נבוכדנאצר, שמירמית ונבונאידי אבי בלשאצר

קצת נסטה קצת מענייני מלכי מדי ופרס, ונדון במלכי בבל הכשדים, ובעיקר בשלושת האחרונים: נבוכדנאצר, נבונאידי ובלשאצר. שניים מהם, הראשון והאחרון, מפורסמים מאוד במסורת היהודית, והאמצעי ידוע בעיקר מן הכתובות הארכיאולוגיות ומסיפורו של בירוסוס, הכוהן הכשדי מימי התלמיים במצרים, המובא אצל יוספוס⁵⁸. כיבוש בבל על-ידי דריוש המדי וכורש הפרסי הוא שהביא לעולם את האימפריה המדית-פרסית במלוא היקפה. לפי המסורת ההיסטורית היהודית היו דריוש המדי וכורש הפרסי לפני כיבוש בבל שומרי השער של המלך בלשאצר⁵⁹. נראה שזהו ביטוי מליצי, שמשמעו שהם היו מלכים בעלי ברית הכפופים ל'מלך המלכים' הבללי ושמרו על גבולות ממלכת בבל מפני אויביה מבחוץ. ברית זו הייתה מימי נבוכדנאצר ואביו נבופולצר, בעת שאחשורוש המדי עזר למלכי בבל הכשדים נבופולצר ונבוכדנאצר לכבוש ולהחריב את נינוה⁶⁰. ההיסטוריה של שתי הממלכות, הבללית והפרסית-מדית, ארוגות ומשולבות זו בזו, ולגביהן קיים חומר רב הן במסורת ההיסטורית היהודית, הן בספרות היוונית והן בממצאים ארכיאולוגיים. העובדה המפתיעה ביותר - ומשום מה לא מצאו החוקרים לנכון לדון בה בארוכה ובכובד ראש - היא, שבהרודוטוס וביתר ספרי ההיסטוריונים היוונים, על אף שהם עוסקים רבות בממלכת בבל, לא נזכר שמו של נבוכדנאצר הגדול. השם בלשאצר אכן מופיע אצלם, אך בצורה שהחוקרים לא זיהו אותה⁶¹. השם נבונאידי מופיע כנראה אצל הרודוטוס, אם כי בצורה שונה, לבינטוס. אך כאן נכונה לחוקרים הפתעה, כי הרודוטוס מספר שלבינטוס זה, שנוצח על-ידי כורש, היה בנו של לבינטוס, שתיווך ועשה שלום בין המדים והלודים בימי כיאכסרס ואליאטיס אבי קרויוס⁶². היו אפוא שני לבינטוס, אב ובן. ראולנסון סבור היה כי לבינטוס הראשון מציין את נבוכדנאצר, וכי הרודוטוס הוטעה או שלא הבין מה שסופר

⁵⁸ קדמוניות, ספר עשירי, י"א, ב (כאן מזהה אותו יוספוס עם בלשאצר); נגד אפיון, ספר ראשון, פרק כ'. רוא, עירק העתיקה, עמ' 346-353. דוהרטי, נבונאידי ובלשאצר.

⁵⁹ ילקוט שמעוני, ישעיה, כ"א. יצוין, אגב, כי דיודורוס, ספר שני, מתאר את ארבקוס המדי כובש סרדנפוליס, מלך אשור האחרון מצאצאי נינוס ושמירמית ובנם נינוס, כשומר שער הארמון של סרדנפוליס, משרה שהונהגה לראשונה בצורתה ולמטרתה המתוארת על-ידי נינוס שואף השלום והנחות.

⁶⁰ טוביה, י"ד, יד-טו; יוספוס, קדמוניות, ספר עשירי, ה', א; אולמסטד, עמ' 32-33; רוא, עירק העתיקה, עמ' 338-343; בוסנקט, על תאריך נפילת נינוה ותחילת מלכות נבוכדנאצר, החברה לארכיאולוגיה תנ"כית, כרך שני, עמ' 147.

⁶¹ וליקובסקי השכיל אמנם לזהות את השם בליסס עם השם נבופולצר (התחילית 'נבו' + 'פולצר' או 'בולצר'), אביו של נבוכדנאצר. ראה תיזה 191, וכן רעמסס השני וזמנו, עמ' 119. אך אף הוא לא שם לב, ששם זה זהה לשם בלשאצר. במיוחד בולטת הזוהרת בכתבי בלשאצר, כשהאות א' מופיעה לפני האות ש'. ראה דניאל, ה', ל; ז', א. נמצא כי שמו של נבופולצר אבי נבוכדנאצר היה בלשאצר כשם נכדו של נבוכדנאצר, שנהרג בלילה שבו נפלה האימפריה הבללית-כשדית.

יב על-פי המקובל - בשנת 585 לפנה"ס (ברי, עמ' 201; מ' עמית, תולדות יוון הקלאסית, ירושלים תשמ"ה [להלן: עמית], עמ' 126), לאחר מלחמה בת 25 שנים.

לו על בבל. ואילו דוהרטי (בספרו המצויין 'נבונאיד ובלשצר') טורח ביסודיות לבסס את דעתו, שלבינטוס האב הוא אמנם נבונאיד, ואילו לבינטוס הבן הוא בלשצר בנו⁶². אולם, מלבד הזכרת שמותיהם, אין הרודוטוס יודע לספר דבר אודות שני המלכים ששמו לבינטוס. כנגד זה הוא מרבה לספר על הנשים המפורסמות ששלטו בבל. על אמו של לבינטוס הבן, ניתקרת, ועל קודמתה שמירמית ('סימירמיס'), שבנו שתיהן את העיר בבל. קביעה זו של הרודוטוס, ששמירמית היא שבנתה את בבל, נדחתה בלעג על-ידי בירוסוס הכוהן הכשדי, והוא אף ראה את הרודוטוס כשקרן בשל כך, כיוון שלטענתו ידוע לכל בבלי שנוכדנאצר הגדול הוא שבנה את בבל המעטירה.

וכאן נפלה בידינו הזדמנות פז להראות את חשיבותה ונחיצותה של המסורת ההיסטורית היהודית לחקר ההיסטוריה של העולם העתיק. במקרה זה לא יכלו החוקרים להצדיק בשום פנים ואופן את הרודוטוס מול עדותו של בירוסוס. הם העדיפו את בירוסוס לא מכוח המקראות המלאים שבספרי מלכים, ירמיהו, יחזקאל ודניאל, שמהם משתקפות גלותו ואימתנותו של נבוכדנאצר הכשדי, שהרי לחוקרים רבים יפה כוחו של שבר כתובת דהויה ומעורפלת מכל המקראות שבתנ"ך. החוקרים דחו כאן את טענת הרודוטוס, כיוון שעל אלפי לבנים מארמונו של נבוכדנאצר בבבל וממקדש מרודך (אסאגילא) שם נמצא חרות שמו של נבוכדנאצר, ונמצאו אף טבלאות שבהן הוא מתפאר בתיאור מעשיו ובנייניו⁶³. ואילו באשר לשמירמית, בקושי נמצא השם שמוראמת בכתובות המשויות למלכי אשור קדומים. החוקרים החליטו אפוא, ששמירמית מלכת בבל הגדולה היא רובה מיתוס, פרי דמיונם של אנשי המזרח שהלעיטו את הרודוטוס ואת חברו קטסיוס סיפורי בדים⁶⁴.

אך דווקא מסורת אגדה יהודית גלויה ומפורשת במדרש היא, שאחת מארבע נשים שעשו שלטון בעולם היא **שמירמית אשת נבוכדנאצר**⁶⁵. נמצאנו למדים, שצדקו יחדו גם הרודוטוס וגם בירוסוס הכשדי. שניהם, נבוכדנאצר ואשתו המפורסמת, המלכה שמירמית, בנו את בבל המעטירה.

⁶² ראו לנסון, כרך ראשון, הקדמה, עמ' 61 ואילך; דוהרטי, נבונאיד ובלשצר, עמ' 39-43. גישתו של דוהרטי נתמכת על-ידי יוספוס שזיהה את נבונאיד עם בלשצר. לדעתי, כולם צודקים, מכיוון שהשם נבונאיד הוא שם מלכותי למלכי בבל הכשדית כמו פרעה למלכי מצרים, ארתחשטא למלכי פרס, ולדעת החוקרים מסברתם, סיאנסיס למלכי קילקיה. ראה הערות 26-271 בעמ' 40 להרודוטוס (רנדום האוס).

⁶³ עיין וילקובסקי, רעמסס השני וזמנו, עמ' 125-127.

⁶⁴ רוא, עירק העתיקה, עמ' 273; הרודוטוס (רנדום האוס), עמ' 99, והערה 81 שם; יוספוס, נגד אפיון, ספר ראשון, פרק כ'.

⁶⁵ אייזנשטיין, אוצר ישראל, כרך רביעי, ערך 'ישתי'. ויקרא רבא, סוף פרשה יט ('מה הייתה שם אשתו של נבוכדנאצר' וכו'). גינזבורג, אגדות היהודים, כרך שביעי (מפתח), עמ' 423. וילקובסקי, רעמסס השני וזמנו, פרקים 4 ו-5, מאריך לבסס את עמדתו המהפכנית, שאימפריה חתית עתיקה לא הייתה ולא נבראה, וכי כל הממצאים הארכיאולוגיים שיוחסו לה שייכים באמת לאימפריה הבבלית-כשדית. הוא מזהה את מורסיליס ובנו חטוסיליס הכובשים, כנבופולצר ובנו נבוכדנאצר. משום כך, גדולה הפליאה על וילקובסקי, המרבה להשתמש בספרו של גינזבורג, על שלא שם לב למלכה המפורסמת פודוחפה אשת חטוסיליס הגדול, המזכירה באישיותה ובמעמדה את שמירמית אשת נבוכדנאצר. עיין: D. R. Gurney,

The Hittites (Pelican, Hammondsorth, 1952), pp. 67, 140, 199

הדברים עמוקים ויורדים ממש לשיתין של ההיסטוריה העתיקה. כי הסיפור המלא אודות שמירמית נמצאת בדודורוס סיקיולוס (ספר שני), שמקורותיו היו דווקא כתביו של קטסיוס ולא של הרודוטוס. משם עולה ששמירמית הייתה נשואה למלך הגדול, כובש כל הארצות בימי קדם, ושמו נינוס. מלך זה כבש גם את מצרים וגם את פרס ומדי, והוא-הוא שייסד את האימפריה האשורית הגדולה, ואף בנה על נהר **פרת** את העיר הגדולה שנקראה עירו של נינוס. וכאן העיר העורך המלומד, שהעיר נינוס, שהיא ללא ספק (לפי שמה) נינוה, הייתה ממוקמת על ה**חידקל** ולא על הפרת. אך דודורוס איננו נע ימין ושמאל, ובכל מקום מזכיר את הפרת כשם הנהר שעליו נבנתה עירו של נינוס. זאת ועוד: בין היתר מסופר שם, שלאחר מות נינוס, תמכה שמירמית בהמלכת בנם נינואס, למרות שהוא מרד בה. נינואס זה היה איש שלום ולא עסק במלחמות. שמירמית חיה שנים רבות וארוכות ומתה בזקנה מופלגת. עוד יש אומרים, ששמירמית שמה את בעלה נינוס לפני מותו בבית הכלא. לבסוף מדגל המחבר על כל המלכים שמלכו אחרי נינואס, כיוון שלא אירע בזמנם כל אירוע היסטורי חשוב, ומגיע לסרדנאפאליס, שבליסיס הכשדי יחד עם ארבקס המדי חברו נגדו, ולאחר קרבות קשים כבשו את עירו של נינוס והחריבוה.

ניתן לראות בבירור, שסיפורים אלו מתאימים להפליא למסופר במסורת היהודית על נבוכדנאצר ועל בנו אויל מרודך שמלך אחריו. יש בסיפורי דודורוס קצת ערבוב והרכבה בין נינוה לבלבל, אך דבר זה מובן לאור העובדה שנבוכדנאצר בנה לאחר חורבן נינוה את עירו בבל רבתי להיות נינוה החדשה. אפילו השם בלאשצר נזכר בסיפורים אלה בצורת בליסיס. השמות דומים זה לזה מבחינה פונטית וגם מבחינה עניינית, אך יש שוב הרכבה בין נבופולצר אבי נבוכדנאצר לבין בלאשצר נכדו⁶⁶.

אך מעל לכול מתברר להפתעננו, שנכונות שמועותיו של הרודוטוס על שני מלכי בבל, לבינטוס האב ולבינטוס הבן. שהרי המלך נינוס ובנו המלך נינואס יש להם שמות בעלי צלצול פונטי דומה, או אפילו זהה. לדעתי, יש להסיק מזה שגם אויל מרודך וגם נבוכדנאצר קראו לעצמם בשם נבונאיך, וששם זה שהקידומת **נבו-**, האליל הבבלי, נמצאת בו, כמו בשם נבוכדנאצר, הוא כמו השם פרעה במצרים והשם ארתחששתא במלכות פרס. כבר כמה חוקרים עמדו על כך, שהכתובות של נבונאיך מזכירות עניינים המיוחסים בספר דניאל לנבוכדנאצר, וכרגיל הגיעו למסקנה שאין מחבר ספר דניאל יודע מה הוא שח. לדעתי, יש לעיין היטב מחדש בכל הכתובות הקשורות בשמו של נבונאיך, וכן בכתובות שהשם שמירמית מופיע בהן, שאף הן קשורות בתוכן עם האליל נבו. בעזרת מקורות

⁶⁶ ראה לעיל, הערה 61. תיאור הגועל שמעשי בלאשצר עוררו בשני ראשי לגיונותיו דרוש וכושר עד שהעמידוהו מכיסאו והסירו כתרו, המובא באסתר רבא, תחילת פרשה ג', דומה מאוד לתיאור הגועל שמעשי סרדנפולס עוררו בארבקום המדי, כמובא בדודורוס. לבליל הסיפורים והתיאורים הזה יש לשייך, לדעתי, גם את סיפורי הריסת הנוסתן המלכותי; לכך קשורים השמות בליסיס, כורש וארתחששתא - אוכוס השלישי. ראה כסינופון, אנאבאסיס, ספר ראשון, פרק 4, 8-11; דודורוס, ספר 16, פרק 41 (לאוב, כרך שביעי, עמ' 353).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המסורת היהודית ובעזרת מקורות הספרות ההיסטורית היוונית גם יחד, יש לנסות ולהבחין בין אלו השייכות לנבוכדנאצר לבין אלו השייכות לאויל מרודך בנו, ולנסות להבחיר בכך את ההיסטוריה המעורפלת של האימפריה הבבלית-אשורית-כשדית.⁶⁷

נביא עתה דוגמה מובהקת לעיון מחדש בכתובת אחת של נבונאיד, ובכך נסיים פרק זה. ברצוני לציין שוב לשבח את מחקרו המאלף של דוהרטי, 'נבונאיד ובלשאצר', מחקר שפקח את עיני בהרבה עניינים בסוגיה זו. והנה בניתוחו של דוהרטי את הכתובת של נבונאיד המדברת על אמו הזקנה, הכוהנת האלילה נין היא אישתר, הוא מסיק כי שמה היא שמוא-דמקא, שפירושו הוא: 'שמי חשוב' (או 'שמי דגול', 'is Gracious) My name'.⁶⁸ והנה השם שמירמית פירושו גם כן: שמי רם (דהינו, חשוב או דגול).⁶⁹ ואם כן, הכתובת הזאת שייכת לנבונאיד הבן, כלומר אויל מרודך.⁷⁰

⁶⁷ קיימת סתירה ברורה בין המסורת היהודית ששלושה מלכים בלבד מלכו בתקופת האימפריה הבבלית-כשדית, והם: נבוכדנאצר, אויל מראדך ובלשאצר, לבין בירוסוס, הנתמך לכאורה על-ידי כתובות ארכיאולוגיות, הקובע כי אויל מראדך נרצח כשנתיים לאחר מלכו על-ידי גיסו נרגלסר, וזה מלך אחריו כשש שנים. יוספוס מביא את שתי הגירסאות בערבוביה ומסתבך בסתירות. ראה יוספוס, קדמוניות, ספר עשירי, י"א, ב; נגד אפיון, ספר ראשון, כ'. בתיזות השחזור, תיזה 188, הכריע וליקובסקי נגד סדר מלכי בבל של בירוסוס. אך בספרו על רעמסס השני וזמנו (עמ' 157-158), התפשר והוסיף נרגלסר שני ובנו לבש-מרודך שני אחרי אויל מראדך, וכך רק הגדיל את המבוכה. הואיל ואין ההכרעה בסוגיה סבוכה זו דרושה לצורך הבהרת הכרונולוגיה של האימפריה הפרסית-מדית לא התאמצנו לחקרה עד תומה. אך היא קובעת ברכה לעצמה ומן הראוי שתיחקר היטב, תוך התחשבות בכל המקורות האיריאניים (רלוונטיים), כולל אלו שהובאו בגוף מאמר זה.

⁶⁸ הקריאה הנכונה של שם אמו של נבונאיד שנויה במחלוקת בין החוקרים. יש קוראים אותה: אדד-גופי, שלדעתי ניתן מבחינה פונטית להשוותו עם פודוחפה אשת חטיסיליס, שכזכור זיהה אותו וליקובסקי עם נבוכדנאצר. בתחילה היו החוקרים סבורים שהטבלה מדברת על אביו של נבונאיד. על כך פנים, לפנינו דוגמה נוספת לשברירותה של הארכיאולוגיה כעדות עצמאית ומהימנה בתחום ההיסטורי. מעמדה צריך להיות ככלי עזר, אמנם חשוב, שיש להשתמש בו בזהירות ובחשדנות, אך בשום פנים ואופן אין להתייחס אליה כאל מכריע בלעדי ואפילו לא כמכריע עיקרי. ראה דוהרטי, נבונאיד ובלשאצר, עמ' 19-28; 39; 62.

⁶⁹ ואולי הקריאה הנכונה של השם בכתובת היא: שמוא רמתא, כלומר שמירמית.

⁷⁰ להבנת פרק זה נעמוד על הסתירה הקיימת בין המסורת המקראית ומקורות חז"ל לבין המחקר ההיסטורי בכרונולוגיה של מלכי בבל.

נבוכדנאצר מלך בשנה הרביעית ליהויקים (ירמיהו, כ"ה, א), ובשנת שמונה למלכו הגלה את יהויכין (מלכ"ב, כ"ד, יב). נבוכדנאצר מלך עד שנת שלושים ושבע לגלות יהויכין, ואחריו מלך אויל מרודך (מלכ"ב, כ"ה, כז). מכאן, שעל-פי המקרא מלך נבוכדנאצר ארבעים וחמש שנים (37+8). המלך האחרון לבלל, לאחר אויל מרודך, היה בלשאצר, ובימיו בטלה מלכות כשדים ועברה לשלטון מדי ופרס (דניאל, ה').

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

5. כנבוזי בן כורש בן כנבוזי - הנכד וסבו

כל ההיסטוריונים היוונים הסכימו, שהיו קיימים במציאות שני מלכים בשם כנבוזי, נכד וסב. הראשון בנו של כורש והשני אביו של כורש. גם הכתובות מעידות על כך. וכיוון שהיו במציאות גם שני מלכים בשם כורש, הנכד והסב, נמצא, שכנבוזי הסב היה בנו של כורש הסב וכנבוזי הנכד היה בנו של כורש הנכד. כלומר היו שני מלכים בשם כנבוזי בן כורש⁷⁰.

עובדה זו תסייע בידינו ליישב סתירות הנוגעות לכנבוזי בן כורש, והמצויות בספרי ההיסטוריונים היוונים, ובראש ובראשונה תיושב הסתירה הגדולה בין המסופר בהרודוטוס לבין המסופר בספרי הנביאים ירמיהו ויחזקאל. אמנם אף אחד משני המלכים כנבוזי בן כורש אינו מופיע במקורות המסורת היהודית, מטעמים שיובהרו להלן, אך בגומא המפורסם של הקהילה היהודית בימי דריוש מלך פרס נזכר כנבוזי, וכן בכתובת המפורסמת של דריוש הגדול הפרסי בן וושתספא בהר בהיסטון, ואף בכתובות של כורש⁷¹. ולכן ניאלץ לבסס את פתרוננו על ניתוח המסופר בספרות ההיסטורית היוונית בלבד.

⁷⁰ אולמסטד, עמ' 51-53; הרודוטוס א', 108; ב', 1, עמ' 61, 116. לפלא הדבר כי בוסנקט, שהשכיל לעמוד על מציאותם של כורש הסב וכורש הנכד ומשמעותה, לא הודה במציאות כנבוזי בנו של כורש הנכד. טעותו נובעת כנראה מטעותו המקורית, שלא גרסה הפרדה גמורה במציאות בין דריוש המדי לבין דריוש הפרסי. ראה לעיל, הערה 51.

⁷¹ אולמסטד, שם; זר-כבוד, עזרא ונחמיה (מוסד הרב קוק), נספחות, עמ' 8-10, 18-19.

במקרא לא נאמר במפורש כמה שנים מלך בלשאצר ואף לא נאמר כמה מלכים היו בין אויל מרוך לבלשאצר. חז"ל מסרו לנו (בסדר עולם רבה ובמגילה, י', ע"ב), שאויל מרוך מלך עשרים ושלוש שנים, ובלשאצר מלך מיד אחריו במשך שלוש שנים. מחבר המאמר, בהתאם להשקפתו לאורך כל המאמר, יתלה זאת במסורת ההיסטורית היהודית. להבנתנו, וכפי שציינו כמה פעמים במבוא, הייתה שיטתם הפרשנית של חז"ל שלא להוסיף מלכים ושנות מלכים על אלו שנזכרו במפורש, ולשיטתם המקרא שהזכיר את שנות המלכים לא בא לסתום אלא לפרש. לבלשאצר נזכרו במקרא שלוש שנים (דניאל, ח', א), ועל כן קצבו לו חז"ל שלוש שנים בלבד (נוסף לכך, שמתוכנו של פרק ח' בדניאל נראה, שסופו של בלשאצר קרוב). מלכים נוספים נזכרו בין אויל מרוך לבלשאצר ונוסיף לכך, שבדניאל נזכר, שנבוכדנאצר הוא אביו של בלשאצר (דניאל, ה', יא; וה', יח). וייתכן שהכוונה לסבו. אך לא מסתבר להוסיף מלכים ביניהם. מהנחה שמלכות בבל הייתה שבעים שנה (ירמיהו, כ"ה, יב ועוד), נותרו לאויל מרוך 22-23 שנים, וכפי שנזכר בגמרא שם.

על-פי המקובל במחקר ההיסטורי אכן מלך נבוכדנאצר 44 שנים (605-562) ומלכות בלשאצר נבלעת במלכות נבונאיד אביו שמלך שבע עשרה שנה (556-539). ביניהם מלכו אויל מרוך שלוש שנים (562-560) ועוד שני מלכים, לבש מרדך ונרגל שראצר, מלכו יחד חמש שנים (560-556).

המחבר טוען כאן, שנבונאיד היה שם כולל (כמו פרעה במצרים), ודבר זה גורם לשיבוש בשחזור הכרונולוגי המקובל. ככלל, המחבר לא התמודד בארוכה עם המקורות הסותרים את שיטתו בנושא זה, כיוון שתולדות בבל הזכורה פה כבדרך אגב (שהרי המאמר עוסק בממלכה הפרסית).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הרודוטוס מספר בארוכה ובשלל צבעים על כיבוש מצרים והחרבתה על-ידי כנבוזי בן כורש. מסע זה התקיים לפי סיפורו בתחילת מלכותו של פסמטיקוס בן אמאסיס מלך מצרים. אמאסיס זה היה מצביא בצבא חפרע (אפריס) מלך מצרים מבית פסמטיקוס הגדול אבי פרעה נכו (נכוס), מרד באדוניו ומסרו להריגה בידי החיילים המצרים המרוגזים. לאחר מותו מלך אמאסיס ארבעים וארבע שנים; הוא היה מלך גדול ומפורסם ובנה בניינים אדירים וגדולי ממדים.⁷²

בד בבד עם סיפורו על כיבוש מצרים על-ידי כנבוזי, מספר הרודוטוס בשני מקומות (לשם הבלטת רעיונות מסוימים) את סיפור המרד הגדול של המצרים נגד פרס בתקופה מאוחרת יותר. בראש המרד עמדו אינרוס (טנרוס) בן פסמטיקוס הלובי ואמורטיס המצרי ששכן בביצות הדלתה במצרים התחתית. במרד זה נהרג אחמניש אחי כסרכסיס (אחשורוש) המפורסם, יוזם הפלישה הגדולה נגד ערי יוון ביבשת אירופה. כעבור זמן מה דוכא מרד זה, והפרסיים השליטו ברוחב לב את בני אינרוס ואמורטיס במקום אבותיהם. חשוב לציין, שהמלך אמורטיס מוצב ברשימות המלכים של הכוהן המצרי מניתו כמלך יחיד של השושלת ה-28 במצרים אחרי דריוש בן אחשורוש, האחרון בשושלת ה-27, היא השושלת הפרסית. נמצא, שאמורטיס מלך בימי ארתחששתא בן דריוש (שכזכור, הוא דריוש השני אוכוס-נותוס, לפי השחזור ההיסטורי הבנוי על המקורות היווניים בלבד). מניתו כותב, שאמורטיס מלך שש שנים, ואכן באחד מגמאי יב נמצא שטר שתארכיו השנה החמישית של אמורטיס.⁷³

קביעה זו של זמנו של אמורטיס על-ידי מניתו יצרה מבוכה אצל החוקרים, מכיוון שעמדה בסתירה בולטת למסופר בארוכה על-ידי תוסידידס על דבר דיכוי המרד של אינרוס ואמורטיס לאחר שש שנות הצלחה בידי מצביאו של המלך ארתחששתא בנו של כסרכסיס, שלפי דעת החוקרים הנו ארתחששתא הראשון סבו של ארתחששתא השני. ראולנסון מנתח את הבעיה ומציע כפתרון, שמניתו, או מי שמסר את דבריו, בלבב את סדר הדרות, וישם את אמורטיס אחרי דריוש השני, כשלאמיתו של דבר היה לפניו. אולמסטד פותר את הבעיה בהערת אגב בין השיטין, שכנראה אמורטיס של מניתו מהעיר סאית הנו הנכד של אמורטיס הראשון, שאף הוא מאותה העיר.⁷⁴

⁷² במקום אחר בספר הרודוטוס על מצביא פרסי אחד בשם אמאסיס, שנלחם נגד הלובים והיוונים בסירניקה תחת פקודתו של האחשדרפן הפרסי ארואנדס, שהוקם על משמרתו על-ידי כנבוזי, ושהוצא להורג מאוחר יותר במצוותו של דריוש הפרסי בן וושתספא. העובדה שיש **מלך מצרים** בשם אמאסיס שהיה מצביא בצבא פרעה שבנו הובס על-ידי כנבוזי וגם **מצביא פרסי** באותו שם שמוג' ה' על-ידי כנבוזי - היא אחת מסיבות הבלבול בסוגיה. ראה: הרודוטוס, ב', 182-161; ג' 1-16, עמ' 199-218; ד', עמ' 166-167, 200-203, 358-372.

אמאסיס מלך מצרים מהווה בעיה מסובכת בפני עצמה, ונדון עליה בארוכה להלן. ראה גארדינר, עמ' 366; וליקובסקי, גויי הים, עמ' 98; רעמסס השני וזמנו, עמ' 224, 272; אולמסטד, עמ' 223; פרקר (לעיל, הערה 36), עמ' 285.

⁷³ גארדינר, עמ' 452; קאולי, גומא מס' 35, עמ' 130.

⁷⁴ ראולנסון, כרך שני, עמ' 414, הערות 5-7; אולמסטד, עמ' 303, 373.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אך למרבה ההפתעה, מסופר על-ידי קטסיוס⁷⁵, שכנבזי בן כורש הוא שדיכא את המרד של אמורטיס באמצעות הסריס בגפתיס (אבגתא) שנעזר בשר מצרי ששמו קומבפיס, שבגד באדוניו. במקום אחר מספר קטסיוס על דיכוי מרד אינרוס הלובי בימי ארתחששתא בן כסרכסיס, ועל צליבתו של אינרוס על-ידי אמסטריס אמו של ארתחששתא כנקמה על הריגת בנה אחמניש. ובמקום אחר, אנו למדים מקטסיוס שלארתחששתא השני בן דריוש אוכוס-נותוס היה סריס בעל השפעה בשם בגפתיס "אבגתא"⁷⁶.

לנוכח הסתירות הגלויות בין קטסיוס לבין תוסידידס בעניין זה, הטיח ראולנסון בקטסיוס מלים כדרבונות, והאשימו בשקרים בזדון. אך עם כל הכבוד לראולנסון - והוא באמת ראוי לכל הכבוד וההערכה כחוקר מעמיק בעל הישגים עצומים וכאדם בעל יחס אוהד לתנ"ך - קשה להבין את המניע הנפשי של קטסיוס לשקר בזדון בעניין שאינו נוגע לו אישית כלל.

לאור סדר הדורות של המסורת ההיסטורית היהודית, בא הכול על מקומו בשלום בפשטות. כנבזי בן כורש המתואר בספרי ההיסטוריונים היוונים הוא אישיות מורכבת מכנבזי הסב בן כורש הקב ומכנבזי הנכד בן כורש הנכד. כנבזי הסב חי בימי נבוכדנאצר והיה מלך בעל ברית כפוף למלך המלכים הבבלי⁷⁷, בדיוק כמו כיאכסרס (אחשוורוש) ובנו

⁷⁵ עיין לעיל, הערה 49.

⁷⁶ יצוין באופן כללי ששמות הסריסים המובאים אצל קטסיוס דומים לשמות סריסים ואחרים שבמגילת אסתר. למשל, בגפתיס (=אבגתא), איזבתיס או מזבתיס (=ביזתא), אספתיס (=אספתא), נתכיס (=התך). כן מופיעים אצלו השמות מתרדתיס האחדרפן (=מתרדת) ושתיברוניס (=שתר-בוזני), הנמצאים בעזרא ד', ז', ה', ג. שמות כאלה ואחרים מופיעים גם בגמאים של יב. קיימת גם התופעה של שמות זהים המופיעים בספרות היוונית, והמכשול היחיד העומד במקרים רבים בפני שיוכם לאותם אישים הוא פער הזמנים המפריד ביניהם לפי הכרונולוגיה המקובלת. סוגיה גדולה זו ראויה אף היא שיוקדש לה מחקר יסודי המשוחרר מדעות קדומות נוקשות. יצוין בקשר לכך שגארדינר סבור שדיודורוס קרא בטעות לאמירטיוס בשם פסמטיקוס, צאצא פסמטיקוס הגדול (שם, עמ' 371). ואילו אולמסטד, עמ' 383, מזהה את פסמטיקוס הזה של דיודורוס עם נפרעות הראשון שמלך אחרי אמורטיס.

⁷⁷ בספר דברי הימים (קרוניק) של מיכאל הסורי, הפטריאך היעקובי של אנטיוכיה במאה השתיים-העשרה לספירה (נערך על-ידי שבוט בארבעה כרכים), אנו מוצאים את הדברים המעניינים והמפתיעים הללו: "בשנת ישישים של הגלות, מלך המאסגיטים הרג את כורש, מלך הפרסים. בנו כנבזי התחיל שלטון של שמונה שנים. היהודים אומרים כי הוא נקרא נבוכדנאצר. בזמנו נולדה יהודית שהרגה את הולופרנס שהיה מאומת המגוג, כלומר התורכים" (כרך א', ספר רביעי, פרק 21, עמ' 103). ייתכן מאוד שמיכאל הסורי שמע או קרא כי כנבזי פעל בשם נבוכדנאצר, ולא שנקרא בשם זה. מצד שני, מהזכרת יהודית, שלפי ספר יהודית חייתה בימי נבוכדנאצר מלך אשור שישב בנינוה, עולה לכאורה, כי הייתה קיימת פרשנות שזיהתה את כנבזי בן כורש עם נבוכדנאצר. על כל פנים, עצם שילוב שני השמות הללו, כנבזי ונבוכדנאצר, יש בו תוספת חיזוק לתיזה המוצעת בדבר היות כנבזי הסב בעל בריתו הוואסלי של נבוכדנאצר הגדול. בספרו של מיכאל הסורי מופיעים עוד עניינים מעניינים ומוזרים, שמן הראוי לחקור אחרי מקורם ולתהות על קנקנם. ראה שם, עמ' 101, 107, 109-112.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דריוש המדי, שאת אחותו נשא כנבזי לאישה, וממנה נולד כורש הנכד הגדול. נראה שכנבזי הקב השתתף בכיבוש מצרים על-ידי נבוכדנאצר בימי פרעה חפרע, המלך המצרי האחרון מבית פסמטיקוס הגדול. דמותו של המלך אמאסיס שמלך במצרים אחרי חפרע, אף היא הרכבה בין אמסיס המצביא הפרסי שהיה תחת פקודתו של האחשדרפן שמינה כנבזי לשלוט במצרים⁷⁸, ובין רעמסס השני הגדול בן סתי, הוא נכו בן פסמטיקוס הגדול⁷⁹ ניזכר שוב שבסיפור שמירמית ונינוס, נקבע בבירור כי נינוס הגדול (כלומר נבוכדנאצר) כבש את מצרים⁸⁰.

ובאשר למרד אינרוס בן פסמטיקוס הלובי (כנראה מצאצאי פרעה נכו בן פסמטיקוס הגדול) ואמורטיס הסאייתי, מרד זה היה בימי כנבזי הנכד בן כורש הנכד, שחי יחד עם ארתחששתא בן דריוש המדי כמלך פרס ונמוך ממנו בדרגה, לפי סדרי השלטון של חוקת ברית האיחוד של מדי ופרס. הוא ירד למצרים כדי לדכא את המרד, וייתכן שירד אחרי

78 ויש רגליים לדעה, שאחשדרפן זה היה ארשמיס המפורסם (ארשם) ולא ארואנדס, כי זה האחרון חי בימי כנבזי הנכד.

79 כדעת וליקובסקי, רעמסס השני וזמנו.

80 ראה לעיל, הערה 72. אמאסיס, המלך המצרי הגדול האחרון לפני כיבוש מצרים על-ידי כנבזי הפרסי, הוא כולו פליאה וחיידה. לפי הרודוטוס ומניתו ועל-פי כתובות שונות, מלך אמאסיס כארבעים וארבע שנים. תקופת מלכותו הייתה "העשירה ביותר שמצרים ראתה אי פעם" (הרודוטוס, ספר שני, פרק 177). הוא בנה בניינים ופסלים ענקיים מידות ומרהיבים ביותר (שם, פרקים 175-176). ואף על פי כן, לא נשאר מכל אלו זכר, והממצאים הארכיאולוגיים המיוחסים אליו מעט ודלים הם. כהסבר מציע וליקובסקי על רגל אחת נימוק קלוש, שכנבזי הרס את מה ששם אמאסיס נקרא עליו, כיוון שאמאסיס היה בעיני כנבזי פרעה בלתי חוקי, כביכול (רעמסס השני וזמנו, עמ' 224). אולם נמצאה טבלה מן התקופה הפרסית, שמופיע בה מצביא בשם אמאסיס, המוכתר במסגרת מלכותית (קרטוש) של הפרעונים, ותפקידו היה להזמין את כל ראשי הערים שבמדינה להביא מתנות לחניטת שור אפיס. יתר על כן, המנהל הכללי של העבודות בכל הארץ, נקרא חנמיברה, שם הזהה לשמו המלכותי של המלך אמאסיס. שם זה מופיע בהרבה כתובות שנחרתו על צוקים בואדי חממת, החל משנתו האחרונה של אמאסיס ועד שנת השלושים לדריוש. ואם לא די בכך, מתגלה בכתובות בבליות כי שם אחד ממלכי פרס הוא "אומסו (כלומר: אמסיס) הנקרא ארתחששתא", והוא מזוהה על-ידי החוקרים עם ארתחששתא אוכוס השלישי (אולמסטד, עמ' 452). ואף גם זאת, המצור על העיר ברקה המיוחס על-ידי הרודוטוס למצביא הפרסי אמאסיס, מיוחס על-ידי פוליאנוס לארסם (ארסמיס) המפורסם (דרייבר [לעיל, הערה 2], עמ' 94; הבלבול הגדול הנוגע לכל בעלי השם ארשם המופיעים בספרות היוונית מהווה פרשה נכבדה בפני עצמה. עיין שם). בקיצור, הסוגיה המסובכת של אמאסיס מלך מצרים טעונה מחקר מעמיק ויסודי, ויש צורך לתת את הדעת גם למלך אמאסיס המפורסם הראשון, מייסד השושלת השמונה-עשרה, שתחת דגלו נלחם מצביא מצרי שאף הוא שמו אמסיס כשם מלכו. לפי וילקובסקי, תקופות בתוהו ובוהו, עמ' 5, הערה 2, בלבד אפריקנוס, מאבות הכנסיה, את אמאסיס הראשון עם אמאסיס האחרון, וגם על כך יצטרך המחקר למצוא הסבר מתקבל על הדעת, כמו לבעיות שונות אחרות הקשורות בשני המלכים אמאסיס, שאין כאן המקום לפרטן. דבר אחד ברור, לדעתי: שום מחקר ראוי לשמו איננו יכול להתעלם מן המקורות ההיסטוריים היהודיים, ובכלל זה קביעתו של יוספוס (על-פי קבלתו), כי נבוכדנאצר הגדול, לאחר שהכניע את העמונים והמאבבים, "חדר למצרים לדכאה, והרג את מלכה, והקים מלך אחר, ואת היהודים שהיו בארץ לקח שוב בשבי והוליכם בבל" (קדמוניות, ספר עשירי, ט', ז).

דיכוי המרד על-ידי גפתיס (אבגתא), סריסו של ארתחששתא השני, והוא הוא כנבזי הנזכר בגומא של יב⁸¹. עוד נדון בו שוב בקשר לכתובת בהיסטון של דרוש הפרסי בן ושתספא.

נסיים פרק זה בהערות הסבר קצרה לאי-הזכרתו של כנבזי בן כורש במקורות המסורת ההיסטורית היהודית. מקורות אלה מזכירים שמות מלכי האומות רק כאשר באו במגע מיוחד עם עם ישראל או אם היו מלכי מלכים מפורסמים בעולם. בימי כנבזי הִסָב היה נבוכדנאצר הגדול מלך המלכים. ובימי כנבזי הנכד, היה אחשורוש-ארתחששתא, הוא אחשורוש של מגילת אסתר, מלך המלכים, כפי שיובהר בפרק הבא. שני המלכים כנבזי, הנכד והסב, היה עיקר עסקם עם מצרים ולא עם ארץ יהודה או עם הגולה היהודית בבבל⁷.

⁸¹ ייתכן מאוד שדיכוי זה הוא אותו דיכוי של מרד המצרים המיוחס לארתחששתא אוכוס, שגם עליו, כמו על כנבזי, נכתב שנהג באכזריות, חילל מקדשי מצרים והרג את האליל שור האפיס. ראה גארדינר, עמ' 364, 378; אולמסטד, עמ' 440, 89; וליקובסקי, גויי הים, עמ' 116-123.

⁷ להקלת יכולתו של הקורא להשוות את הנכתב במאמר למקובל במחקר ההיסטורי נוסף כמה פרטים:
 א. הנחתו הנועזת של וליקובסקי, המזהה את רעמסס השני בן סתי עם פרעה נכו בן פסמטיקוס (פסמתיך הראשון), הנחה שמחבר המאמר מסתמך עליה, היא תמוהה, ושמעתי שווליקובסקי חזר בו ממנה. [הקשר בין רעמסס השני ופרעה נכו הוא המפעל לחבר את ים סוף לים התיכון בתעלה (דוגמת תעלת סואץ), מפעל שהחל בו רעמסס, המשיכו נכו וסיימו דרוש]. רעמסס השני מתוארך בכרונולוגיה המקובלת בימי יציאת מצרים (-1237/1304 לפסה"ג) ואילו נכו השני בן פסמתיך היה בסוף ימי יאשיהו, קרוב ל-800 שנה אחריו (על-פי המקובל: 610-595)!

אך פרק זה במאמר אינו בנוי כלל על הנחה זו ולכן ללא ספק נוכל להמשיך ולדון על הנחותיו של המחבר.
 ב. המחבר מזהה כאמור, את השם אמאסיס עם רעמסס. אך הנטייה המקובלת היא לזהותו עם יעחמס שמלך בין 569/70/5256 (והן ארבעים וארבע השנים הנזכרות לו במאמר), ובנו הוא פסמטיקוס - פסמתיך השלישי, שמלך כמה חודשים בלבד, וניגף בידי כנבזי בן כורש ב-525 (להשלמת העניין עיין ברי, עמ' 209; עמית, עמ' 114).

ג. אפריס הנזכר, הוא פרעה חפרע, קדם לאמאסיס יעוחמס ומלך על-פי המקובל ב-589-570. וכפי שנכתב בגוף המאמר, על-פי ירמיהו ויחזקאל נכבשה מצרים בימיו, בימי כנבזי אביו של כורש. כנבזי זה היה נסיך פרסי, שנשא (על-פי אחת הגרסאות דלעיל) את מנדן בת אסטיאגס מלך מדי. (עיין עליו בערך 'אסטיאגס', אנציקלופדיה עברית, כרך ד, עמ' 761; ושם הוא מופיע בשם קאמביסוס, וכן בערך 'אחמנידים' [כרך ב, עמ' 432] ושם בשם כנבזי. סיפורו מופיע גם בהרודוטוס וכנזכר לעיל.)
 כיוון שכורש מלך על-פי המקובל ב-558/9, הרי זמנו של כנבזי הראשון אכן מתאים לפרעה חפרע ולמסופר בירמיהו וביחזקאל.

ד. רוב ההיסטוריונים היום אימצו את הנחת אולמסטד, שהיו שני אמורטיוס, סב ונכד. את המרד של אמורטיוס הראשון קבעו לשנת 458- (בעיקר על-פי המסופר אצל תוסידידס) ואת המרד של 'נכדו' לשש השנים שבין 410-404. הראשון בימי ארתחששתא הראשון, והשני - בסוף ימי בנו, דרוש השני (וזאת בעיקר לאור רשימותיו של מניו). לדעת המחבר היה המרד אפילו מאוחר יותר בימי ארתחששתא השני בן דרוש השני, ודוכא בידי כנבזי בן אחיו של ארתחששתא (כורש).

6. אחשורוש בן דריוש בן אחשורוש המדי - הנכד וסבו

קיומם במציאות של שני מלכים בשם אחשורוש, נכד וסבו, מאושר במסורת היהודית. אחשורוש המדי אבי דריוש המדי מוזכר בספר דניאל (ט', א), ואילו היותו של אחשורוש, המוזכר בספר עזרא אחרי כורש, בנו של דריוש המדי וזהה עם אחשורוש ממגילת אסתר - דבר זה מוזכר כמסורת אגדה בתלמוד ובמדרש⁸².

אף קטסיוס מזכיר שני אחשורוש (כסרכסיס), נכד וסב, שחוליית חיבור היחס ביניהם הוא ארתחששתא הראשון המכונה לונגמנוס (ארך היד)¹⁰. ויש רגליים לסברה, ששמו הפרטי של ארתחששתא השני בן דריוש השני - שלפי קטסיוס⁸³ נקרא ארשחיש ולפי דינון נקרא אורשיש, כמבואר בפלוטרכ - היה אחשורוש. מבחינה פונטית מהווה אחשורוש חיבור של שני השמות שחלוקים בהם ההיסטוריונים הנכבדים. הרי לנו אחשורוש בן דריוש בן אחשורוש, בדיוק כפי המבואר במסורת היהודית.

יתר על כן. עלינו לשים לב כי גם השם כיאכסרס הוא אחשורוש. ואחרון אחרון, השם אוכוס (אחש), שהחוקרים התקשו לעמוד על טיבו, הוא הקיצור (החלק הראשון) של השם אוחשתרה (אחשורוש), שמו של כיאכסרס. זאת ועוד, אם נצרף "אחש" ל"ורש" (בקיצוץ הסיומת היוונית של השם אורשיש), נקבל את השם אחשורש במדויק. על כל פנים, לא חסרים בספרות ההיסטורית היוונית שמות אחשורוש, בין אם יחסי קרבה של סב ונכד מפורשים בה ובין אם לאו. עוד נעיר, ביחס לשם המלך אוכוס (אחש), כי לפי הסופרים היוונים⁸⁴ שני מלכים בעלי שם זה שינו את שמם בעלותם על כס המלוכה, האחד לדריוש

⁸² מגילה, י"א, ע"א; ילקוט שמעוני, אסתר א', רמז תתרמ"ט; תרגום שני לאסתר, א': "הוא אחשורוש מלכא פרסאה בר דריוש מלכא מדאה".

⁸³ עיין לעיל, הערה 49.

⁸⁴ אולמסטד, עמ' 335 ו-424; וראה הערכים 'דריוש' ו'ארתחששתא' באנציקלופדיה העברית ובאנציקלופדיה המקראית.

אם נניח כדברי מחבר המאמר, ששתי המרידות אחת הן, ושהמרד דוכא בידי כנבזי בן כורש (530-522 לפסה"נ), וזאת על-פי המסופר אצל קטסיוס, ברור שיהיה עלינו לחבר תקופות ומלכים על פני כמאה וארבעים שנה לתקופה אחת, וזאת עושה המחבר.

ה. אינרוס מלך לוב משובץ בכרונולוגיה המקובלת כשותפו של אמורטיוס הראשון בימי ארתחששתא הראשון. מרד זה בשנת 458- היה סיבה עקיפה לפרוץ המלחמה הפלופונסית הראשונה (עמית, עמ' 297). צליבתו של אינרוס הלובי בימי ארתחששתא מתוארכת ב-454- עם דיכוי המרד (ברי, עמ' 313).

ו. האחשדרפן ארואנדס הנזכר בפרק זה היה בימי כנבזי בן כורש. אך בימי כנבזי אביו של כורש ובמקביל לו היה ארשמיס-ארשם-ארסס סבו של דריוש הגדול, וכפי שטען המחבר. [לתיאור ההשתלשלות על-פי המקובל עיין בעיקר ערך 'מצרים', אנציקלופדיה עברית, כרך כד, עמ' 180-185; ערך 'ארתחששתא', כרך ז, עמ' 328].

על-פי המקובל היה כסרכסס הידוע אביו של ארתחששתא הראשון. לאחר מותו של ארתחששתא הראשון בשנת 424- מלך בנו אחשורוש (הוא כסרכסס השני) במשך כמה חודשים, ונרצח בידי אחיו, ואז עלה על כיסא המלוכה דריוש השני. וזה פשר השתלשלות: כסרכסס-ארתחששתא-כסרכסס. למחבר דרך שונה בהבנת פרשה זו של קטסיוס, כמובא בגוף המאמר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והשני לארתחששתא, ועליית שניהם הייתה כרוכה ברצח כל אחיהם⁸⁵. וכאן מגיעים אנו לנקודת הכובד של בעיית זיהוי האישים ההיסטוריים המסתתרים מאחורי השם אחשורוש בספרות ההיסטורית היוונית, ובעיקר לבעיית זיהוי של כסרכסיס המפורסם של הרודוטוס, שנוצח על-ידי היוונים באירופה בקרב הימי ליד סלאמיס. לדעתי, כסרכסיס הגדול של היוונים הוא הרכבה בין אחשורוש המדי הקב ובין אחשורוש הגדול של אסתר. אבל הרכבה יותר מסובכת מזו של כורש הסב וכורש הנכד, או של כנבוזי הסב וכנבוזי הנכד. בעוד שההרכבות האחרונות קלות יחסית לפירוק למרכיביהן ולחלוקת המעשים והאירועים ביניהם, הרי ההרכבה הקשורה בשם אחשורוש אינה ניתנת אלא לפירוק מושגי ולא לפירוק חומרי. מצד אחד השם אחשורוש (כסרכסיס) מיוחס כולו אך ורק לאחשורוש הסב שפלש ליוון שבאירופה, וזהותו ההיסטורית היא כיאכסרס (אחיאחר) המדי שעזר לנבוכדנאצר ואביו בכיבוש נינוה האשורית ובהחרבתה. פלישתו לערי יוון היוותה חלק ממסעי אדונו נבוכדנאצר נגד איי היס⁸⁶. שם אביו של אחשורוש הסב המדי לא היה דריוש, כפי שראינו לעיל. ומצד שני, כל תיאורי המעשים, ההכנות הצבאיות, המצביאים ורוב האישים סביב אחשורוש והתנשאותו ותפארתו של המלך שבסיפורי הרודוטוס וקטסיוס - לקוחים כולם מהווי זמנו של אחשורוש בן דריוש המדי, המולך מהודו ועד כוש, הוא אחשורוש הנכד, בעלה של ושתי ושל אסתר, שהיה קרוי וידוע בפי הסופרים היוונים בעיקר בשם ארתחששתא (ארתכסרכסיס)⁸⁶. זוהי גם אחת הסיבות העיקריות לשיבוש הכרונולוגיה של מלכות פרס ומדי, שיבוש הנובע מן השחזור ההיסטורי מתוך מקורות הספרות ההיסטורית היוונית לבד.

⁸⁵ ירמיה, כ"ה, כב; יחזקאל, כ"ו, יח; כ"ז, לה.

⁸⁶ יוספוס, ספר אחד עשר, ו', א: "משמת אחשורוש עברה המלוכה אל אחשורוש בנו, שההלנים קוראים לו ארתכרכשש". אמירה זו של יוספוס תמוהה היא, שהרי ההלנים קראו לשלושה ממלכי פרס בשם ארתכסרס. אלא שאם נעין היטב ניווכח, שמכל הקרואים ביהם בשם זה הרבו הסופרים היווניים לכתוב ולספר על ארתכסרכסיס מנימון השני בן דריוש אוכוס נותוס השני. ואף חיי ארתכסרכסיס שבביוגרפיות של פלוטרך הם על מנימון בלבד.

⁸⁷ נבהיר את התמונה המצטיירת מדברי המחבר:

על-פי המקובל מלכו:

465-485	- כסרכס
424-465	- ארתחשסתא הראשון לונגמנוס
404-424	- דריוש השני
359-403	- ארתחשסתא השני
337-358	- ארתחשסתא השלישי

ארתחשסתא השני נקרא לפי דינון אורסס-אורשיש בהורדת התוספות היווניות - שמו וורש. ארתחשסתא השלישי נקרא אוכוס-אחש (לגבי שני כינויים אלה עיין גם ערך 'ארתחשסתא', אנציקלופדיה עברית, כרך ז, עמ' 328-329).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אביא עתה בהבלטה ובארוכה שתי הוכחות ברורות וחותכות, לדעתי, לקביעה מרחיקת לכת זו, וזאת בנוסף לראיות המצטברות והולכות מן הפרקים הקודמים ולאילו שעוד ייתוספו עליהן להלן.

מגמתו העיקרית של הרודוטוס בספרו הייתה לספר את קורות מלחמת פרס ומדי נגד מדינות יוון, ערי אתונה ואספרטה ובנותיהן, מלחמה שהתחוללה בימי אחשורוש וקצת בימי דריוש אביו. הוא מרחיב את דבריו על היבטים שונים של המלחמה מנקודת השקפתו האלילית, ובין השאר הוא מספר (לקראת סוף ספרו) על כמה ממעלליו המכוערים של אחשורוש עם אשת בנו דריוש, בת מסיסטס אחיו. מעללים אלו עוררו את קנאת אמסטריס אשת אחשורוש לנקום באכזריות במסיסטס ובאשתו. הספר מסתיים במאורע מסוים מימי כורש הפרסי.

והנה, למרבה ההפתעה, מוצאים אנו אצל קטסיוס סיפור מרתק על סופו של המלך כסרכסס-אחשורוש הזה. מצביא בשם ארתבנוס (ייתכן שהכוונה לארתבנס דוד כסרכסס, שהרודוטוס מספר עליו בארוכה עוד קודם) רוצח את אחשורוש (באמצעות רעל, ולפי גרסה אחרת בחרב) ומולך במקומו כשבעה חודשים. במשך זמן זה מפתה ארתבנוס את ארתחששתא הצעיר⁸⁷ בנו של אחשורוש להרוג את אחיו הבכור דריוש בן אחשורוש בתואנה שזה רצח את אביהם. אחר-כך מנסה ארתבנוס לרצוח גם את ארתחששתא, אך זה מתגבר על ארתבנוס והורגו. הוא מוציא להורג גם את בניו, עולה על כס מלכות פרס ומולך למעלה מארבעים שנה.

סיפור זה בדבר רצח כסרכסס-אחשורוש המפורסם יחד עם בנו בכורו דריוש בידי ארתבנוס היה ידוע גם לאריסטוטלס, והוא מביאו בספרו על הפוליטיקה בהבדל אחד. לדבריו, קודם הייתה המתת דריוש בידי אחשורוש אביו ועל-פי הסתת ארתבנוס בעילה שדריוש קָשָׁר קָשָׁר נגד אביו, ורק אחר-כך, ובשל הפחד שמא יוציאו אחשורוש להורג על הסתתו, הקדים ארתבנוס ורצח גם את אחשורוש⁸⁸.

⁸⁷ יצוין כי ברשימת בניו של כסרכסס, אין קטסיוס מונה כלל את ארתחששתא. מופיעים בה דריוש והיסטספסיל בלבד. רק בסיפור הרצח מופיע לפתע הבן השלישי בשם ארתחששתא.

⁸⁸ *of Aristotle - Random House, New York, Aristotle, Politics, Book 5, Chap. 10, p. 1254 (Basic Works* 1951)

המחבר מעיר את תשומת לבנו, שצירוף שמותיהם של ארתחששתא השלישי והשני הוא אחשורוש. לדעתו לאורך כל החיבור - שני אלו - אחד המה (ובארתחששתא השלישי מוטמעים אף יסודות מדריוש ומאחשורוש המקראיים, כמבואר במאמר); זמנם, קרוב לשבעים שנה (404-337), קצר בהרבה מן המיוחס להם על-פי המקובל. זהו בעצם אחשורוש ממגילת אסתר, שעל-פי מסורת חז"ל היה בן דריוש המדי בן אחשורוש מספר דניאל (פרק ו' ופרק ט'). אחשורוש אבי דריוש המדי הוא כיאכסרס-אחששתרה שזמנו על-פי המקובל בסוף המאה השביעית לפסה"ג. מחבר המאמר מייחס אליו חלק גדול מסיפורי הרודוטוס על כסרכסס, ובעיקר את מלחמותיו עם היוונים.

^ז את הסתירה בין שני הסיפורים על מרד אורטבנוס יוכל הקורא למצוא בקצרה גם בערך 'ארתחששתא', אנציקלופדיה עברית, כרך ז, עמ' 328.

ונשוב לדברי הרודוטוס, הכותב את הספר העיקרי על כסרכסס-אחשורוש. הוא מדגיש מאוד בספרו את קנאת האלים והענשתם את השליטים הגדולים והגאווותנים ומביא לכך דוגמות רבות לגבי מלכים ושרים. איך ייתכן שלא יזכיר דבר על סופו המר של אחשורוש כגמול על מעשיו הרעים בסוף ימיו, סוף המתאים כל-כך להשקפתו ולמגמת ספרו? יש להתפלא על החוקרים שלא מצאו מקום לדון בשאלה זו. אף שגנעתי הרבה בחיפושם, לא מצאתי דיון על כך בשום ספר או מאמר או ערך באנציקלופדיה.

לדעתי, פתרון תעלומה זו הוא, שהרודוטוס (בשאלת זמנו של הרודוטוס נעסוק להלן) ידע שהסיפור בדבר רציחת אחשורוש ובנו ברעל ובחרב על-ידי ארתנוס ובעזרת סריס הארמון מתייחס למאורעות שאירעו לארתחששתא השני (המכונה מנימון או ממנון) בן דרוש השני, כמסופר על-ידי פלוטרך בביוגרפיה שלו על ארתחששתא, והם זהים לסיפורים בדבר הרעלת ארתחששתא-אוכוס ובנו ארשיש על-ידי הסריס בגואס, המובאים אצל דיודורוס סיקיולוס ומקורם בקטסיוס, או בדינון שחי בימי אלכסנדר מוקדון. לשון אחרת: אחשורוש שנרצח עם בנו, הוא אחשורוש הנכד עם בנו הצעיר דרוש. חיפשתי מסורת אגדה במקורות היהדות בדבר דרך מותו של אחשורוש ממגילת אסתר, ולא מצאתי אלא קביעה מעורפלת, שהיא ספק מסורת ספק פירוש, שאחשורוש נתקצרו ימיו⁸⁹. משמעותה הפשוטה היא קיצור ימים בידי יד מרצחת. אך בכתובת מצרית מימי תלמי הראשון מסופר על מלך בתקופה הפרסית בשם כבבשא, שהחוקרים מתקשים בזיהויו ובשיבוצו בין מלכי מצרים, ובכתובת הזאת מספר כביכול כבבשא על הריגת אחשורוש הרשע ובנו. החוקר המלומד אולמסטד מתקן את כבבשא, ואומר שבוודאי כוונתו לא לכסרכסס אלא לארתחששתא-אוכוס ובנו⁹⁰. ואף זה מתאים לדברינו, שהסיפורים השונים על ארתחששתא השני בן דרוש המדי ועל אוכוס-ארתחששתא, כביכול בנו של ארתחששתא השני, כולם שייכים לאחשורוש הנכד הגדול בן דרוש בן אחשורוש המדי⁹¹.

הוכחה נוספת לכך שסיפורי הרודוטוס על אחשורוש הסב לקוחים ממאורעות ומאישים שבימי אחשורוש הנכד נמצאת בסיפורו על ארטמיזיה המלכה, אשת המלך הכרי מאוסולוס, שמלכה בעיר הליכרנסיס, עיר מולדתו של הרודוטוס, לאחר מות בעלה. ארטמיזיה הייתה חשובה בעיני הרודוטוס והוא האריך לספר על עצותיה הנבונות

⁸⁹ תרגום שני לאסתר, א': 'ועל דאמר דלא עבד, אתקצרו יומוי'.

⁹⁰ גארדינר, עמ' 380; אולמסטד, עמ' 492. עלובה וחלושה היא הארכיאולוגיה כעדות היסטורית עצמאית, עד שכל חוקר רואה עצמו חופשי לתקנה ולפרשה כאוות נפשו. לדעתי, כבבשא זה הוא לא אחר מאשר כמבפיש המוזכר על-ידי קטסיוס כשר מצרי גדול שעזר לבגפתיס (אבגתא) סריסו של כנבוזי הנכד לכבוש את מצרים ולדכא את המרד של המלך אמורטיס.

⁹¹ ארטנוס קצח את כסרכסס ב-465. בגוהי רצח את ארתחששתא-אוכוס השלישי ב-337-על-פי המקובל. המחבר מאחד את שני הסיפורים, כשם שהוא מאחד את האישים - אחשורוש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לכסרכסס ועל השתתפותה מעוררת הכבוד בקרב הימי ליד סלאמיס. אך בדודורוס ובממצאים ארכיאולוגיים מתגלה, שמלכה מפורסמת בשם ארטמוזיה, שמלכה בהליכרנסיס אחרי מות בעלה מאוסולוס והקימה בניין מצבה גדול ומפואר על קברו, חיה בימי ארתחששתא-אוכוס השלישי⁹¹. אף שמות בניה שמלכו אחריה נמצאים בתקופה הקרובה מאוד לימי אלכסנדר מוקדון וגם בספרו של הרודוטוס, ועניינים דומים מאוד מסופרים עליהם בשני המקורות⁹². ועוד נראה, שהמאורעות המסופרים בכתובת בהיסטון ואצל הרודוטוס עצמו על דריוש הפרסי בן ושתספא מובנים היטב רק לפי הסדר הכרונולוגי של המסורת ההיסטורית היהודית, השם את דריוש הפרסי הגדול אחרי מותו או רציחתו של אחשורוש הגדול מספרי אסתר ועזרא. לכן נראה, שעיקר שיבוש סדר הזמנים בתקופת מלכות פרס ומדי הוא כאן, בימי אחשורוש המולך מהודו ועד כוש, והמכונה בפי היוונים בכינויים רבים וביניהם ארתחששתא מנימון וארתחששתא אוכוס. ועניין נוסף להשלמת התמונה. כזכור, כסינופון מספר שכורש הצעיר נלחם בשנתו השלישית באחיו ארתחששתא. סיבת מרד כורש נגד אחיו הייתה טענתו וטענת אמם פרושתיש שתמכה בו, שלמרות שארתחששתא היה בנו הבכור של דריוש וכורש היה הבן הצעיר, הרי כורש נולד לאחר שדריוש מלך בעוד שארתחששתא נולד לפני המלכתו של אביו. ההיגיון המשפטי חייב במקרה זה, שימלך הנולד לאחר ההמלכה, ולא הבכור ללידה. סיפור דומה מאוד מספר הרודוטוס על דרך עלייתו של כסרכסס-אחשורוש למלוכה אחרי דריוש אביו, אלא ששם התוצאות היו הפוכות. כסרכסס, לפי הרודוטוס, היה בנו של דריוש מאטוסה בת כורש והיה צעיר מבכורו של דריוש מאישה אחרת, אך עמדה לו טענתו שהוא נולד לאחר שדריוש כבר היה למלך⁹³. מהי האמת בסיפורים אלו ומהו הקשר ביניהם? כאן שוב תהיה לנו לעזר המסורת היהודית.

על-פי המדרש⁹⁴, לא היה אחשורוש ראוי למלוך. יתרה מזאת, איפרכיות מרדו בו. רק בשנתו השלישית, התחזק על כיסא מלכותו בשושן, ואז עשה את המשתה הגדול והמפורסם בן מאה ושמונים הימים והשבוע הנוסף, ובו אירעה התקרית עם המלכה ושתי. והנה היטיב לראות הושנדר בספרו על ספר אסתר לאור ההיסטוריה⁹⁴, שאחשורוש הוא ארתחששתא מנימון ושהמשתה ומה שנבע ממנו היו תוצאות הצלחתו של אחשורוש להתגבר על מרד כורש הצעיר אחיו בשנתו השלישית. ואמנם כך הוא הדבר, אלא

⁹¹ אולמסטד, עמ' 154, 253, 390, 426-429, 432-435, 487; הרודוטוס, עמ' 428, 533, 620.

⁹² הרודוטוס, עמ' 493-494; Plutarch, *Artaxerxes*, pp. 846-858 (Vol. of Great Books of Western World, Ed. Encyclop. Britannica 1952)

⁹³ תרגום לאסתר, א', ג. ייתכן מאוד שמרד האחשדרפנים בימי ארתחששתא מנימון הוא מרד האיפרכיות הנזכר במדרש כקשור במלחמת כורש הצעיר. מרד האחשדרפנים בימי ארתחששתא אוכוס יכול להיות תרכובת של מרד האיפרכיות בימי אחשורוש ולאחר מכן בימי דריוש היסטספיס הפרסי. ראה: גרשמן, אירן, עמ' 198-201 (פליק); אולמסטד, עמ' 409, 420 ואילך.

⁹⁴ הושנדר, לעיל, הערה 36.

ט ראה להלן, הערה לו.

שהושנדר, שדעתו נתקבלה בינתיים על דעת אולמסטד⁹⁵, לא שיער שכורש הצעיר זה הוא כורש הגדול שהיה גיסו ואחיו מנישואין של אחשורוש, וכפי שהוכחנו לעיל⁹⁶. לאור הזיהויים החדשים, מובנת עתה מלחמתו של כורש הגדול נגד אחשורוש בן דריוש המדי גיסו בשנה השלישית למלכם אחרי כיבוש בבל. לפי חוקת ברית האיחוד בין פרס למדי, נקבע סידור של הדירוג השלטוני בין הענף הפרסי והענף המדי. עם מות דריוש המדי הזקן בשנת הכיבוש הראשונה של בבל, עלה חתנו כורש הפרסי⁹⁶, שהיה פרסי מצד אביו ומדי מצד אמו, לדרגת מלך המלכים של האימפריה הפרסית-מדית. אחשורוש בן דריוש המדי שנעשה מלך מדי במקום אביו טען, כנראה, שתואר מלך מלכים מגיע לו בגלל היותו הבכור לעומת כורש הצעיר ממנו. אולם כורש טען לעומת אחשורוש, שבכורתו של אחשורוש באה לעולם לפני יצירת האימפריה המדית-פרסית עם כיבוש בבל, ועל כן זכותו שלו לרשת את מקומו של דריוש המדי חותנו כמלך המלכים היא עדיפה. בשנה השלישית החליט כורש להכריע את המחלוקת בכוח הזרוע, וכך בא לעולם מרד האחשדרפנים הגדול נגד ארתחששתא שעליו סיפר דיודורוס⁹⁷. אחשורוש ניצח, כורש נהרג במלחמה, והחלו ארבע עשרה שנות מלכותו של אחשורוש הגדול ובהן אירועי מגילת אסתר וכתב השטנה נגד בניין המקדש המוזכר בספר עזרא⁹⁸.

⁹⁵ ההיסטוריה של ארץ ישראל וסוריה (מהדורת 1972), עמ' 611-615.

⁹⁶ הרודוטוס, ספר ראשון, פרקים 55-56, עמ' 28; בוסנקט, כורש השני, חברה לארכיאולוגיה תנכית, א', עמ' 183 ואילך.

⁹⁷ ראה לעיל, הערה 93. במרד זה פעיל מאוד האחשדרפן דתמיש (תדנמו). לפי ראוונסון שם זה זהה עם מדתיש, כלומר המדטא. שם זה מופיע גם בדיודורוס (כרך אחד עשרה [לאוב], עמ' 365) כסבו של הולופרנס, שם המוכר לנו מספר יהודית. לפי דיודורוס, נלחם הולופרנס הנכד עם אוכוס מלך פרס (הוא ארתחששתא השלישי) במסעו לכיבוש מצרים, ונפטר לפתע ללא סיבה ניכרת לעין. בימי דריוש השלישי (קודמונוס) נזכר עוד דתמיש. ראה אריאן (לאוב), עמ' 127, 135. ושר הצבא מדחיש (המדטא) נזכר בסירופדיה. בקיצור, יש כאן שוב נושא הדורש מחקר יסודי לעצמו.

⁹⁸ רעיונו המקורי של המחבר, והוא לב לבו של חיבורו, שכורש המקראי שמלך על-פי דניאל (ו', כט) אחרי דריוש, הוא כורש השני (404-401 על-פי המקובל) שמלך אחרי דריוש נותוס (השני 424-404). רעיון זה כבר הועלה על-ידי ההיסטוריון זאב יעבץ (ספר שלישי - 'מוצא דבר', פרק טו). אך יעבץ נצמד לכרונולוגיה המקובלת, שהמקדש נבנה בשנים 520/516, וששיבת ציון הייתה ב-538/9. בימי כורש הראשון, ולכן הפליג לכיוון שונה, וטען שדניאל שהיה בגוב האריות בימי דריוש וכורש השני אינו דניאל שהיה בימי נבוכדנאצר ובלשאצר, אלא מבני בניו של דניאל הראשון, ושיבש עלינו יעבץ את ספר דניאל כולו. הרעיון לחבר את התקופות ואת שיבת ציון עם כורש השני (וממילא כמובן אף ספר דניאל - אחד הוא) הוא רעיונו המקורי של המחבר.

⁹⁹ לדעת המחבר מלך אפוא אחשורוש כשבע עשרה שנים: שלוש בעת הסכסוך עם כורש, לפני המשתה הפותח את מגילת אסתר, וארבע עשרה שנים לאחר המשתה. שנת שתיים עשרה למלך אחשורוש - שבה נתמנה מרדכי למשנה למלך, בה הייתה המלחמה בין היהודים לשונאיהם ובה מסתיים סיפור המגילה - היא אפוא השנה התשיעית לאחר המשתה ולאחר ביוסוס מלכותו של אחשורוש, ואחריה מלך עוד כחמש שנים.

7. דריוש הגדול הפרסי בן וושתספא

לפי המסורת ההיסטורית היהודית, מלכו בפועל בתקופה הנדונה רק שני מלכים בשם דריוש, והם דריוש המדי ודריוש הפרסי. דריוש הפרסי נקרא גם בשם ארתחששתא, ככל מלכי מדי ופרס, והוא הרשה את המשך בניינו של המקדש, כמבואר בספר עזרא ובספרי הנביאים חגי וזכריה. וזאת לאחר שהופסקה הבנייה בתחילת מלכות אחשורוש. הוא אף הרשה את עליית עזרא הסופר ופמלייתו, והוא שמינה את נחמיה משקהו לפחה ביהודה בשנת העשרים למלכו. לפי מסורת אגדה או פרשנות לפסוק בספר דניאל (י"א, א-ד), הוא-הוא שנוצח בידי אלכסנדר מוקדון ואתו עברה האימפריה הפרסית-מדיית מן העולם.⁹⁸ ואילו במקורות הספרות ההיסטורית היוונית נזכרים שלושה מלכים בפועל בשם דריוש, מלבד שני נסיכים בשם דריוש שלא הגיעו למלוכה. דריוש המפורסם ביותר הוא דריוש הפרסי בן וושתספא אבי כסרכסס, ועל שניהם מרחיב הרודוטוס את הדיבור. הוא דריוש שהחל המלחמה נגד ערי יוון ושצבאותיו נהדפו בשדה מרתון על-ידי חיילי אתונה. בספרו מזכיר הרודוטוס (ספר תשיעי, עמ' 108) גם דריוש בן כסרכסס, נכדו של דריוש-היסטספיס, אך כאמור מספר עליו קטסיוס⁹⁹ שנרצח בהסתת ארתבנוס. דריוש שני מוזכר בתוסידידס (ספר שמיני, 5,37) כדריוש בן ארתחששתא, שאחשדרפניו ופחותיו היו מעורבים במלחמת הפלופונס בין אתונה לבין ספרטה וכל בני בריתם. דריוש הראשון מוזכר אף הוא בתוסידידס, אך ללא ייחוסו כבן וושתספא (היסטספיס), אלא כדריוש שבא אחרי כנבוזי⁹⁹. ציון זה הוא רב חשיבות, כיוון שלפי הכרונולוגיה המבוססת על המסורת היהודית שני המלכים דריוש באו אחרי כנבוזי, דריוש המדי אחרי כנבוזי הסב ודריוש הפרסי אחרי כנבוזי הנכד, ועוד נחזור לנקודה זו. דריוש הנזכר בספרי כסינופון הוא לפי התפישה ההיסטורית המקובלת דריוש השני שבספר תוסידידס. בפלוטרך¹⁰⁰ מסופר על

⁹⁸ עיין לעיל, הערה 49.

⁹⁹ Modern Library, (1942) Thucydides, The Peloponnesian War, Book 1, Ch. 1, p. 11 (Random House

¹⁰⁰ ראה לעיל, הערה 92.

אך לפי המתואר במסכת מגילה (י, ע"ב) ארבע עשרה שנות אחשורוש כוללות את שלוש שנותיו עד למשתה, ואחשורוש מלך זמן קצר בלבד (כשנה ומשהו) לאחר סוף שנת שתיים עשרה, שבה מסיימת מגילת אסתר. בדברי בעל סדר עולם אין הכרע בין שתי אפשרויות אלו.

(הערתנו זו על דברי המחבר קשורה בין השאר למחלוקתנו עמו על המסורת ההיסטורית של חז"ל, שלדעת מחבר המאמר הנה עצמאית, ולדעתנו היא פרשנית-מקראית. וכבר כתבנו במבוא, שמן הפסוקים ניתן להוכיח ארבע עשרה שנות שלטון אחשורוש אך לא שבע עשרה.)

להבנת סיום הפרק נפנה את הקורא שוב להערת הסיכום לפרק שני (לעיל, הערה ד).

כב המחבר מזהה בראש ובראשונה את דריוש מן המסורת היהודית עם דריוש השלישי קודמונו שנוצח בידי אלכסנדר, ואכן כך הוא במסורת היהודית. הוא מנסה להוכיח, שהוא עצמו דריוש הגדול בן וושתספא; כלומר דריוש שמלך על-פי המקובל ב-335-335 הוא עצמו דריוש שמלך על-פי המקובל בשנים 522-486.

הנסיך דריוש בן ארחססתא מנימון שנהרג על-ידי אביו באשמת קשירת קשר. לבסוף ישנו דריוש המלך השלישי המכונה קודומנוס, שמשופר עליו אצל דיודורוס ואריאן שמלך שנים מועטות, והוא זה שנוצח בידי אלכסנדר¹⁰¹.

ובאשר לממצאים הארכיאולוגיים. אותן כתובות שזכר בהן במפורש ייחוסו של דריוש כבן וושתספא מדברות בעד עצמן. ואילו הכתובות המזכירות דריוש סתם, מחולקות בין שלושת המלכים הנקראים דריוש לאחר ניתוח וויכוח בין החוקרים, וכמובן אין מנוס מחילוקי דעות¹⁰².

גם מעיון שטחי בהרודוטוס ובכתובות המרובות, בעיקר הכתובת הביוגרפית הגדולה בהר בהיסטון, ברור שדריוש הפרסי בן וושתספא הוא דריוש הגדול והמפואר שכולם. כך מגלה גם עיון חטוף במסורת ההיסטורית היהודית המדברת על דריוש, ולפיה דריוש הפרסי הוא הגדול והמפואר מכל מלכי מדי ופרס, ואף מאחשוורוש ומכורש. המסקנה המתבקשת לכאורה היא לזהות את דריוש הפרסי של המסורת היהודית עם דריוש הפרסי בן וושתספא של הרודוטוס ושל כתובת בהיסטון. הבה נוכיח עתה בהוכחה חותכת מממצאים ארכיאולוגיים, כי מסקנה זו היא המסקנה האמיתית. אחר-כך יובהר כי קיימות הוכחות רבות מאוד לזהות מפתיעה זו.

בכתובת בהיסטון מספר דריוש בן וושתספא על מאורעות מרתקים מרובים, מלחמות ומרידות שהתעוררו נגדו לאחר עלותו לשלטון, ואיך בעזרת האל אהורמזדא התגבר על כל המתקוממים ועל כל התלאות שפקדוהו. אחד המורדים שעליו מסופר בהרחבה בכתובת היה בבלי בשם נידין-בל שקרא לעצמו נבוכדנאצר בן נבואיד והכריז על עצמו כעל מלך בבל, ואף מלך בפועל קרוב לשנה. החוקרים מייחסים לנידין-בל זה כמה מצבות שמופיעות עליהן כתובות בשם המלך נבוכדנאצר¹⁰³.

והנה, בספרו של פריטשרד 'טקסטים מזרחיים עתיקים'¹⁰⁴ מובאים ממצאים ספרותיים ארכיאולוגיים רבים, ובין השאר מופיעה שם רשימה מימי מלכי בית סליקוס, שנרשמו בה דור אחר דור, החל מקנדלאנא מימי אשורבניפל דרך נבופולצר ונבוכדנאצר, עד אלכסנדר מוקדון וממנו והלאה עד סיליקוס השני, כל מלכי אורוק (אָרֶךְ), כלומר ארץ בבל. באותה רשימה מופיע רצף מלכים כדלקמן: "...ששמו השני הוא נידין-בל; דריוש; אלכסנדר, פיליפוס, אנטיוגנוס, סליקוס וכו'". הרי לנו הוכחה חותכת, שמלך בבל אחר נידין-בל הוא דריוש שאחריו בא אלכסנדר. דריוש קודומנוס הוא אפוא דריוש-היסטופיס והוא-הוא דריוש הפרסי של המסורת ההיסטורית היהודית.

¹⁰¹ דיודורוס, ספר 7, 17, 9-10; אריאן, ספר 2, 14, 5; ראה: אולמסטרד, עמ' 363-369.

¹⁰² עיין: G. G. Cameron, 'Darius' Daughter and the Persepolis Inscriptions', *JNES* (1942), p. 214; R. T. Hallock, 'Darius I, King of Persepolis Tablets', *JNES* 1 (1942), p. 230 עמ' 421.

¹⁰³ W. St. Ch. Boscawen, 'Babylonian Dated Tablets', *Transactions of Society of Biblical Archaeology* 6 (1878), pp. 1-78; אולמסטרד, עמ' 112, הערה 17.

¹⁰⁴ כרך השלמה, עמ' 130 (566).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ועתה נפתח את ברז ההשוואות וההוכחות, לחיזוק מסקנה חשובה זו ולהסקת המסקנות ממנה.

א. דריוש-היסטספיס המוזכר אצל הרודוטוס, כמוהו ככל יתר המלכים הפרסיים שבהם עוסק הספר, הוא אישיות מורכבת מדריוש הפרסי בן וושתספא ומדריוש המדי בן אחשורוש. כל המאורעות המיוחסים לו המופיעים גם בכתובת בהיסטון - עלייתו לשלטון אחרי התגברו על גומתא המג¹⁰⁵ בעזרת ששת הקושרים שהצטרפו אליו למטרה זו, כיבושה והחרבתה של בבל המורדת ודיכוי המרידה המדית הגדולה - מתייחסים כולם לדריוש הפרסי בן וושתספא. לדעתי ליקט הרודוטוס סיפורים אלה על דריוש מפי תושביה היהודיים והלא-יהודיים של יב שבמצרים, כאשר ביקר בה כמסופר בארוכה בספרו. עותק מכתובת בהיסטון במלואה ובארמית נמצא באחד הגמאים של היישוב היהודי הצבאי בִּיב. ואילו סיפור הפלישה לארצות הסקיתים בצפון כדי לנקום את הכיבוש הסקיתי של ארץ מדי בימי כיאכסרס-אחשורוש שייד ומתאים לדריוש בן אחשורוש המדי, שאביו חי תחת הכובשים הסקיתים¹⁰⁶. אף עובדת היותו של דריוש אביו של כסרכסס-אחשורוש מצביעה על כך שהוא-הוא דריוש בן אחשורוש המדי. אמנם, אין להוציא מכלל אפשרות שלדריוש הפרסי בן וושתספא, שהיו לו בנים מרובים, היה בן אחד בשם כסרכסס-אחשורוש, אך עובדה היא שלדריוש קודמונו שבספרות היוונית, שהוא לדעתנו דריוש בן אחשורוש הפרסי, היה בן בשם אוכוס (אחש). ואחרון אחרון, ייתכן שבתרכובת ששמה אצל הרודוטוס "דריוש" נכנס גם רכיב השייד לנבוכדנאצר הגדול, שדריוש הפרסי ניסה להידמות אליו, והוא עניין הפלישה ליוון שבאירופה וקרוב מרתון המפורסם בהיסטוריה היוונית¹⁰⁷.

ב. דריוש-היסטספיס המוזכר אצל הרודוטוס מרבה במעשים, מקים לעצמו אנדרטאות רבות ומתפאר בהן בהישגיו, ובאחת מהן גם ביופיו. כל הממצאים הארכיאולוגיים, שהם שרידים המפארים את שמו של דריוש על בנייה או על משימות בעלות מעוף והיקף נרחב, כגון חפירת התעלה המחברת את הנילוס עם הים התיכון שפרעה נכו החל בה ולא השלימה, או אסיפת חוקי הארץ בספר חוקים כולל, כל אלו וכיוצא בהם, מיוחסים לדריוש הפרסי, אף אם לא הוזכר בהם שם אביו היסטספיס-וושתספא. נציין בקשר לכך, כי פלוטרך מתאר בספרו "חיי אלכסנדר" את דריוש קודמונו כאדם היפה ביותר בעולם. גם סטרבו אומר על דריוש קודמונו כי היה יפה תואר ויפה מראה, למעט ידיו שהיו ארוכות מאוד והגיעו עד לברכיו. לכן נקרא דריוש זה גם בשם לונגמונו. בשם זה כונה גם ארתחששתא הראשון¹⁰⁸. מכאן שיש רגלים נוספות

¹⁰⁵ הן הרודוטוס והן קטסיוס מכנים אותו בשמות אחרים. לפי הרודוטוס היה שמו סמרדיס, ולפי קטסיוס, ספנדדתיס (אספנדתא או שמא פרשנדתא). ייתכן אפוא שהשם גומתא הוא כינוי כבוד, כמבואר להלן.

¹⁰⁶ עיין לעיל, פרק שלישי.

¹⁰⁷ נבוכדנאצר נקרא גם נבוכדראצר. הסיומת דראצר, ייתכן שנשתבשה אצל סופרי יוון לדריוש. יש לזכור, כי נבוכדנאצר אינו מופיע בשם זה בספרות ההיסטוריות היוונית.

¹⁰⁸ סטרבו (לעיל, הערה 28), כרך שביעי, עמ' 185. פלוטרך מסביר את השם לנגמונו אחרת, דהיינו, שיד אחת הייתה ארוכה מחברתה. ואילו ר' דוד גאנו מפרשו כמשל: יכול היה להשיג את הבורח לקצווי ארץ, כל כך הייתה יד שלטונו ארוכה.

לזיהוי דריוש קודומנוס עם ארתחששתא הנזכר אחר אחשורוש אצל הרודוטוס וקטסיוס, וכן עם דריוש-היסטספיס, וכולם יחד עם דריוש-ארתחששתא הפרסי של המסורת ההיסטורית היהודית.¹⁰⁹

ג. דריוש בן ארתחששתא שבתוסידידס הוא לדעתי דריוש-היסטספיס הפרסי ולא דריוש-אוכוס שהוא, כמבואר לעיל, דריוש המדי שקדם לו. עובדה היא שתוסידידס אינו קורא לדריוש הראשון מימי מרתון בשם בן היסטספיס, כי אם דריוש שבא אחרי כנבוזי, ותיאור זה מתאים אף לדריוש המדי. אך הנימוקים העיקריים לזיהוי המוצע הם: 1. ההסכם עם אספרטה שעשו אחשדרפני דריוש במלחמת פלופונס **בשם המלך ובניו**, שנוסחו ולשונו דומים לאלו של התעודות המלכותיות שניתנו לעזרא ולנחמיה, שאף הן מדגישות את בני המלך¹¹⁰, כפי שהראה אולמסטד במאמר מאלף¹⁰⁹; 2. הִדְבָר הגדול המתואר בציריות רבה על-ידי תוסידידס, שממנו מת פריקליס האתונאי הגדול, אירע (לפי קסיוס בשם פליני; מובא בספר צמח דוד, חלק שני, עמ' 101) בימי דריוש היסטספיס¹¹⁰; 3. לפי תוסידידס, מסוף המלחמה היוונית-פרסית בימי כסרכסס ועד תחילת מלחמת פלופונס עברו חמישים שנה. אם נקבל קביעה זו כנכונה ונשלבה במסגרת הכרונולוגיה של המסורת היהודית, תיפול המלחמה היוונית-פרסית בשנת השלושים לנבוכדנאצר¹¹¹, כלומר שלוש שנים לאחר כיבוש מצרים בשנת עשרים ושבע לנבוכדנאצר. והנה בהרודוטוס מסופר, כי

¹⁰⁹ A. T. E. Olmstead, 'A Parsian Letter in Thucydides', *AJSL* 49 (1932), p. 154; עזרא, ו', י; ז', כג. תוסידידס, ספר שמיני, פרק 24, עמ' 472. מעניין שבני המלך אינם מופיעים במכתבו של ארתחששתא-אחשורוש בעזרא, ד', יז-כב.

¹¹⁰ מובא גם בספר סדר הדורות, אלף הרביעי, עמ' 131. במקורות אלה דריוש מכונה איקסירקיס. בנו נקרא גרסי. שני השמות הללו דומים לכסרכסס.

כג לפי הזיהוי ההיסטורי המקובל, שהלך בעיקר בעקבות תיאורי הרודוטוס. מלך כסרכסס-אחשורוש מ-486 עד -465. ואחריו ארתחששתא הראשון מ-465 עד -424, כמבואר במבוא למאמר. מהנחה שתיאורי דריוש מתאימים לארתחששתא הראשון שמלך אחרי כסרכסס-אחשורוש הגענו שוב למסורת היהודית, שדריוש מלך אחרי אחשורוש.

כד דריוש שבספר עזרא שהוא דריוש הגדול נותן הרישיון לבניין המקדש משתמש בביטוי זה, "מלכא ובנוה", בעזרא, ו', י. ביטוי זה נזכר גם באיגרת ארתחששתא לעזרא (שם ז', כג) ולפי פירוש חז"ל הוא הוא דריוש. ההסכם המדובר בין אספרטא לבין המלך ובניו הוא 'שלום המלך' או שלום אנטלטידס הנזכר להלן - ברית בין פרס לספרטה שנכרתה ב-386. ועיין להלן, הערה לח.

כה הִדְבָר הגדול: בקיץ 430- פרצה באתונה מגיפת דבר שנמשכה בהפסקות עד 427. היא השמידה כשליש מן הצבא האתונאי והייתה בין הסיבות לתבוסה ב'מלחמת עשר השנים' (430 עד 421). השלב הראשון במלחמה הפלופונסית השניה. פריקלס מנהיג אתונה חלה בה ומת בסתיו 429. על-פי המקובל שנים אלו הן סוף ימי ארתחששתא הראשון. לדעת המחבר, דריוש איקסרס המובא בצמח דוד ובסדר הדורות מתואר בארוכה באופיו ובמעשיו כמתאים לדריוש היסטספיס ולא לכסרכסס.

כו דרך חשיבתו של מחבר המאמר כאן היא מורכבת וטעונה הבהרה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

משעלה אחשוורוש-כסרכסס על כס המלוכה במקום דרוש אביו נאלץ לעסוק בדיכוי אכזרי קשה של מרד במצרים, ורק בשנתו הרביעית, כלומר שלוש שנים לאחר שנת דיכוי המרד, התפנה כסרכסס למלחמתו הגדולה באתונה שביוון. המרד המדי הגדול המוזכר באותו חלק של ההלניקה של כסינופון, המהווה השלמת ספרו של תוסידידס, זהה לנאמר על אותו נושא אצל הרודוטוס, ועל כך נדון בארוכה להלן בפרק בפני עצמו¹⁷.

א. תוסידידס מביא, לענייננו שני פרטים כרונולוגיים: 1. ממלחמת פרס-יוון בימי כסרכסס ועד לתחילת המלחמה הפלופונסית (השנייה) עברו חמישים שנה. 2. מתחילת המלחמה הפלופונסית השנייה עברו שבע שנים עד למותו של ארתכסרכסס מלך פרס. המחקר ההיסטורי המקובל תרגם שני נתונים אלו על-פי לוח הזמנים שלו כדלהלן: מלחמת פרס יוון (תרמופילי, סלאמיס) מ-480 עד 479. תחילת המלחמה הפלופונסית השנייה בין אתונה ובעלות בריתה לספרטה 430/29. מות ארתכסרכסס - ארתחשסתא הראשון - 424. ב. אם ניטול את שני הנתונים של תוסידידס ונצרפם למסגרת הכרונולוגית היהודית ונוסיף להם את הנחת המחבר, שתוסידידס דיבר על ארתחשסתא מינימון השני, ולא על הראשון (שלדעת המחבר הוא תרכובת מדרוש הגדול ומלכים אחרים), וכן נניח על-פי דברי המחבר, שארתחשסתא השני הוא אחשוורוש ממגילת אסתר, הרי על-פי המסורת היהודית מלך אחשוורוש 14 שנים, ואם מת בשנת שבע למלחמה הפלופונסית, הרי החל למלוך שבע שנים לפניו. לפניו מלך כורש שלוש שנים (על-פי סדר עולם, פרק כ"ט, ולדעת מחבר המאמר, מלך אחשוורוש שלוש שנים בימי כורש נוסף על ארבע עשרה השנים הנזכרות, וביחד שבע עשרה). ויוצא אפוא שתחילת מלכות כורש הייתה עשר שנים לפני פרוץ המלחמה הפלופונסית. שנת מלכותו של כורש היא גם שנת חורבן בבל במלאת שבעים שנה לנבוכדנאצר מלך בבל (ירמיהו, כ"ה). נבוכדנאצר החל אפוא את מלכותו שמונים שנה לפני פרוץ המלחמה הפלופונסית. מלחמת יוון-פרס בימי כסרכסס הייתה לפי תוסידידס חמישים שנה לפני המלחמה הפלופונסית, כלומר, בשנת שלושים לנבוכדנאצר. ג. המחבר מסיק מיחזקאל, כ"ט, ז-כ, שמלחמתו של נבוכדנאצר עם פרעה תפרע הייתה בשנת עשרים ושבע לנבוכדנאצר כלומר שלוש שנים לפני מלחמת כסרכסס ביוון, ומתאם את החשבון הזה לנאמר בהרודוטוס, שכסרכסס יצא למלחמתו שלוש שנים אחרי פרוץ המרד במצרים. ד. על חשבון זה (שהמחבר כמובן, אינו מסתמך עליו אלא מביאו כסיוע בלבד), יש להעיר שלוש הערות: 1. המחבר מבליע בחשבון את שלוש השנים (483- עד 480- לפי המקובל) של ההכנות למלחמה ביוון והמסע אליה על-פי כסרכסס. 2. המחבר מזהה כאן את כיבוש מצרים, על-פי יחזקאל, שהיה גם לדעתו בימי כנבזי הפרסי עם מה שכותב הרודוטוס על המרד במצרים בימי כסרכסס, וחייבים להניח לדבריו שהרודוטוס לא דייק בדבריו. זה דוחק. 3. המחבר מניח ששנת עשרים ושבע הנזכרת כאן היא לנבוכדנאצר ולא לגלות יהויכין, שהייתה בשנת שמונה לנבוכדנאצר. זאת כדברי בעל סדר עולם, רש"י, רד"ק ואברבגאל ובניגוד להבנתו של יוסף בן מתתיהו בקדמוניות ולפירוש דעת מקרא ההולך בעקבותיו. כאמור, אף לדעת המחבר אין כאן ממש ראייה אלא השערה בלבד לסיוע נוסף.

17 לא ברור לי ניסיונו של המחבר לטעון שכונת תוסידידס בספרו אינה לדרוש השני נותוס (424-404 לפנה"ס על-פי המקובל) אלא לדרוש הראשון היסטופיס. סדר הדורות והמלכים כפי שמציב אותו תוסידידס אינו עולה בקנה אחד עם שיטת המחבר, אלא דווקא עם השיטה המקובלת. הסדר המופיע שם הוא: כורש, קאביסס (כנבזי), דרוש, כסרכסס (ספר ראשון ג-יד). מלחמת יוון ופרס בזמן כסרכסס קדמה לפיו חמישים שנה למלחמה הפלופונסית, ודברים אלו אינם תואמים את התיאוריה של המחבר. אם נסתמך על הכוחות החזקות של המחבר, נצטרך על כרחו לנטות מדברי תוסידידס בכמה פרטים.

ד. דריוש המופיע בכל יתר המקומות בספרי כסינופון, או בהערות אגב שנוספו אצל תוסידידס, הוא דריוש המדי, אביו מנישואין (כלומר חותנו) של כורש הגדול הצעיר. מובן שלזיהויים אלה, הנשמעים צורמים לאוזניים האמונות על צלילי ההיסטוריה והכרונולוגיה המודרניות המקובלות, ישנה משמעות רבה לגבי קביעת זמנו של הרודוטוס ולגבי מאורעות מפורסמים בהיסטוריה היוונית לפני מלך פיליפוס אבי אלכסנדר הגדול. ועל כך עוד ידובר להלן בפרק על המרד המדי הגדול¹¹¹.

ה. על-פי הרודוטוס מלך דריוש היסטספיס במשך שלושים ושש שנים. אף דריוש הפרסי מלך שלושים ושש שנים על-פי העולה ממקורות המסורת ההיסטורית היהודית. אמנם לפי קטסיוס מלך דריוש היסטספיס רק שלושים ואחת שנה, אך מצד שני הוא טוען שדריוש נותס מלך שלושים ותשע שנים, בעוד שחוקרים מכירים רק תשע-עשרה או עשרים שנה משנות מלכותו.

ולסיום פרק זה, מלים ספורות אודות היסטספיס, אביו של דריוש הפרסי. במקורות מסורת הדת בפרסית מיסודן של זאראתוסטרא, שמור מקום נכבד לנסיך הפרסי וושתספא שבהשפעת אשתו הואטוסה (הדסה) היה הראשון שקיבל את זאראתוסטרא הנווד והמוחרם תחת חסותו. הוא אף הפך לתלמידו הנלהב והנאמן ועשה רבות לפרסום טבעו ותורתו של רבו בעולם. החוקרים חלוקים בדעותיהם, בגלל סיבות שהזמן הקשור בזאראתוסטרא גרמן, אם יש לראות בושתספא, תלמידו-חסידו של זאראתוסטרא, את אביו של דריוש המלך או לא. הדוגל בתיאורית הזיהוי של שני ה'וושתספא' כאותו אדם הוא אולמסטד¹¹¹, ואני מצטרף לדעתו, אם כי לא לכרונולוגיה שלו. נציין שוב בהקשר זה, כי המונח 'בן' כולל גם תלמיד וגם בן מאומץ. כך שאם למשל קיבל דריוש המדי את דת זאראתוסטרא מפי וושתספא הפרסי, אביו-מולידו של דריוש הפרסי הרי שאף הוא יכול היה לכות עצמו כבנו של וושתספא. על אחת כמה וכמה אם שמו המקורי היה שונה, והוא קרא לעצמו דריוש לאחר קבלת הדת הפרסית החדשה¹¹² אם אמנם כך היה, הרי לנו סיבה נוספת להרכבת שני האישים בדמות אחת אצל הרודוטוס. על כל פנים, עובדה היא

¹¹¹ אולמסטד, עמ' 101-107. לדעתו השם בפרסית הוא: דריה-והומנה, שפירושו 'המחזיק במחשבה טובה'. זהו מושג חשוב בדת הפרסית של זאראתוסטרא.

¹¹² בדרך זו ניתן יהיה להסביר את הכתובת החדשה של אחשוורוש-כסרכסיס בפרספוליס שפרסם הרצפלד. נאמר בה שאבי דריוש הוא ורשתספא וזקנו ארשמא, בעוד שלפי השחזור ההיסטורי המוצע במאמר זה, דריוש המדי הוא אביו של אחשוורוש. ייתכן שלדריוש הפרסי היה בן בשם אחשוורוש שחי לאחר כיבוש

(אמנם המחבר נטה בידעין מדברי תוסידידס בכמה פרטים מחמת סתירות שמצא אצלו, ולא מצא לנחוץ להתייחס אליהן במאמר זה, שאין עיקר עניינו בהיסטוריה היוונית. לד"ר חפץ פקפוקים על דיוקו של הספר, שלא פורסם בחייו של תוסידידס אלא בתקופה ההלניסטית, ושאף סגנונו מעורר קשיים, כיוון שכתב ביוונית של תקופת פריקלס ולא ביוונית קלאסית. החוקרים עוסקים בבעיות אלו, ומעלים אף סברה שהספר השמיני בחיבורו הוא תוספת מאוחרת.)

כח זו אינה ראייה אלא הנחה פרשנית של המחבר. ולא מצאתי ראייה הסותרת אותה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שדריוש היסטטסיפס הפרסי היה חסיד הדת הפרסית, כמוהו ככורש הפרסי, ויש בעובדה זו כדי להסביר היטב את יחסם האוהד לעם ישראל ולמקדש ה' בירושלים, כפי שכבר השכילו לראות כמעט כל ההיסטוריונים והחוקרים של העת החדשה. ועוד תורחב היריעה בנושא זה בפרקים הבאים^ט.

אלכסנדר, ועובדה זו מסבירה את מיקומה המשונה של הכתובת ביסוד בית הנשים שנבנה על הריסת חלק מבניין הגנוז של דריוש. יש מקום לבדיקה יסודית של כתובת זו, העומדת לכאורה בסתירה לשחזור החדש המוצע. אך כפי שהודגש פעמים רבות, אין ביכולת הממצאים הארכיאולוגיים כשלעצמם להכריע בעייה היסטורית ללא התייחסות ישירה או עקיפה למקורות ספרותיים. ראה אולמסטד, עמ' 214.

טו
נבהיר שוב בלשון קצרה את הסבך הקשור בשם דריוש ואת הצעת המחבר להתרת סבך זה:

1. דריוש הראשון, הוא דריוש הגדול, דריוש היסטטסיפס בן ושתספא, והוא המוזכר על-פי המקובל במצבת הניצחון של דריוש בבהיסטון, מלך בשנים 486-522 לפסה"נ, לאחר כנבוזי ולפני אחשוורוש. הוא דריוש שבימיו נבנה המקדש (516-520/1) ובימיו ניגף הצבא הפרסי לפני היוונים במרתון (490).
2. דריוש השני הוא דריוש הממזר, נותוס. למרות שמלך כעשרים שנה (424-404) ידוע עליו מעט מאוד. על-פי המקובל ירש את ארתחשסתא הראשון, ולאחר מותו הייתה המלחמה בין בנו כורש השני לבין ארתחשסתא השני, מלחמה שנמשכה שלוש שנים וניצח בה ארתחשסתא השני. על מלחמה זו כתבנו לעיל בהערותנו על כורש. על-פי המקובל הוא דריוש הפרסי הנזכר בנחמיה, י"ב, כב.
3. דריוש השלישי קודומנוס הוא דריוש שניגף לפני אלכסנדר ובימיו בא קצה של האימפריה הפרסית (-332/335). גם עליו ידוע רק מעט, ובעיקר שני פרטים חשובים: א. הוא השתלט בתחילת מלכותו על מצרים המתמרדת וסילק את הסריס בוגהי ששלט בפועל לפניו לאחר שרצה את ארתחשסתא השלישי; ב. בסוף ימיו נחל צבאו מפלה קשה מידי צבא אלכסנדר מוקדון באסיה הקטנה וכך החלה מפלתה האחרונה של האימפריה הפרסית.

קדם לשלושת אלו דריוש הנזכר בספר דניאל (ו', א; ט', א), דריוש המדי, שקדם לכורש הגדול, ושעליו מסופר שהשליך את דניאל לגוב האריות. על-פי חשבוננו של בעל סדר עולם מלך פחות משנה. ההיסטוריונים נוטים לזהותו עם אוגברו בעל בריתו של כורש שמלך לפניו (539).

אציין כאן, ששני דברים דומים ידועים אף על דריוש הראשון: א. שהחל את מלכותו בזמן כיבוש מצרים על-ידי כנבוזי, הרג את השר גומתא שהתמרד נגד שלטון כנבוזי ומינה עצמו לשליט בפרס (עיין להלן בפרק 9 על המן ובניו); ב. בשנות מלכותו האחרונות ניגף לפני חיל יוון במרתון.

טענתו של המחבר בפרק זה היא, שארבעת המלכים הנקראים דריוש לא היו אלא שניים: דריוש המדי בן אחשוורוש הנזכר בדניאל ודריוש השני - נותוס בן ארתחשסתא - מלך אחד הם. שהרי את השם ארתחשסתא מזהה המחבר בדרך כלל עם אחשוורוש, ויורשו של דריוש נותוס, כורש, הוא כורש הגדול בעל ההצהרה. אף דריוש הגדול בן ושתספא ודריוש השלישי קודומנוס, מלך אחד הם, הוא דריוש שהתיר את בניין המקדש ומלך שלושים ושש שנים, והוא דריוש שניגף בסוף ימיו לפני חיל היוונים, לפני אלכסנדר ובכך בא קצה של האימפריה הפרסית.

אף בביטול כפילות זו ניתן לנכות עשרות שנים ממלכות פרס בימי הבית השני.

בשלב זה נוכל לסכם את תמצית שיטתו של המחבר ביחס בין המסורת ההיסטורית היהודית לבין הכרונולוגיה המקובלת במחקר. לשם כך נשוב לרשימת המלכים שכבר הבאנו לעיל, ונוסיף להם את קודמיהם, בתקופה שלפני כורש, ונציג אותם בעזרת ה'סרגל' ההיסטורי' שלהלן. כמו-כן נוסיף את זמנם או זמנם המשוער, את כינויהם השונים ואירועים היסטוריים שיעזרו לנו לשבצם על המפה ההיסטורית.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

700 - - מייסד מלכות מדי	דיאוכוס
650 - - מֶרְד בנבוכדנאצר ונתלה.	פראורתש
600- כובש נינוה בירת אשור עם נבופלסר מלך בבל.	כורש-כיאכסרס
550-584	כנבוזי, אסטיאגס
530-558 (כיבוש בבל, שיבת ציון)	כורש מלך אנשן
522-530	כנבוזי
486-522 (בניין המקדש, קרב מראתון)	דריוש I היסטספיס
465-485 (המלחמות הגדולות עם יוון [מגילת אסתר])	כסרכסס
424-465 (עזרא ונחמיה, בניין ירושלים)	ארתחשסתא
404-424	דריוש II נותוס
401-404 (מצעד הרבבה)	כורש הצעיר
359-404	ארתחשסתא II-מינימון-אורשיש
335-358	ארסס
337-358	ארתחשסתא III אוכוס
332-335 (קץ מלכות פרס)	דריוש III קודומנוס
	אלכסנדר מוקדון

כאמור, לעומת רשימה ארוכה זו משיבת ציון ועד קץ מלכות פרס, חז"ל מונים רק את כורש, אחשורוש ודריוש. לב פתרונו של מחבר המאמר הוא, ששיבת ציון התרחשה בימי **כורש הצעיר**. בתרשים שלהלן יובאו מלכי פרס לפי שיטתו של המחבר:

דיאוכוס
כורש מלך אנשן=כיארכסרס=אכסרכסס=אחשורוש (כיבוש נינוה; המלחמות הגדולות עם יוון)
כנבוזי כובש מצרים
אסטיאגס=דריוש נותוס (כובש בבל; דניאל בגוב האריות)
כורש הצעיר (מֶלֶךְ 3 שנים; שיבת ציון)
ארתחשסתא מינימון=אחשורוש = אחש (אוכוס) + ורש (אורשיש)
כנבוזי (מֶלֶךְ 17 שנה; אחשדרפן מצרים ומדכא המרד במצרים) (פראורתש)
דריוש היסטספיס = קודומנוס (מלך 36 שנים)
אלכסנדר מוקדון

כפי שניתן לראות בתרשים, השינויים בסדר המלכים הם משניים, והחידוש הגדול הוא בעיקר זיהוי ואיחוד בין צמדי מלכים (ארתחשסתא השני והשלישי; דריוש הראשון והשלישי; כסרכסס עם כיארכסרס; דריוש נותוס ואסטיאגס; והבלעת ארתחשסתא הראשון כתרכובת בין מלכים שונים). חידוש נוסף הוא העתקת תקופת שיבת ציון וחורבן בבל כולה ביחס לשושלות הפרסיות הנזכרות. ברור שאין בדברינו כאן כדי למצות את שיטת המחבר, והם אינם לגמרי מדויקים. לא באנו אלא לעזור לקורא להתמצא בסבך השמות והתקופות.

8. ארתחששתא המלך הגדול

לפי המסורת ההיסטורית היהודית, ארתחששתא הוא שם מלכותי של מלכי פרס ומדי, כמוהו כפרעה מלך מצרים וכאבימלך מלך פלשתים¹¹³. באופן מיוחד כונו שלושה מלכים במסורת היהודית בשם ארתחששתא: כורש, אחשורוש בן דריוש המדי ודריוש הפרסי. אף מקורות ההיסטוריונים היוונים מכנים שלושה מלכי פרס בשם ארתחששתא (ארתכסרכסיס), מהם שניים שהיו בעלי שם אחר לפני שמלכו, ודבר זה מראה שאף ההיסטוריונים היוונים היו ערים במקצת לכלליות השם ארתחששתא. הראשון נקרא ארתחששתא סתם, כאילו היה זה שמו הפרטי, בתוספת כינוי לונגמנוס (ארך-היד). לשני בעלי השם ארתחששתא הראשונים, יוחסו בספרי קטסיוס, דיודורוס ופלוטרך (וביניהם סתירות הדדיות בכך) שנות שלטון מרובות, למעלה משמונים שנה לשני המלכים. בצירוף השנים שיוחסו לשלישי, נמשכים ימי שלטונם של נושאי השם ארתחששתא למעלה ממאה שנה במשך הזמן ההיסטורי¹¹⁴. אורך השלטון של שלושת נושאי השם ארתחששתא הוא אחת מן הסיבות העיקריות לפער הכרונולוגי הגדול המפריד בין המסורת ההיסטורית היהודית לבין השחזור ההיסטורי המבוסס על הספרות ההיסטורית היוונית. מפליא מאוד הדבר, כי למרות שנושאי השם ארתחששתא היו מלכים גדולים, ומלכו בתקופת הזוהר והפאר של האימפריה הפרסית, לא השאירו אחריהם כמעט כל שרידים ארכיאולוגיים, והמעט שנמצא מפורש על שמם מהווה סלע מחלוקת בין הארכיאולוגים והחוקרים איך לחלקו בין שלושתם ולמי לייחסו. ואילו כל הממצאים הארכיאולוגיים הגדולים והחשובים שמכל הארצות והמתייחסים למלכות פרס, על שמות אחשורוש ודריוש וכורש הם¹¹⁵. הלא דבר הוא!

זאת ועוד. הרודוטוס, תוסידידס וכסינופון אינם מודיעים במפורש כשמדברים על ארתחששתא, אם הכוונה לראשון, לשני או לשלישי, ורק על-פי קטסיוס, דיודורוס ופלוטרך ניתן לקבוע זאת בבירור. ואף אצלם אין הגרסה בהירה תמיד כל צורכה. אם

¹¹³ סדר עולם רבא, פרק ל': "לפי שכל המלכים נקראים ארתחששתא". ראש השנה, ג', ע"ב: "ארתחששתא על שם מלכותו".

¹¹⁴ ראה לעיל, הערה 92.

לארתחששתא הראשון לונגמנוס יוחסו 40-41 שנות שלטון, לארתחששתא מנימון מ-43 ועד 46 שנה (ראה אנציקלופדיה יהודית, כרך שני, עמ' 145; פלוטרך קובע לו 62 שנות שלטון ו-94 שנות חיים), ואילו ארתחששתא השלישי זכה רק ל-20-21 או 23 שנה כמלך, סך הקרוב לשנות שלטונו של כסרכסיס בן דריוש. הסתירות בשנות יתר המלכים אף הן מרובות, אך אינן משמעותיות כל-כך מבחינה כרונולוגית, מלבד דריוש נותוס הזוכה ל-39 אצל קטסיוס, ואילו דיודורוס מייעד לו רק 19 שנה. יש מקום להשערה כי מספרי השנים הגדולים שנקבעו לשני הארתחששתא הראשונים על-ידי הסופרים היווניים נובעים מצירופי שנות כמה ממלכי פרס ומדי, שהרי כאמור, ארתחששתא הוא שם המלכות וכונו בו כל המלכים. נציין בקשר לכך, כי מיכאל הסורי קובע ששמו האחר של ארתחששתא הראשון לונגמנוס הוא ארויך. שם זה הוא שמו של בנו של כורש המופיע בכתובת אשורבניפל, וכן שם מלך עילם בספר יהודית. הוא מופיע גם אצל כסינופון באנאבאסיס כסגנו הנאמן של כורש הצעיר העובר לאחר מותו למחנהו של ארתחששתא מנימון, והוא מופיע בעוד מקורות של הספרות היוונית.

¹¹⁵ אולמסטד, עמ' 149 ואילך, 162 ואילך, 214 ואילך, 230 ואילך, 272-288.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נעזרים במסורת היהודית, ניתן לשער כי ארתחששתא הנזכר אצל הרודוטוס הוא תרכובת של אחשורוש הגדול ודריוש הפרסי הגדול. ואילו ארתחששתא אצל תוסידידס ואצל כסינופון הוא אחשורוש הגדול. ובאשר לארתחששתא מנימון (בעל הזיכרון) וארתחששתא-אוכוס, כפי שהם מכונים בפי דיודורוס ופלוטרך בהסתמך על קטסיוס, הראשון הוא תרכובת מכורש ואחשורוש, והשני הוא תרכובת מאחשורוש ומדריוש הפרסי. ובאשר ללונגמנוס, בצירוף הדמיון לקודמונוס ובהסתמך על סטרבו, כמבואר לעיל, יש לראות בו את דריוש הפרסי בלבד¹¹⁶.

לסיום, דומני כי הביטוי 'המלך הגדול' המופיע הרבה בספרות ההיסטורית היוונית הוא תרגום מילולי של השם ארתחששתא.

9. המן בן המדתא האגגי, בניו ואוהביו, המאבק והמיזוג בין הדת הפרסית לדת המאגית

פרשת המן בן המדתא האגגי ומזימתו להשמיד את העם היהודי בהורמנא דמלכא אחשורוש ומה ראה על ככה, הוארה באור יקרות בספרו של הושנדר¹¹⁷. אך עקב היצמדותו לכרונולוגיה המקובלת, לא יכול היה הושנדר למצות את הנושא עד תומו, ונתפש לשגיאות שהשיטה והזמן גרמום. מובן, שאין בכך כדי לגרוע מערך מחקרו לגופו. הוא זיהה נכון את אחשורוש בן דריוש כאותו ארתחששתא שנגדו מְרַד כורש הצעיר ונלחם עמו, ועל-פיה תיאר יפה את נסיבות המשתה הגדול בשנת שלוש למלכו, הלוא הוא המשתה שבתחילת מגילת אסתר. הוא זיהה, לדעתי, נכון את ושתי כסטאטירה היפה, שעליה מסופר בארוכה בפלוטרך¹¹⁸, וכן את הדסה-אסתר המלכה¹¹⁸. בטבלות בית האוצר, ממצאים ארכיאולוגיים שנתגלו בפרספוליס, ניתן לדעתי לזהות את מרדכי היהודי¹¹⁹.

¹¹⁶ בעל צמח דוד מייחס לכורש זיכרון עצום (מובא גם בסדר הדורות, אלף הרביעי, עמ' 130). ומכאן שראוי הוא כורש לכינוי מנימון.

¹¹⁷ הושנדר (לעיל, הערה 4). יש להצטער על כך שספר חשוב זה לא זכה למהדורות נוספות מאז הופעתו בשנת 1923. ראה במיוחד עמ' 42-80; 125-129; 166-168; 236.

¹¹⁸ תחילה סברתי, שיש לזהות את אסתר (אסתהרה) עם סטטירה (סטהירה) ואת ושתי עם פרושתיש (פרו-אושתיש). אך טיעונו של הושנדר (לעיל, הערה 4; ספרו הגיע לידי מאוחר יותר) נראה לי משכנע, כיוון שהתבסס על השוואה יותר מדוקדקת מצד תוכן סיפורי המעשים. בצלצול הפונטי של שמות יש תמיד פנים לכאן ולכאן, מלבד באותם מקרים ברורים וחד-משמעיים, כגון דריוש או מתרדת.

¹¹⁹ C. A. Moore, Esther, Anchor Bible, New York, 1971, Introduction, p. 50 (מובאה מתוך קמרון, טבלאות גנזך פרסיפוליס).

ל על דעתו זו של הושנדר ניתן לעיין בקצרה באנציקלופדיה עברית, ערך 'אסתר', כרך ה, עמ' 102.

לא קורות חייה ומותה של סטאטירה אשת ארתחששתא השני מסופרים באריכות בנספח לספרו של פלוטרכוס "חיי אישים", בפרק על ארתחששתא (מהדורת א"א הלוי, ירושלים תשל"ג, בעיקר עמ' 465, 456). לא ירדתי לסוף דעתו של הושנדר, שזיהה את ושתי עם סטאטירה (דעה זו הובאה בשמו גם בערך 'ושתי' באנציקלופדיה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המקראית, כרך ב, עמ' 888), כיוון שלפחות לפי מקור זה של פלוטארכוס מתוארת סטאטירה כאישה טובה ונאמנה לבעלה וכאישה נעימה ונוחה לבריות ואף לפשוטי העם. על-פי שיפוטו של פלוטארכוס נרצחה סטאטירה על לא עוול בכפה. תיאורה של ושתי במגילה כלל אינו מתאים לתיאור זה.

אם נקבל את הנחתם של הושנדר וחפץ, שאחשוּרוש מגילת אסתר הוא ארתחשסתא השני (וכבר הזכרתי שזו גם דעתם של היסטוריונים רבים בכל התקופות, והיא מוזכרת אצל ר"י אברבנאל, ר"ד גזן ועזריה מן האדומים), נראה לי יותר לזהות את ושתי עם פאריסאטיס, **אמו** של ארתחשסתא השני (ראה ערך 'דריוש השני' באנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 707-708; ברי, עמ' 483; וביתר הרחבה באנאבאסיס של כסינופון, מהדורת א"א הלוי, 'ירושלים תשכ"ט', עמ' 19, 20, 30 ועוד ובמאמר זה של פלוטארכוס). שמה הפרסי היה פרושתיש, ובהשמת התחילית והסיומת, המקובלים אף בשמות אחרים, מתקבל השם ושתי ('ד"ר חפץ נוטה לדחות אפשרות זאת בהערה 118). פלוטארכוס מתאר אותה כאישה יהירה, תאבת שלטון ואכזרית מאין כמותה, ותיאור זה מזכיר לא מעט את דעת חז"ל על ושתי.

פרוּשתיש, אשתו של דריוש (השני) אוּכוּס-נוּתוּס (424- עד 404-), הייתה ידועה כמלכה חזקה ונמרצת, שניהלה את האימפריה הפרסית עוד בחיי בעלה, שהיה ידוע כמלך חלש, והיא כאמור **אמו** של ארתחשסתא השני ושל אחיו - כורש השני. בשלוש שנות מלכותו הראשונות של ארתחשסתא (404- עד 401-) תמכה בהדחתו של ארתחשסתא ובמלכותו של כורש אחיו. ניתן לשער, לדעתי, שבשנת שלוש למלכו, משינחח אחשוּרוש-ארתחשסתא את כורש אחיו ואת פרוּשתיש אמו, "כשבת המלך אחשוּרוש על כסא מלכותו... בשנת שלש למלכו" (אסתר, א', ב-ג) בעת משתה הניצחון, ציווה להביא את פרוּשתיש המלכה המושפלת והמובסת לארמונו לעיני כל שרי פרס ומדי, להראותם את יופיה, אך בעיקר להראותם את התייחסותו אליה כאל אחת מנשי ההרמון. במלכות פרס, שמלכים נשאו לנשים את בנות משפחתם, פעולה כזו מצד מלך הלול ופוחז, נוקם ונוטר, אינה בלתי סבירה.

[דוגמה לכך שארתחשסתא השני נקט פעולות כדי להשפיל את פאריסאטיס אמו לאחר ניצחון על כורש בן טיפוחיה היא המסופר באנאבאסיס (מסע הרבבה) של כסינופון, ספר שני, סוף פרק ד' (שם, עמ' 60) על ההיתר לבזז את המחוזות שניתנו לה על-ידי דריוש השני.]

נציין בקשר לכך, שאכן פרוּשתיש התנהגה לא פעם **כפילגשו** של ארתחשסתא בנה, ופלוטארכוס מתאר אותה בלשון זו: "...ולפיכך שיחקה תכופות בקוביות עם המלך לפני המלחמה, ומשהשלימה עמו לאחר המלחמה לא השתמטה מאותות חיבתו, אלא לקחה חלק בבידוריו והשתתפה באהבהבים שלו במעשיה ובנוכחותה, ובכלל שיירה רק מעט מאוד מהמלך לשימושה של סטאטירה ולחברתה" (חיי ארתחשסתא, שם, עמ' 463-464). עוד נציין, שמלכי פרס נשאו את אחיותיהם (ופרוּשתיש עצמה הייתה אחותו של דריוש בעלה), את בנותיהם (ארתחשסתא השני נשא את שתי בנותיו לנשים) ואת נשות אביהם (ארתחשסתא השלישי נשא את אשת אביו, ואחיו דריוש נשא את פילגש אביו).

מיאונה של המלכה-הַאֵם לציית לפקודה המשפילה וביטויי הזלזול ששמו חז"ל בפיה כלפי אחשוּרוש מקבלים עתה משמעות שונה, והעובדה שנערך לה משפט על-ידי שבעת שרי פרס ומדי ולא משפט רגיל עשויה להיות אף היא מוסברת לאחר מלחמת שלוש השנים, שבה הייתה פרוּשתיש איבתו של אחשוּרוש-ארתחשסתא. וכן גם פירושם של חז"ל, שושתי נידונה למעשה למוות אף שדבר זה לא מזכר במפורש במגילה.

אמנם, לדברי פלוטארכוס אכן פרוּשתיש לא הוצאה להורג, אך נשלחה לבבל מולדתה (ואף לפי חז"ל ושתי בבליית הייתה, מזרע בלשאצר), והמלך נשבע שלא יבוא עוד לראותה ולא תראה את פניו, וכמתואר בפשט הלשון של המגילה: "אשר לא תבוא ושתי לפני המלך אחשוּרוש" (אסתר, א', יט).

עוד נציין, ששם אשתו הבאה של ארתחשסתא השני היה אטוסה (פלוטארכוס שם, עמ' 468), ושם זה מזכיר את השם הדסה (אסתר, ב', ז).

קיימים קשיים בשיטה זו גם בהסבר המגילה, ולא נבוא במסגרת הערה זו להאריך בפתרונות. עוד נאמר, שלגבי כל "אחשוּרוש" אפשרי בין מלכי פרס התקשו החוקרים בזיהויה של **ושתי** בשמה זה.

הושנדר קלע למטרה, לדעתי, גם בקשרו את המס על הארץ ואיי הים ששם אחשוּרוש (אסתר, י', א), עם השלום של המלך או שלום אנטלסידס המפורסם בספרות ההיסטורית היוונית. והוא אף מצא בהקשרם הנכון את השמות המן והמדתא אביו בספרו של הגיאוגרף סטרבו¹²⁰. אך את האישיות ההיסטורית המן בעצמו או לפחות אנשי מחנהו הגדול, בניו ואוהביו וחכמיו, וכן את זכר חג הפורים, לא יכול היה הושנדר למצוא בגלל המגבלות הכרונולוגיות שהיה נתון בהן. חיסרון זה ננסה עתה למלא.

כבר עמד ראולנסון על כך¹²¹, שמֶרְדִּי גומתא המאגי¹²², שאירע בעת שירד כנבוזי בן כורש למצרים (כמתואר בכתובת בהיסטון), היה בעל אופי דתי בעיקרו, ולא בעל אופי לאומי טהור, כפי שמשמע לכאורה מדברי הרודוטוס. שתי דתות התחרו על הבכורה במלכות פרס ומדי באותה תקופה. מצד אחד הייתה קיימת הדת המדיית-מאגית, שמקורה בשבטי הסקיתים למיניהם בצפון. היא הייתה דת אלילית חומרית גסה, שטופה בעבודות נַחֵש ובעריות. סמלה המובהק היה האלילה אנהיטה (אחת מצורות העשתורת) אשת האליל מיתרא (השמש, אחת מצורות הבעל). בניגוד לה ובהתחרות מודעת עמה, קמה והתפתחה הדת הפרסית מיסודו של זאראתוסטרא, שתפישת האלוהות שלה הייתה רוחנית דקה ומעמיקה ביסודה, אם כי נדבקו בה קצת עניינים אליליים¹²². דת חדשה זו מצאה לה מסילות בלב מלכי פרס ונסיכיה באמצעות פעילותו הנלהבת של הנסיך וושתספא אבי דרוש, תלמידו המובהק של זאראתוסטרא. שתי הדתות השונות כל-כך באופיין שררו זו ליד זו בשלום מתוח. בית המלכות הפרסי ואציליו וכן חלק מבית המלכות המדי ואציליו לאחר איחוד שתי הממלכות (וייתכן שאפילו קצת לפניו), היו חסידי דת זאראתוסטרא, ואילו המוני העם דבקו ברובם במסורת אבותיהם ובעבודת האלילים של הדת המאגית. האהבה עליהם.

לאור האמור, אין פלא שמלכי פרס ומדי, שהיו אדוקים בדת הפרסית הרוחנית, נטו אוזן קשבת ולב מלא אהדה וחסד לדת יהודית וישראל שעליה שמעו מתוך מגע עם גדולי ישראל וחכמיהם בממלכת בבל המעטירה. וכשנכבשה בבל בידי דרוש המדי וקרובו כורש הפרסי, קירב אליו דרוש את דניאל והגדילו מעל שלושת רבי השרים רואי פני המלך

¹²⁰ סטרבו (לעיל, הערה 28), כרך חמישי, עמ' 263: "הקימו היכל לאנהיטה ולאלילים השותפים למזבחה, ואומנוס ואנדתוס, אלילים פרסיים; והם קבעו חג שנתי מקודש, הסקייא, שתושבי זה חוגגים עד היום הזה". ובעמ' 265: "הסקייא, מין חג בכחי (בכחוס הוא אליל השכרות). ובו האנשים לבושים במלבוש סקיחי מבלים את היום בשתייה ובמשחקי הוללות זה עם זה וכן עם הנשים השותות עמם". מאוחר יותר, כרך שביעי, עמ' 177, מוסיף סטרבו לספר כי בקפודקיא קיימת כת מאגים הנקראת פירייתי (מדליקי אש), שיש להם מנהגים הנשמרים בהיכלי אנהיטה ואומנוס וכי "ההמון נושא בתהלוכה פסל של אומנוס עשוי מעץ". הוא מעיד שראה תהלוכה זו עם פסל המן כמו עינו.

¹²¹ ראולנסון, כרך א, עמ' 414 (במאמר על המאגים-סקייתיים).

¹²² ראה התיאור הרחב של אולמסטד, פרק שביעי, עמ' 94 ואילך.

לב עיין ערך 'דרוש', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 703-704, על המלחמה עמו.

(דניאל, ו'). יש רגליים לדברי יוספוס, שדריוש השביעי לפני מותו את חתנו כורש לחונן את גולת ישראל שבבבל ולהרשות להם לחזור לארצם ולבנות את ירושלים עיר ה' ומקדש¹²³. אך לאחר מות דריוש עלה לשלטון בנו אחשורוש-ארתחששתא, ההפכך, הנתון להשפעות נשיו וסריסיו והמכור לשתיה מרובה ולתאוות בשרים, ואז נתהפך הגלגל על שארית הגולה שעלו ליהודה ולירושלים. בעקבות איגרת השטנה ששלחו צרי יהודה, בתמיכת סופר המלך שמשי בן המן¹²⁴, ובהשפעת אשת המלך ושתי מזרע המלוכה הבבלית, השבית אחשורוש את מלאכת בניין המקדש וחומת ירושלים. כורש הפרסי לא ניסה לעכב, כי בינתיים החמיץ¹²⁵, בעקבות השפעת היוונים צרי ישראל. כורש בא עמם במגע הדוק בעיר הבירה סרדיס (ספרד) בארמון קרויזוס שבו קבע את משכנו, בארץ הלודים. לאחר מות כורש במלחמה וסילוק ושתי ממעמד הגבירה והמתתה בידי אמו, השתלטנית של אחשורוש-ארתחששתא, ולאחר נישואיו עם אסתר-הדסה בעידוד אמו, ומשהרגיש את עצמו בטוח מכל אויביו מסביב, התמכר אחשורוש להשפעת המן, הכוהן המאגי האדוק¹²⁶, והחזיר ליושנה את עטרת הדת המאגית בכל מדינות מלכותו. בשערי ארמון המלך בשושן הבירה העמיד אחשורוש את מורו ורבו המן בן המדתא המאגי-אגגי מעל כל השרים אשר אתו, ובמצוות המלך חויבו הכול לתת יקר וגדולה להמן כוהן הדת

¹²³ יוספוס, ספר עשירי, י"א, ד' ואילך; ספר אחד עשר, א'ג'; לבנר, כל אגדות ישראל, כרך ב, חלק רביעי, כ"א-כ"ב, עמ' 36-39; סדר הדורות, אלף הרביעי, עמ' 129-130.

¹²⁴ עזרא, ד', ח; תרגום לאסתר ה', יא, על "ורוב בניו": "סגיאות (גדלות) בניו... ובר מן שמשי דהוא ספרנא דמלכא". והנה לפי פרשנות החוקרים, אירע בימי אחשורוש מרד בבבל, ובראשו עמדו בלשהימני ושמש-אריבא. ראה אולמסטד, עמ' 236-237, ובארוכה קמרון (לעיל, הערה 36), עמ' 319 ואילך. עצם המרד אינו עולה מן הממצאים הארכיאולוגיים, אבל בצירוף האמור אצל קטסיס (העומד, אגב, בסתירה לנאמר אצל הרודוטוס) ניתן לקשר בין המקורות ולקבוע שבלשהימני ושמש-אריבא היו ראשי המרד. עניין הפרשנות עולה ברור יותר אצל רוא, עירק העתיקה, עמ' 372. על כך פנים, יושם לב כי השם שמש-אריבא נקרא בלי דוחק שמש-רבא, כלומר שמש הגדול. ואף לא נדרש הרבה דמיון לראות בשם בלשהימני את השם המן בצירוף התחילית בל, האליל הבבלי. בקיצור, שערי הפרשנות לא ננעלו, בתנאי שלוקחים בחשבון את כל המקורות הספרותיים, ובכללם אף את אלו של המסורת ההיסטורית היהודית.

¹²⁵ ראה רש"י לעזרא, ד', ז, כב-כג; וכן מצודת דוד והמלבי"ם שם.

¹²⁶ הושנדר (לעיל, הערה 4), עמ' 69-70; 125-129. יצוין כאן, כי מסורת חכמי ישראל בדבר היות המן מזרע עמלק איננה סותרת כלל את הקביעה שהמן היה כוהן מאגי מצאצאי שבט סקיתי בצפון אסיה הקטנה. וזאת מכיוון שהעמלקים היו שבטים נודדים כמו הסקיתים. ועוד, השם גוג, הקרוב במוצאו ובמבטאו לשם אגג מלך עמלק, הוא שם מלך מפורסם בעולם העתיק, ואף הרודוטוס מרבה לספר עליו (ספר ראשון, קטעים 8-14, עמ' 7-10). הוא מופיע בכתובות אשורבניפל מלך אשור (גארדינר, עמ' 353, 356) ולדעתי הוא-הוא "גוג ארץ המגוג, נשיא ראש משך ותִבְל" שביחזקאל (ל"ח, ב ועוד). יתר על כן, בחלום מרדכי ובספרי אחשורוש של הכתבים החיצוניים, מכונה המן מקדוני, כלומר מזרע מקדוניה (שם, ז', ח), והחוקרים נלאו לעמוד על מקורו של כינוי זה. והנה הרודוטוס מספר, כי אלכסנדר מלך מקדון בימי סרכסס השיא את אחותו גיגיא לפרסי בשם בוריס (ה', 21, עמ' 381). מנישואין אלו נולד בן בשם אמיינטס כשם סבו אמיינטס מלך מקדון, אבי אלכסנדר וגיגיא (ספר שמיני, קטע 136, עמ' 651). נמצא שאמיינטס הפרסי מצד אביו היה בן גיגיא ומצאצאי מלך מקדוניה. הרי לפנינו המן האגגי (אמיינטס בן גיגיא) מקדוני. באופן עקרוני עלינו להרגיל את עצמנו למחשבה רחבה יותר על שבטים נודדים המתחתנים זה בזה ומעבירים מסורות וסיפורים מדור לדור. בכלל, סופרי העולם העתיק היו הרבה יותר מודעים לענייני יחסין ומקורות משפחות ועמים מאשר החוקרים בימינו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המאגית הרשמית. למותר יהיה להאריך בהמשך הסיפור המוכר והמרתק, הכתוב בטוב טעם ודעת במגילת אסתר.¹²⁷

נמשיך לטוות את סיפור המגילה. כשנתיים לאחר נפילת המן ועליית מרדכי, בשנה שהושג כאמור שלום אנטלסיס, שהוסיף כבוד ויקר למלך אחשורוש בכל מדינות מלכותו, נרצחו המלך ובנו בידי ארתבנס ממשפחת המלוכה המוכר גם בשם ארתפרוס במחזהו של המשורר איסקילוס ובשם אנתפרנס אצל הרודוטוס.¹²⁷ ארתבנס מלך במקום אחשורוש במשך שבעה חודשים. בתקופה זו מת כנבזי מלך פרס, שהרג את אחיו ברזי (ברדיה) לפני ירידתו לדכא המרד במצרים, וכיוון שכיסא המלוכה בפרס היה עתה פנוי וכיסא המלוכה במדי היה בידי ארתפרנס, שמעמדו עדיין היה רופף, מצא כוהן מאגי בשם גומתא (חומתיס=חומניס=המן)¹²⁸ - ממחנה אוהביו וחכמיו של המן הגדול שהומת ונתלה בימי אחשורוש, וייתכן שאפילו מבניו (ויש רגליים להשערה שקרא לעצמו בשם זה כמו כל יתר המורדים המופיעים בכתובת בהיסטון) - הזדמנות להשליט מחדש את הדת המאגית בכל רחבי מלכות מדי ופרס ולהכניע אחת ולתמיד את הדת הפרסית. גומתא בחר להכריז על מרדו ביום י"ד באדר, וביום תשעה באב (!) הכתיר עצמו למלך מלכים של מלכות פרס ומדי. הוא שלט בתמיכת ההמונים עד ליום עשרה בניסן, קצת למעלה משבעה חודשים, ובפרק זמן זה ביטל את המקומות המקודשים לעבודת אהורמזדה ברחבי מלכות פרס ומדי.¹²⁹ לאחר מותם של כנבזי, ברזי ואחשורוש, נשאר דריוש בן וושתספא הפרסי, בנו ותלמידו המובהק של זאראתוסטרא, הנצר האחרון לבית מלכות פרס והתקווה האחרונה להצלת דת זאראתוסטרא מכלייה. הוא אזר חיל, הביא עמו בברית ובקשר הדוק שבעה מאצילי פרס ומדי שדעתם לא הייתה נוחה ממעשי גומתא המאגי, כולל ארתפרנס מלך מדי, ובעשרה בניסן התגברו השבעה על גומתא בארמונו ורצחוהו. לאחר מכן, אירע מקרה

¹²⁷ Aeschylus, *The Persians*, p. 74 (Complete Greek Drama, W. J. Oates and E. O'Neill, Random House, New York, 1938); הרודוטוס, ספר שלישי, קטעים 118-119, עמ' 268-270. לפי ראולנסון, שני השמות ארתבנס וארתפרנס הם שתי צורות של אותו שם (כרך רביעי, מערכת השמות).

¹²⁸ לפי ראולנסון (מערכת השמות) הסימויות תיס (תא) וניס (נא) הן שוות משמעות. לפי הושנדר, גומתא דומה יותר להמדתא.

¹²⁹ ראולנסון, כרך שני, עמ' 594-595. תרגומו של זר-כבוד לוקה כאן בחסר; ראה זר-כבוד, עזרא ונחמיה, עמ' 10 בנספחות.

¹³⁰ על כך שירתחשסתא השני שינה את דתו מדת זרתוסטרה לדת האלילית הקדומה עיין בקצרה גם בערך 'פרס', אנציקלופדיה עברית, כרך כח, עמ' 358-359. על רדיפותיו את היהודים עיין שם, ערך 'ארתחשסתא השני', כרך ז, עמ' 329.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לא טהור בין דריוש לבין ארתפרנס-אנתפרנס; זה הוצא להורג עם רוב בניו¹³⁰, כמנהג הימים ההם, ודריוש נשאר לבדו ארתחששתא, המלך הגדול, מלך המלכים של מלכות מדי ופרס.

בשנה השנייה למלכו, לאחר שהתגבר דריוש על המרד הגדול של נידין-בל שקרא עצמו נבוכדנאצר בן נבונאיד, ובבל נכבשה וחרבה, כדבר ה' בפי ישעיהו הנביא¹³¹, העיר ה' את רוח חגי וזכריה נביאיו, וזרובבל ויהושע הכוהן הגדול וכל זקני יהודה וכל עם יהודה התעוררו לבנות את מקדש ה' שבניינו הושבת בתחילת מלכות אחשורוש-ארתחששתא. באמצעות תְּהַנִּי פחת עבר הנהר ושתר-בוזני¹³², שלא הפריעו להמשך המלאכה, הושג רשיון מפורש בהורמנא דמלכא מידי דריוש, שמצא עותק שמור של רשיון כורש הפרסי. דריוש הסכים להכיר בתוקפו של הרשיון, ובניין בית המקדש נמשך עד להשלמתו בשנת שש למלך דריוש. ואז, בשנת שבע לדריוש-ארתחששתא, עת שָׁפָה כבר התחזק דריוש מאוד במלכותו, עלה עזרא ופמלייתו בהורמנא דמלכא להנהיג את משפט התורה בישראל¹³³. מלים אחרונות לסיום פרק זה: הן אצל הרודוטוס והן אצל קטסיוס, אך לא בכתובת בהיסטורן מפי דריוש עצמו, מוזכר חג בשם "מאגופוניה", שפירושו הריגת המאגים. חג זה נחוג מדי שנה בשנה במלכות פרס ומדי, כזכר ליום שדריוש וחבריו התגברו בו על הכוהן המאגי (הרודוטוס, ג', 79). חג זה הוא יום משתה ושמחה, והמאגים נשמרים מלצאת מבתיהם באותו יום מפחד לחייהם. והנה ראוֹלְנֶסוֹן¹³⁴ מביע תמיחה על חג זה שנשמר שנים כה רבות במלכות פרס ומדי לפי הכרונולוגיה המקובלת, שהרי הכהנים המאגים היו בין ראשי הדת הרשמיים והמכובדים של הדת הפרסית-מאגית הממוזגת בהמשך בתקופה הפרסית, וזו המשיכה להתקיים בפרס דורות רבים במשך כל התקופה ההלניסטית והלאה. מה טעם היה להמשיך בחג הריגת כוהני הדת המאגית? התשובה לתמיחה צודקת זו, לדעתי, פשוטה וברורה, והיא שלא היה ולא נברא חג פרסי כזה, אלא הוא-הוא חג הפורים בכבודו ובעצמו¹³⁵. הקרי הנכון של החג הוא 'מאגופוריה', וכבר הראו חוקרי לשון

¹³⁰ תיאור עוונו של אינתפרנס (כמובא אצל הרודוטוס, ג', 118-119), אין בו הסבר של ממש להענשת כל בני משפחתו. אך אם הוא וארתבנס (בנו של אחשורוש ורוצחו) הם דמות אחת, הגיע העונש החמור על מרדו וניסיונו, בעזרת בניו, לרצוח את דריוש-ארתחששתא, כמבואר בקטסיוס ובדיודורוס.

¹³¹ ישעיהו, י"ד, כב-כג. ראה הרודוטוס, ספר שלישי, קטעים 150-159, עמ' 284-288; סדר הדורות, אלף הרביעי, עמ' 131.

¹³² עזרא, ה', ו. ראה אולמסטד, עמ' 116, 139. טיעוניו של אולמסטד בדבר אי-זהות תתני והישתנים (יתתני פחת עבר הנהר, ג'נאס [1944], עמ' 46) אינם משכנעים, כי סביר בהחלט שתתני הוא הצורה הארמית של השם אושתני או הישתניס. על כל פנים, לפנינו עוד הוכחה מממצאים ארכיאולוגיים לזיהוי דריוש הפרסי עם דריוש היסטספיס.

¹³³ עזרא, ז'. ראה אולמסטד, פרק 9, עמ' 119 ואילך, על דריוש ומדיניות החקיקה שלו. אף מכאן נוספת הוכחה לזיהוי דריוש הפרסי עם ארתחששתא.

¹³⁴ ראוֹלְנֶסוֹן, כרך ב, עמ' 476.

¹³⁵ ראה דברי מור (לעיל, הערה 119), הקדמה, עמ' 47-48. אלה מהחוקרים שראו קשר בין פורים לחג המאגופוניה ניבאו ולא ידעו מה ניבאו. כרגיל הם יצאו מהנחה שרירותית ובלתי מבוססת, שעם ישראל

כי פוריה בבבלית אשורית פירושה גורל להמתה. הבלבול של ההיסטוריונים היווניים ביחס למקורו של החג נבע מכך שכאמור שמו של גומתא זהה בעיקרו לשם המן, וכן מפני שחג הפורים לא נקבע רשמית על-ידי אנשי כנסת הגדולה עד לאחר משלוח האיגרת השנייה של מרדכי ואסתר לירושלים¹³⁶, והיא המגילה שבידנו, ושילוחה נעשה רק לאחר שהתבסס דריוש הפרסי בשלטון בין שנתו השנייה לשנתו השישית. וייתכן, שהדבר היה לאחר שעלה עזרא והביא בידו את איגרת-המגילה של מרדכי ואסתר לירושלים. על כל פנים, הרדוטוס וקטסיוס, שלא הכירו היטב את עם ישראל ודתו (וייתכן מאוד שגם פרסים רבים חגגו בתחילה את חג הפורים ששם ה' הושמט ממנו בכוונה) זיהו את החג כחג פרסי, בדיוק כפי שהרדוטוס ראה את מקור המלה במצרים, על אף שידע היטב שהיא נהוגה במיוחד אצל היהודים, שהוא מכנה אותם בשם סורים-פלסטינים¹³⁷. אגב כך נזדמנה לידינו הוכחה חזקה נוספת לזיהויו של דריוש בן וושתספא עם דריוש הפרסי. בהרגל הלשון שהיה שגור בפיו של אולמסטד בסיום הרצאותיו, נשתמש גם אנחנו לסיום פרק זה: הכול מתאים יפה¹³⁸.

10. המרד המדי הגדול בימי דריוש המלך

א. בהרדוטוס מסופר בקיצור אודות המרד המדי הגדול שהיה בימי דריוש בן היסטספיס ושדוכא על ידו בהצלחה¹³⁹.

ב. בסגנון כמעט זהה מסופר בקיצור בהלניקה של כסינופון, באותו חלק המשלים את המסופר בספרו של תוסידידס, כי בשנה מסוימת של מלחמת הפלופונס, התרחש המרד המדי הגדול שדוכא בידי המלך הגדול הפרסי¹⁴⁰. וכיוון שלפי התפישה ההיסטורית המודרנית, דריוש הנזכר בתוסידידס הוא דריוש השני אוכוס-נותוס, שחי קרוב למאה שנה

לקח את חגיו ותרבותו מעמים אחרים. דבר זה מנוגד לחלוטין לרוחה ולשאיפתה של תורת ישראל להבדיל בין ישראל לעמים. גם מי שאינו מאמין במקורה האלוהי של תורת ישראל אינו רשאי להתעלם מאופייה הבדלני בבואו להסביר תופעות היסטוריות לפי הגישה המכונה בימינו הגישה המדעית.

¹³⁶ אסתר, ט', כט-לב; מגילה, ז, ע"א; בבא בתרא, טו, ע"א.

¹³⁷ הרדוטוס, ספר שני, קטעים 104-105; ספר שלישי, 5; ספר שביעי, 89. מעניין לקרוא את סיפור מעבר ים סוף בנוסח הרדוטוסי: "העם הזה, לפי מה שהוא מספר בעצמו, שכן בעבר הרחוק על-יד ים סוף, אבל כשעברו אותו, התמקם על חוף הים של סוריה, שם הוא עדיין נמצא. חלק זה של סוריה, וכל התחום מכאן ועד מצרים, ידוע בשם פלסטינה". ראה גם הסיפור על אוכלי דגים מיב המתארים חיים ארוכים בלשון מאה ועשרים שנה (שם, ספר שלישי, 19, 23). ללא ספק הדברים מכוונים לתושבי המושבה היהודית ביב. נראה שנשתמרה בידיהם מגילת גומא שהביוגרפיה הבהיסטורית של דריוש הייתה כתובה עליה. ממגילה זאת, בהוספת הסברים בעל-פה מתושבי המקום, שאב הרדוטוס, לדעתך, את מרבית ידיעותיו על דריוש היסטספיס.

¹³⁸ הללוק (לעיל, הערה 102), עמ' 230.

¹³⁹ הרדוטוס, ספר ראשון, קטע 130, עמ' 73.

¹⁴⁰ כסינופון, הלניקה, ספר ראשון, פרק שני, 19; ראוונסון, כרך ראשון, עמ' 254.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אחרי דריוש הראשון בן היסטספס, הרי לכאורה היה מרד מדי גדול שני בתקופת האימפריה הפרסית. אך הסגנון של שתי המרידות זהה, וכן לא סביר שהיו במציאות שני מעשי מרד מדיים כה גדולים ומפורסמים. כיצד ניתן אפוא להכריע בין שני ההיסטוריונים המכובדים בלא לעשות את האחד טועה בכמאה שנים?

ג. והנה, משנתגלתה כתובת בהיסטון הוברר שלפחות הרודוטוס צודק, שהרי בכתובת מתאר דריוש בן וושתספא בארוכה את המרד המדי הגדול שבראשו עמד אדם בשם פראורטיס (פרורטיש), שכינה עצמו בשם כשרתריתה בן אחשוורוש. לאחר כמה קרבות נשבה פרורטיש בעיר המדית רגו והובא לפני דריוש באחמתא בירת מדי. שם נחתכו איבריו באכזריות המקובלת, והוא נצלב על עץ, כדת פרס ומדי¹⁴¹.

ד. והנה, גם החוקרים¹⁴² לא התעלמו הפעם מן הדמיון המפתיע של המתואר בכתובת בהיסטון עם המסופר בתחילת ספר יהודית על דבר המרד המדי הגדול נגד נבוכדנאצר מלך אשור שישב בנינוה, שבראשו עמד ארפכשד מלך מדי, שישב באחמתא הבירה. המרד הבהיל מאוד את נבוכדנאצר והוא חיפש בעלי ברית מסביב לעזרו. וכאשר ראה כי אין מושיע לו מכל הארצות מסביב, יצא לבדו, ובמלחמת תנופה הצליח להתגבר על ארפכשד ליד העיר רגו, לקח אותו בשבי ותלה אותו על עץ באחמתא הבירה. לפי תוכנו של ספר יהודית, אירע הדבר בשנת שבע עשרה למלך נבוכדנאצר, שנים מספר אחרי בניין בית המקדש, ששוב שארית גולת ישראל מבבל, בימי יויקים הכוהן הגדול. יצוין פה מחקרו המקיף והמאלף של יי גרינץ על ספר יהודית¹⁴², שבו הוא מוכיח ממקומות רבים בו (אם כי לא מהזכרת יויקים הכוהן הגדול שהוא ללא ספק יויקים בן יהושע הכוהן הגדול מימי זרובבל - עיין נחמיה, י"ב, ז), כי תוכן הספר מתאר מאורעות מתקופת מלכות פרס ומדי. אך גם גרינץ וגם הושנדר, עמדה להם לשטן הכרונולוגיה המודרנית המקובלת ולא הגיעו

¹⁴¹ ראלנסון, כרך ראשון, עמ' 396, מעיר ביחס לדברי הרודוטוס (ספר ראשון, קטע 102) אודות נפילת פראורטיש אבי כיאכסריס במלחמה נגד נינוה ואודות כיבושן את הפרסים והכנסתם תחת עול האימפריה המדית, כי כנראה בבל הרודוטוס את הסיפור ששמע על מרד פראורטיש נגד דריוש עם ההיסטוריה של המדים כעם עצמאי. שם, עמ' 231, מפנה ראלנסון לדמיון למסופר בספר יהודית ומציין את העובדה, כי פראורטיש הוא המלך המדי היחידי שעליו סופר על-ידי היסטוריון בעל שם כי נהרג במלחמה עם האשורים.

¹⁴² גם הערך 'יהודית' באנציקלופדיה העברית הוא מפרי עטו. גרינץ הגיע למסקנה כי הספר משקף שתי תקופות בשלטון הפרסי בארץ ישראל. מבחינת תוכנו הסיפורי משתקפים בו המאורעות של תחילת זמנו של דריוש הראשון, ואילו מבחינת המגמה הדתית-מוסרית שעמדה לנגד עיני מחבר הספר הוא עומד בסימן סוף זמנו של ארתחששתא השני. לדעתנו, מסקנה זו נכונה בהחלט, במיוחד לאור השחזור ההיסטורי המוצע כאן, שלפיו שתי התקופות האמורות חלות בפרק זמן אחד ממש: סוף ימי אחשוורוש-ארתחששתא ותחילת ימי דריוש-ארתחששתא.

¹⁴³ המרד של פורתיש היה בשנות מלכותו הראשונות של דריוש בן ושתספא (בסביבות שנת 520-); לפי המקובל - שנות מלכותו השנייה או השלישית של דריוש). לגבי תיאורו עיין גם במבוא של י"מ גרינץ לספר 'יהודית' (מוסד ביאליק, תש"ז, עמ' 12). נזכיר שוב, שדריוש השני נותוס מלך בשנים 423-404 לפסה"נ על-פי המחקר ההיסטורי, והיו אלו שנות המלחמה הפולפונסית השנייה בין אתונה לספרטה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למיצוי הסוגיות ההיסטוריות עד תום. חיסרון זה יהיה עלינו עתה למלא, בעזרת המסורת ההיסטורית היהודית.

ללא ספק, מארבעת המקורות העוסקים במרד המדי הגדול, המשונה והבעייתי ביותר הוא ספר יהודית. מצד אחד נזכרים בו שמות הערים, רגו ואחמתא, המופיעים גם בכתובת בהיסטון. אך מאידך גיסא תמוה ביותר לקרוא על נבוכדנאצר מלך אשור היושב בנינוה, במקום על דרוש, מה גם שנבוכדנאצר הגדול היה מלך בבל, ועיר בירתו הייתה בבל. אולם, כהרבה דברים מוזרים בתקופה הנדונה, ככל שהדבר נראה מוזר על-פי תיאורו במקורות הספרות היוונית, הוא מיושב ומפיץ אור מנקודת מבטה של המסורת ההיסטורית היהודית. אם נשים לב לכך, שבספר עזרא מכונה דרוש 'מלך אשור'¹⁴³, ונצרף שני סיפורים נוספים בקשר למלך מדי, אחד מהרודוטוס ואחד מקטסיוס המובא בדודורוס, ואף ניעזר בממצאים הארכיאולוגיים הנוגעים לדרוש היסטספס, יתבהר העניין כולו באופן מפתיע ופשוט.

הרודוטוס מספר, כזכור, על פראורתש אבי אחשורוש המדי, שנהרג במלחמה על נינוה בירת אשור. קיומו של פראורתש זה מוכחש ברשימת קטסיוס, וכבר העיר ראולנסון על הדמיון שבין סיפור זה לבין המסופר בספר יהודית¹⁴⁴. ואילו קטסיוס המובא בדודורוס¹⁴⁵ אומר שנינוס כבש את מדי והרג את מלך מדי בשם פרנוס¹⁴⁶. לאור הוכחתנו כי נינוס בעלה של שמירמית הוא נבוכדנאצר הגדול¹⁴⁷, הרי לפנינו נבוכדנאצר מלך אשור שישב בנינוה והרג את פרנוס מלך מדי, ומתקבל סיפור זהה בעיקר פרטיו לפרטים המשונים שבספר יהודית.

ועתה נביא מספר עובדות מן הממצא הארכיאולוגי, והכול יבוא על מקומו בשלום¹⁴⁸. ידוע כי דרוש היסטספס, לאחר שכבש את בבל ודיכא את המרד של נבוכדנאצר בן נבונאיד (ששמו השני היה נידין-בל), שם את משכנו בארמונו של נבוכדנאצר הגדול עד שנבנה ארמונו הוא^{7b}. הוכחה לכך מוצאים הארכיאולוגים בעובדה שבארמון זה שנחפר

¹⁴³ ראה לעיל, הערה 141.

¹⁴⁴ ראולנסון, כרך ראשון, עמ' 231, 396.

¹⁴⁵ במערכת הסיפורים על שמירמית ובעלה נינוס מלך אשור שבנה את עירו של נינוס, המזוהה כנינוה, עקב סיפור כיבושה בימי סרדנפליס על-ידי ארבקס מלך מדי ובליסיס מלך בבל - דודורוס, כרך ראשון, עמ' 355 ואילך.

¹⁴⁶ דודורוס סיקילוס, ספר שני, עמ' 353.

¹⁴⁷ מעניין שקטסיוס לפי דודורוס (ב, 8) ייחס את כתובת בהיסטון לסמירמיס. ראה הערות אולמסטד על קטסיוס, עמ' 118, 380. אין להוציא מכלל אפשרות שלאחר ניצחונו של נידין-בל-נבוכדנאצר, בחר דרוש לשם הנצחת מעשיו בכוונה את צוקי בהיסטון, שעליהם כבר הנציח נבוכדנאצר הגדול לפניו את ניצחונו על המדים. וייתכן גם שהוא מחק קודם את כתובת נבוכדנאצר ושמירמית שהייתה באותו מקום, מעשה מקובל בימים ההם כבזמן הזה.

¹⁴⁸ אולמסטד, עמ' 162 ואילך.

לה מרד נבוכדנאצר (השלישי), הוא נידין בל, היה אף הוא, לפי המקובל, בשנות מלכותו הראשונות של דרוש (-520). עי' עליו במבוא הנ"ל של גרינץ ובערך 'דרוש' באנציקלופדיה מקראית (כרך ב, עמ' 704).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

על-ידם נמצאה טבלה של דריוש היסטספסיס, ועליה העתק באכדית של כתובת בהיסטון. יתר על כן, סגנון הבנייה של בנייני דריוש שבבבל, בשושן ובפרסיפוליס דומה להפליא לסגנון הבנייה של נבוכדנאצר הגדול. ואם נוסיף אנחנו עתה, שמכתובת בהיסטון עולה בבירור כי כל המלכים המורדים כינו עצמם בשמות מלכים גדולים וגיבורים מתקופה קדומה יותר, כיוון שראו את עצמם כהתגלמות רוחנית של אותם אישים גדולים מן העבר, הרי ברור הדבר כי דריוש היסטספסיס כינה עצמו גם בשם נבוכדנאצר בן נבונאיד מלך בבל-אשור, לאחר שדיכא את מרד נבוכדנאצר בן נבונאיד והחריב את בבל¹⁴⁹. כשם שנבוכדנאצר הגדול מלך בבל כינה את עצמו 'מלך אשור' לאחר שהחריב את נינוה, והתחיל לבנות את בבל כנינוה החדשה, אף דריוש היסטספסיס התחיל לבנות את עירו פרסיפוליס כבבל-נינוה החדשה. המרד המדי אירע מאוחר יותר, כפי שעולה מכתובת בהיסטון, ואז כבר ישב דריוש בפרסיפוליס (פרסא), נינוה חדשה שלו¹⁵⁰.

עם תיאום המקורות לגבי מרד פארורתיש-ארפכשד העולים מהרודוטוס, קטסיס וספר יהודית¹⁵¹ עם כתובת בהיסטון של דריוש היסטספסיס-וושטספא, נשאלת השאלה אם גם האמור בחלק הראשון של ההלניקה של כסינופון מתייחס לאותו מאורע ממש. לדעתי, אם לא נפלה טעות סופרים או טעות שמועה בספרו של כסינופון, הרי המסקנה הסבירה ביותר היא כי גם המרד המדי הגדול הזה הוא אותו המרד המפורסם האחד נגד דריוש בן וושטספא. התוצאה המדהימה היא שדריוש המוזכר בתוסידידס (ספר שמיני, עמ' 472), בימי מלחמת פלופונס, הוא דריוש היסטספסיס הפרסי של הרודוטוס, וכך מיתוספת הוכחה נוספת לזיהוי של דריוש הפרסי של המסורת ההיסטורית היהודית לאלה שכבר הובאו לעיל¹⁵².

¹⁴⁹ ועתה לא יקשה בעינינו מאמר חז"ל "הוא דריוש הוא כורש הוא ארתחששתא". הוא מתייחס במפורש לעזרא, וי, יד, שבו מופיעים שלושת השמות ולאחריהם 'מלך פרסי בלשון יחיד. ראה ראש השנה, ג', ב'; סדר עולם רבא, פרק ל'. סביר מאוד להניח, שדריוש כינה עצמו גם בשם כורש, לאחר שהציל את כיסא המלוכה של שושלת בית אחמניש בפרס מידי גומתא המג, מאורע שהוא מרבה להדגיש ולהתפאר בו בכתובת בהיסטון. כשהתבססה מלכותו, הובלט השם ארתחששתא. ואילו בסוף ימיו, כשנשקפה סכנה למלכות פרס מצד אלכסנדר המקדוני, הבלית שוב את השם דריוש, שיש לו משמעות דתית, כמבואר על-ידי אולמסטד.

¹⁵⁰ אולמסטד מעיר כי עד שהגיע אלכסנדר לפרסיפוליס והחריבה לא הכיר העולם העתיק בבירור את הבירה הפרסית הזאת (שם, עמ' 162). אך דומני שאולמסטד ויתר החוקרים הם הטועים, מכיוון שפרסיפוליס הוכרה אז בכינוי נינוה, ועדות לכך משמש ספר יהודית. נינוה האשורית הייתה הסמל של עיר גדולה בעולם העתיק. ראה יונה, א', א; ג', ג; יא; וכן בראשית, י', יב.

¹⁵¹ ראה לעיל, הערות 139, 145.

¹⁵² להבנה מסודרת של טענת המחבר נסכם כמה נקודות האמורות כאן ונשווה אותן למחקר המקובל על-פי האנציקלופדיה המקראית (ערך 'מד', כרך ד, עמ' 680-684).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לזיהוי זה של דריוש שבתוסידידס ישנה משמעות רבה להיסטוריה ולכרונולוגיה של ההיסטוריה היוונית עצמה. הוא אף מעורר קשיים באשר להיסטוריה של ערי יוון, אתונה, אספרטה ותיבי. ואף שאין בקשיים אלה כדי לערער את יסודות ההיסטוריה של תקופת מלכות פרס ומדי, כפי ששוחזרה במאמר זה¹⁵², בכל זאת אסמן בקיצור את הדרך הנראית לי לפתרון הבעיות המיוחדות להיסטוריה היוונית של התקופה הנדונה.

החלק הראשון של ההלניקה המשלים את ספר תוסידידס המקוטע עד סוף מלחמת פלופונס עוסק אמנם בדריוש הפרסי בן וושתספא. אך החל מן החלק השני, העוסק במרד כורש הצעיר נגד ארתחששתא אחיור¹⁵¹ (כולל הזכרת כורש ודריוש לפני כן), חוזר הספר לימי דריוש המדי וכורש הגדול. ומהם לארתחששתא-אחשורוש הגדול, דרך שלום אנטלסידס, ועד סופה של מלחמת מנטיני, הגדולה שבמלחמת ההֶלֶנִים בינם לבין עצמם, כאמרתו של דיודורוס. יש רגליים להשערה, כי מלחמת מנטיני שבסוף ההלניקה, שלפי דיודורוס השתתף בה אגייס מלך אספרטה, מלך שאינו ידוע לחוקרים בני זמננו¹⁵³, זהה עם מלחמת מנטיני, הגדולה שבמלחמת ההֶלֶנִים בינם לבין עצמם כאמרתו של תוסידידס, ובה השתתף המלך אגייס מלך אספרטה, אחי אגיסילס הגדול מלך אספרטה. מלחמה זו אירעה לפי

¹⁵² כי כמבואר אין הם מבוססים על זיהוי מיוחד זה. במידת הצורך אפשר לשלול את הזיהוי המוצע או לערער על אורך הזמן שקבע תוסידידס כמפריד בין סוף מלחמות יוון ופרס בימי כסרכסיס לבין תחילת מלחמת אתונה ואספרטה (שם, עמ' 65) או למצוא פירושים אחרים ליישוב סתירות בכתבי היוונים. קיימת למשל סתירה בולטת בין הרודוטוס לבין תוסידידס ביחס לזמנו של הרעש הגדול והיחיד שאירע באי דלוס הקדוש. כל חוקר מנסה לפתרה כיד הפרשנות הטובה עליו. ראה הרודוטוס, ספר שישי, 98, עמ' 472; תוסידידס, ספר שני, פרק 6, עמ' 88. בקיצור, שערי הפרשנות לא ננעלו ביחס להיסטוריה של העולם העתיק, ולא נאמרה בה עדיין המלה האחרונה.

¹⁵³ דיודורוס, ספר חמישה עשר, 82, עמ' 79 (כרך שביעי, לאוב), והערה 1 של העורך המלומד שם.

1. א. על-פי הרודוטוס (א, 102) איחד כשתרית-פראורתש את מדי באמצע המאה השביעית לפסה"נ ולחם בפרסים והכניעם. בחתימתו לעצמאות מדי מרד **בנוכדנאצר** הגדול שהיה מלך המלכים במחצית הראשונה של המאה השביעית (אנציקלופדיה מקראית, שם, עמ' 680, 682), וזה דיכא את מרדו והרגו.

ב. בראשית מלכות **דריוש** הגדול (522- לפי המקובל) מרד מדי בשם כשתרית-פאורטיש במלך פרס וביקש לחדש את עצמאות מדי (שם, עמ' 684).

ג. כסינופון מספר על מרד מדי בזמן **דריוש** השני (שם).

על-פי המחבר, שלושת האירועים - אחד הם, והיו בזמן **דריוש** הגדול, שקרא לעצמו בנוכדנאצר.

2. כסיוע לטענתו, שדריוש הגדול קרא לעצמו בנוכדנאצר מסתייע המחבר בעולה מכתובת בהיסטון, שבתחילת מלכותו של דריוש הגדול (522-521) מרד בו בנוכדנאצר הידוע בכינויו נידיל-בל והנקרא בפי החוקרים בנוכדנאצר השלישי, וזאת בנוסף למרדו של פראורתש-ארפכשד, שהיה באותה שנה (עיין ערך 'דריוש', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 704). כאמור, לטענת המחבר קרא לעצמו המורד בשם זה שכיוון שאף המלך דריוש שבו מרד - קרא לעצמו בשם זה.

לז על כך כבר נכתב לעיל. אירע על-פי המקובל בשנים 404-401 לפסה"נ.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הנתונים הכרונולוגיים של תוסידידס בשנת שבע או שמונה למלך דרוש¹⁵⁴. יש לראות זהות בין הסכם אנטלסידס, שנערך בין האדמירל האספרטי והמלך ארתחשטא, הסכם שכונה בשם שלום המלך הגדול או שלום אנטלסידס, לבין הסכם חלסידוס, שנערך בין האדמירל האספרטי ובין המלך דרוש ובניו¹⁵⁵. לפי שני ההסכמים, בגדה אספרטה ביוון כביכול פעמיים על-ידי כך שהכירה בהגמוניה של פרס על ערי יוון ביבשת אסיה¹⁵⁶. וישנן עוד נקודות מגע שאפשר להיאחז בהן לצורך קביעת זהויות¹⁵⁷.

נטיית האישית לקביעת הזהות היסודית בין שתי המלחמות הגדולות מנטיני¹⁵⁸, מיוסדת בראש וראשונה על קביעת זמנו של המרד המדי הגדול ועל ההוכחות האחרות שדרוש הנזכר בתוסידידס הוא דרוש הפרסי בן וושתספא. היא מתחזקת נוכח העובדה הכרונולוגית המעניינת דלקמן. לפי המסורת ההיסטורית היהודית, משנת 7/8 לדרוש הפרסי ועד לכיבושו בידי אלכסנדר בשנתו ה-36 של דרוש, יש פרק זמן של עשרים ושמונה עד שלושים שנה. ואילו לפי ההיסטוריה המקובלת של התקופה הנדונה, בין מלחמת

¹⁵⁴ תוסידידס, ספר חמישי, פרק 16, עמ' 320-325.

¹⁵⁵ תוסידידס, ספר שמיני, פרק 24, עמ' 458, 461, 463, 465.

¹⁵⁶ כך קובע, לפי תומו, ווסט (West, Story of Man's Early Progress, 1920, pp. 200, 204).

¹⁵⁷ כגון אריוברזניס, אחשדרפן פרסי. שמו מופיע במקורות רבים וקשה לקבוע בכמה אישים מדובר. ראה הערת העורך המלומד לידודורוס, כרך שביעי, עמ' 202. והוא הדין ביחס לפרנבווס, ארטבוזיס, ארטפרנס, מטרובתיס, ספיתרידתיס, מגבתיס, דרסילידס, המורגס, פרנדתיס (פרשנדא?), ועוד שמות שניתן לעמוד עליהם מתוך המפתחות אצל אולמסטד ובכל יתר הספרים העוסקים בהיסטוריה היוונית בתקופה הנדונה.

¹⁵⁸ עצם כינוי של שתי מלחמות גדולות באותו שם עדיין אינו מהווה הוכחה לזיהוי. בתקופתנו היינו עדי ראיה ושמיעה לשתי מלחמות עולם, שאותן המדינות היו מעורבות בהן בדרך כלל. אך כל זה נכון כשהמקורות מדגישים ומעידים במפורש על קיום שתי המלחמות בעלות אותו שם ומבחינים היטב ביניהן על-ידי תוספת כינוי, כגון, ראשונה ושנייה. המגרת הגדולה של מקורות הספרות ההיסטורית היוונית היא בכך שבדרך כלל אין הבחנה ברורה ומפורשת, אלא סיפורים ושמות המגובים זה על גבי זה והלקוחים ממקורות שונים ומגוונים. במצב זה, כשעצם הכרונולוגיה מועמדת בסימן שאלה, אף שמות ותיאורים דומים משמשים הוכחת-מה. על כל פנים, העניין כולו דורש מחקר יסודי ללא דעה קדומה ונוקשה.

^{נח} הסכם תלאסידוס ושלום אנטלסידס: המחבר מזהה ביניהם בגלל הדמיון בשמותיהם ובתונם. הסכם תלאסידוס ידוע יותר בשם 'חוזת מילטוס'. זהו חוזה שנערך על-פי המקובל בשנת 412- בין אחשדרפני דרוש השני נותוס, טיספרנס מסרדיס ופרנבוזוס מפריגיה (ועל שניהם עיין ערך 'דרוש השני', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 708) לבין אגיס מלך ספרטה. מטרת החוזה הייתה לקרוע מאתונה את מושבותיה שבאסיה הקטנה. המלך הפרסי נתמנה בעזרת ספרטה לבורר בסכסוכים בארצות יוון. שלום אנטלסידס, או שלום המלך, נערך ב-6/-387 בין מלך פרס (ארתחשטא השני על-פי המקובל) לבין אגיסיליאוס אחיו של אגיס מלך ספרטה, ומכוחו על כל יוון (עיין ברי, עמ' 458).

^ט שלום המלך: הסכם שלום בין ספרטה לפרס, שבו נתמנה ארתחשטא השני (404- עד 359-) לביורר הסכסוכים בין מדינות יוון. על-פי המקובל נערך ב-386.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מנטיני שבהלניקה, מלחמה שנפל בה הגיבור התיבי הגדול אפמינונדס, שהייתה בשנת 362/361 לפנה"ס לבין קרבות ההכרעה של אלכסנדר נגד דריוש קודומונוס בשנת 332/331, עבר גם כן פרק זמן של עשרים ותשע עד שלושים שנה. זהותן של שתי מלחמות מנטיני הייתה מביאה להתאמה בין הכרונולוגיות מבית המסורת ההיסטורית היהודית ומבית הספרות ההיסטורית היוונית בדייקנות מרבית¹⁵⁹ מ.

נסיים פרק זה במלים ספורות על זמנו של הרודוטוס, שכאמור לא ידוע דבר ממשי על חייו וזמנו¹⁶⁰. מכל מה שהוצע עד כה כתיאום בין מקורות המסורת ההיסטורית היהודית לבין המסופר בהרודוטוס ובספרי היסטוריונים יוונים אחרים, מסתמנת ועולה מאליה המסקנה, שהרודוטוס, או לפחות המחבר המאוחר בזמן מבין מחברי הספר על המלחמה הפרסית של הרודוטוס שבידנו, חי בתקופה המקדונית. הוא נולד בימי דריוש-

¹⁵⁹ לתוסידידס יצא שם כדייקן, בניגוד לכל יתר ההיסטוריונים היווניים. זמנו של המרד המדי לפי מיקומו בעת מלחמת הפלופונס ניתן לתיאום סביר עם הנתונים המספריים בספר יהודית. ואף קביעתו של תוסידידס בדבר פסק הזמן של חמישים שנה בין נסיגת כסרכסיס לבין תחילת מלחמת הפלופונס (שם), ספר ראשון, 118, פרק 5, עמ' 65, ניתנת לתיאום סביר עם נתונים מספריים של המסורת ההיסטורית היהודית ושל הרודוטוס הנוגעים לכיבוש מצרים, כמבואר לעיל. זהו שתי מלחמות מנטיני לאחת היה מביא אפוא להתאמה כרונולוגית מרבית בין ההיסטוריה מבתי מדרשם של היהודים לזו של היוונים.

¹⁶⁰ ראו לנסון, כרך ראשון, ההקדמה על חיי הרודוטוס. יצוין כי קיימת מסורת (שם, עמ' 30) בדבר ביקור של הרודוטוס בחצרו של אמינטס השני מלך מקדוניה, שעלה על כס המלוכה לפי התפישה ההיסטורית המקובלת בשנת 394 לפנה"ס. אמינטס זה היה סבו של אלכסנדר הגדול. מסורת זו מתיישבת יותר עם המוצע על-ידינו אודות זמנו של הרודוטוס מאשר עם הדעה המקובלת.

מלחמת מנטיני הידועה נערכה כאמור ב-362- בין תיבי בהנהגת אפמינונדס לבין צבאות הברית הספרטנית-אתונאית. תיבי ניצחה אך אפמינונדס נהרג ותיבי איבדה את בכורתה ביוון, וזו עברה כעבור זמן קצר למוקדון. מלך ספרטה שהוכה כמה פעמים בידי אפמינונדס היה אגיסילאוס הנזכר לעיל (397- עד 360). מלחמת נטינו הראשונה הנזכרת בקטע זה הייתה על-פי תוסידידס בשנת שבע לדריוש, ולדעת המחבר שהוא דריוש הגדול, יוצא שהייתה בשנת 515-. המחבר נוטה לזהות את שתי המלחמות. ממלחמת מנטיני הידועה 362- ועד לניצחונם של אלכסנדר על דריוש השלישי (332-) עברו כאמור כשלושים שנה. ממלחמת מנטיני על-פי תוסידידס 515- (שבע לדריוש הראשון) ועד למותו של דריוש הגדול ב-486-, עבר זמן דומה, כעשרים ותשע שנים. וכאמור נוטה המחבר לזהות (גם על-פי שיקול זה) את דריוש הגדול (522- עד 486 על-פי המקובל) עם דריוש השלישי קודומונוס (335- עד 332-).

כאן נעיר, שמלחמת מנטיני הראשונה הייתה על-פי המקובל בשנת 418-, ונוטים לקבוע אותה בשנת שבע לדריוש השני (שמלך ב-424-), ולראותה כהתמוטטות של שלום ניקואס שחצץ בין שני שלבי המלחמה הפלופונסית בין אתונה לספרטה. במלחמה זו נצחו אגיס הנזכר לעיל (אחיו של אגיסילאוס) ומלך ספרטה את צבאות הברית של אתונה וארגוס. (ועיין ערך 'אלקביאדס', אנציקלופדיה עברית, כרך ג, עמ' 815; וערך 'פלופונסית-המלחמה', שם, כרך כז, עמ' 833; עמית, עמ' 376, 428, 455.) כאמור, הכול מבוסס על פרשנות דברי תוסידידס, והמחבר טען שהכוונה לשנת שבע לדריוש הגדול, שנת 515- שזכרה לעיל.

ארתחששתא הפרסי או בסוף ימי אחשורוש הגדול וחי בימי אלכסנדר הגדול ואחריו אל תוך ימי תלמי הראשון (סוטר). ישנן הוכחות מרובות המצביעות על מסקנה זו, הנראית בוודאי מהפכנית בעיני רבים, אם לא בעיני כולם, ואציין אותן בקיצור אחת לאחת, מבלי לנסות למצותן עד תום:

א. עובדה היא שתוסידידס אינו מזכיר בשם את הרודוטוס, על אף שהוא מזכיר בשם את הלניקוס בקשר למלחמת פרס על יוון ואחריה¹⁶¹.

ב. תפישת מלחמת פילופונסוס כמלחמה אחת ארוכה בת עשרים ושבע שנים לא הייתה לפי החוקרים תפישת היוונים עצמם עד התקופה המקדונית, מלבד אצל תוסידידס. האחרים ראו בה שתי מלחמות נפרדות בין אתונה ואספרטה ללא קשר ביניהן, ששלום ניקיאס הפריד ביניהן¹⁶². ואילו אפלטון מדבר על שלוש מלחמות שונות בין הנצים. והנה הרודוטוס מזכיר את מלחמת פילופונסוס מספר פעמים, גם בשם המפורש, כמלחמה אחת גדולה וארוכה בין אתונה לאספרטה¹⁶².

ג. עד התקופה המקדונית, נקרא הים הכספי בשם הים ההורקני. ואילו בהרודוטוס, מכונה הים בכל מקום הים הכספי. זאת ועוד, הרודוטוס הקדים כביכול את היוונים בכך שהכיר שהים הכספי הנו ים סגור, דעה שלא באה לידי הכרה אצל היוונים עד ימי תלמי הראשון (סוטר)¹⁶³.

ד. ארטמיזיה אשת מאוסולוס מלכת הליקרנסוס המפורסמת שחיה בימי ארתחששתא-אוכוס השלישי, הקרובים מאוד לימי אלכסנדר הגדול לפי הממצאים הארכיאולוגיים, הייתה אליבא דהרודוטוס בימי כסרכסס-אחשורוש¹⁶⁴.

¹⁶¹ תוסידידס, ספר ראשון, 97, פרק 4, עמ' 56. כמובן אפשר לדחוק ולומר שהרודוטוס כלול שם בביטוי הסתמי "כל קודמי שהגבילו עצמם או להיסטוריה ההלנית לפני המלחמה עם המדים או למלחמה עצמה". אולם הלוא הרודוטוס זכה לכינוי "אבי ההיסטוריה", וספרו על המלחמה המדית (פרסית) הוא כביכול הספר הגדול והמפורסם בכל העולם היווני בימי תוסידידס, ואף יש בו סיפורים המובאים אף בתוסידידס עצמו. הייתכן שתוסידידס יתעלם כליל מן ההיסטוריון הגדול? למנהגי היוונים המשונים פתרונים.

¹⁶² ראה: G. B. Grundy, Thucydides and History of his Age, Oxford, 1948, p. 392 ff. ראולסון, כך ראשון, עמ' 2 ואילך.

¹⁶³ אולמסטד, עמ' 17, והערה 10 שם. הרודוטוס, ספר ראשון, 203, עמ' 109, הערות 87-88.

¹⁶⁴ ראה לעיל, הערה 91.

מא שלום ניקיאס: על-פי המקובל נערכה המלחמה הפלופונסית השנייה (להבדיל מן הראשונה שהייתה בשנים 459 עד 446) בשני שלבים: הראשון - בשנים 431 עד 421. אז נכרת שלום ניקיאס בין אתונה לספרטה. כעבור כשש שנים, עם ניסיונה של אתונה לכבוש את סירקוסי שבסיציליה, הופר שלום ניקיאס, והחל השלב השני במלחמה (415 עד 404).

מב עיין ערך 'הליקרנסוס', אנציקלופדיה עברית, כרך יד, עמ' 496-497. הכותב שם טוען שהיו שתי מלכות בשם זה. ארטימיסיה הראשונה, שלחמה לצד כסרכסס בסלמוס, והיא הנזכרת בהרודוטוס (ח, 87, 88). וארטימיסיה השנייה אשת מאופולוס השלישי, שהקימה מצבה לזכרו, והיא הייתה סמוך לימי אלכסנדר מוקדון. מחבר המאמר טוען ששתייהן - אחת הן.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ה. תיאוריו והדגשותיו של הרודוטוס אודות אלכסנדר, מאבות אלכסנדר הגדול, שהיה פעיל במלחמת פרס נגד יוון בצד הפרסים, יוצרים את ההרגשה בלב הקורא שאלכסנדר הגדול עמד לנגד עיני המחבר. יתר על כן, במקום אחד הביע חוקר מלומד את דעתו שבוודאי מדובר באלכסנדר הגדול עצמו.¹⁶⁵

ו. הקטיוס ממילטוס, היסטוריון שכתב רבות גם על מצרים, ומוזכר אצל הרודוטוס פעמים רבות, נראה לי כזהה עם הקטיוס מאבדרה, היסטוריון שכתב רבות על מצרים, ואף כתב טוב על היהודים, ולפי יוספוס ולכל הדעות חי בתקופת אלכסנדר הגדול ואחריו בימי תלמי סוטר. ההבדל בשמות הערים איננו משמעותי, כשם שאין מי שמעלה על הדעת כי הרודוטוס מהליכרנסוס שונה מהרודוטוס מתוריי¹⁶⁶ מג.

ז. מקשקשת לפני כזוג ההשערה כי הרודוטוס אינו אלא הרמודוטוס, המשורר הבלתי ידוע בימי אנטיגונוס הגדול אחרי אלכסנדר, שהחניף לאנטיגונוס וכינהו אליל. ספרו של הרודוטוס מלא ציטוטים של דברי שירה מכל הסוגים.¹⁶⁷

נעבור עתה לשני נושאים אחרונים, הלקוחים כל כולם מתוך המסורת ההיסטורית היהודית, ושזמנם ממלא את פרק הזמן שבין סוף המרד המדי הגדול בשנת 17 לדריוש הפרסי ועד להופעתו המהפכנית של אלכסנדר מוקדון על במת ההיסטוריה

¹⁶⁵ ראה ראולנסון, כרך רביעי, עמ' 352, הערה 10.

¹⁶⁶ ראה הערכים 'הקטיוס' ו'אבדרה' באנציקלופדיה עברית, א, 71-72; טו, 155-159. בדודורוס, ספר אחד עשר, 3, שבו נשתמרו בחלקם קטעים מספרו של הקטיוס מאבדרה על היהודים, קיימת גרסה אחת, המתוקנת על-ידי העורך, הגורסת הקטיוס ממילטוס. סטרבו מציין בדברו על העיר מילטוס כי הקטיוס נולד בה, אבל בדברו על אבדרה, הוא מונה את הקטיוס בין תושביה המפורסמים.

¹⁶⁷ Plutarch, Moralia III, 182; III-IV, 360 (Loeb, Cambridge, 1939-1976). עיין: א' קורמן, יציאת מצרים ומתן תורה, תשל"ח, עמ' 443, הערה 21. ייתכן, שעקב העתקה לא-נכונה או טעות דפוס נכתב בה הרודוטוס במקום הרמודוטוס. ואולי ניבא ולא ידע מה ניבא.

מג ההיסטוריון הקטיוס מאבדרה חי, על-פי המקובל, בתקופתם של דריוש השלישי, אלכסנדר ותלמי הראשון. הוא כתב ספרי היסטוריה על עמים רבים, והמפורסם שבהם על תולדות מצרים. הוא אף התפרסם באהדתו את העם היהודי (עיין, יוסף בן מתתיהו, נגד אפיון, מובא באוצר הוויכוחים ל"ד אייזנשטיין, ירושלים תשכ"ט, עמ' 41).

ההיסטוריון הקטיוס ממילטוס קדם לו על-פי המקובל בכמאה ושמונים שנה. הוא חי בימי דריוש הראשון היסטסיס, והשתתף במרד האיוני נגד הפרסים בשנת 499. ספרו ההיסטורי המפורסם הוא 'הגנאלוגיות', על ההיסטוריה היוונית הקדומה (על שני ההיסטוריונים עיין בערך 'הקטיוס', אנציקלופדיה עברית, כרך טו, עמ' 159-155).

כאמור, לדעת המחבר - דריוש הראשון ודריוש השלישי - אחד הם, ואף שני ההיסטוריונים הנזכרים - אחד הם.

11. סנבלט החורוני פחת שומרון

סנבלט, פחת שומרון ומגדולי צרי נחמיה ושארית הגולה בארץ יהודה, חי לפי כל הדעות בזמן נחמיה משנת 20 ועד שנת 32 לארתחששתא לכל הפחות, וכמסופר בספר נחמיה. אחד מבני יודע הכוהן הגדול היה חתנו¹⁶⁸.

ברם, החוקרים המלומדים נכנסו למבוכה בגלל סיפורו של יוספוס אודות מנשה, אחיו של ידוע הכוהן הגדול, שהתחתן עם ניקאסו בתו של סנבלט בימי דריוש קודמונוס שנוצח על-ידי אלכסנדר הגדול. יוספוס גם מתאר את המשלחת השומרונית, עם סנבלט הזקן בראשה, המופיעה בפני אלכסנדר בעניין המקדש על הר גריזים. הסיפורים שעל פניהם התאימו יפה לכוונולוגיה של המסורת ההיסטורית היהודית, העמידו את החוקרים המלומדים בפני הבקרה בין הכחשת יוספוס ובין הנחת קיומם של שני סנבלט, סב ונכד, שביניהם כמאה שנה¹⁶⁹.

ואז נתגלו הגמאים המפורסמים מהמושבה הצבאית היהודית מיב שבמצרים. על אחד מהם המופנה אל בגוהי פחת יהודה בשנת 17 למלך דריוש, מוזכרים ביחד יוחנן-יונתן הכוהן הגדול, בן יודע, ובניו של סנבלט, פחת שומרון, ושם מדובר עליו כעל אדם הנמצא בחיים¹⁷⁰. אף כאן נבוכו החוקרים, מכיוון שליוספוס יש סיפור אחר על בגואס הפחה הפרסי, שהתערב בימי ארתחששתא בעניינים הפנימיים של ארץ יהודה, לאחר רציחתו, כביכול, של ישוע על-ידי אחיו יוחנן הכוהן הגדול בתוך המקדש. והנה ידוע מפי דיודורוס כי השר בגואס הרעיל את ארתחששתא-אוכוס ואת בנו ארסיס, מלכי פרס, והקים תחתם על כס פרס את דריוש קודמונוס, וזה האחרון התגבר על בגואס הערום בתחבולה והרעילו. על פניהם, הגומא המפורסם וסיפורו של יוספוס על בגואס מאשרים את המסורת ההיסטורית היהודית בדבר דריוש-אררתחששתא הפרסי. והעניין מתחזק עוד יותר כשמצרפים את בגיאס בן ארתונתיס בימי דריוש בן היסטספיס הנזכר בהרודוטוס עם מספר מכתבים על קלף שנשלחו על-ידי ארשם בימי דריוש (הוא נזכר גם בגומא של יב) לנסיך ארתונת או ארתהונת, שהוא ללא ספק אביו של בגיאס של הרודוטוס¹⁷¹. אך החוקרים בשלהם. הם מזהים את דריוש שבגמאים ובקלפים עם דריוש נותוס-אוכוס השני, ואמינותו של יוספוס מובאת תחת שבט הביקורת¹⁷².

¹⁶⁸ נחמיה, ב', י'; י"ג, כח.

¹⁶⁹ יוספוס, ספר אחד עשר ז', ב; ח', ב-ד. יוספוס כותב במפורש, כי סנבלט נשלח כפחה לשומרון על-ידי דריוש המלך האחרון.

¹⁷⁰ קאולי, גומא מסי 30, עמ' 108; זר-כבוד, עזרא ונחמיה, נספח ו, עמ' 17-21.

¹⁷¹ יוספוס, י"א, ז', א. דרייבר [לעיל, הערה 2], עמ' 15. דרך אגב יצוין, כי במכתב 4 מוזכרת אישיות חשובה בשם בגסרו ("בגסרו ידע טעמא, אחפפי ספרא"). והנה אולמסטד, עמ' 192, בצטטו מתוך ממצאים ארכיאולוגיים מימי דריוש הראשון היסטספיס, מזכיר לפי תומו את בגסרו הגנובר (=גובר). מכאן הוכחה נוספת לייחוס הגמאים והקלפים לימי דריוש הפרסי היסטספיס. ראה הרודוטוס ספר שלישי, 128, עמ' 273; ספר תשיעי, 84, עמ' 697.

¹⁷² קאולי, שם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והנה נתגלה לאחרונה גומא חדש בואדי דאליה, ובו למרבה הפלא, מופיע שוב שמו של סנבלט פחת שומרון ואחד מבניו. תאריכו של גומא זה נקבע לימי דריוש קודמונוס ואלכסנדר. ועתה נוקה יוספוס מחדש שקר ומטעות, והיסוסי החוקרים ותמיהותיהם עברו מן העולם. בעוד שבהתחלה היה קשה להם לחוקרים לעכל קיומם של שני סנבלטים, הרי היום נחה דעתם מבחינה מדעית. הם מדברים על שלושה סנבלטים, כולם פחות שומרון: סנבלט הסב הזקן מימי נחמיה; נכדו סנבלט הסב מימי בגוהי ודריוש נותוס; הנכד סנבלט מימי דריוש קודמונוס ואלכסנדר¹⁷³.

הנה לפנינו דוגמה קלסית איך ממצאים ארכיאולוגיים ואחרים המספקים הוכחה חזקה למסורת הכרונולוגית היהודית נהפכים לכלי יצירה של אישים היסטוריים חדשים, סבים ונכדים, עקב ההכרה הבלעדית שלה זוכים מקורות הספרות ההיסטורית היוונית אצל ההיסטוריונים והחוקרים בימינו¹⁷⁴.

ואם ישאל השואל בצדק, במה שונה דרכה של החקירה המדעית ביחס לסנבלט מפתרון הסבים והנכדים ביחס לכורש וכנבוזי ואחשורוש ששימש בידנו במאמר זה כלי עזר וחקירה כדי לתמוך במסורת הכרונולוגיה היהודית - שתי תשובות בדבר. האחת מקבלת את הנחת השוויון של השואל, ואחת הדוחה אותה לגופה. נניח שאכן שתי הדרכים דומות ביסודן; הרי אפוא שפתרונותינו ופירושינו לביסוס המסורת ההיסטורית היהודית הם במעמד מדעי שווה לפתרונות ולפירושים המבוססים על ההנחות הנובעות מן השחזור ההיסטורי שנוצר מהשימוש הבלעדי במקורות הספרות ההיסטורית היוונית. אם כן, מן הדין שהכרונולוגיה היהודית המסורתית תזכה להתייחסות רצינית בחוגי המלומדים בימינו.

ברם, לאמיתו של דבר, אין שתי הדרכים שוות כלל וכלל. הסבים והנכדים כורש כנבוזי ואחשורוש, אינם פרי דמיון או ניתוח מדעי-הגייוני. הם כולם מוזכרים מפורשות במקורות הספרות היוונית או בכתובות הארכיאולוגיות. כנבוזי הסב וכנבוזי הנכד מוזכרים שניהם בפירוש על-ידי הרודוטוס (ספר 1, עמ' 61; ספר 2, עמ' 116), אלא שאין לו שום סיפור אודות כנבוזי הסב. כורש הסב וכורש הנכד נזכרים שניהם בבירור בכתובתו של כורש הנכד. גם אחשורוש הסב ואחשורוש הנכד מופיעים בזה אחר זה אצל קטסיוס, אלא שהעניינים קצת מבולבלים אצלו¹⁷⁵. השם דריוש בן אחשורוש המדי מוזכר במפורש על-ידי הרודוטוס (ספר 9, קטע 108, עמ' 708), ומציאותו של מלך מדי, דודו וחותרו של

¹⁷³ L. Bronner, *Biblical Personalities and Archaeology*, Jerusalem, 1974, pp. 192-195; נ' אררט, 'בית צדוק ובית דוד בתקופת שיבת ציון', בית מקרא יח (תשל"ג), עמ' 387 ואילך; כשר, 'מסע אלכסנדר הגדול בארץ ישראל', בית מקרא כ (תשל"ה), עמ' 199 ואילך.

¹⁷⁴ רק כשמקורות הספרות ההיסטורית היוונית שותקים לגמרי ביחס לאישיות מסוימת נקבע תאריך יחסי לממצא ארכיאולוגי על-פי מקורות הספרות היהודית. ראה למשל אולמסטד, עמ' 295, בדבר הכתובת בימי גשמו בן שחר: "התאריך קבוע בדייקנות, מפני שזהו גשם הערבי, מתנגדו של נחמיה".

¹⁷⁵ ראה לעיל, הערה 49. הואיל וספריו של קטסיוס לא הגיעו אלינו בשלמות ורוב הקטעים נמצאים בסיכומי דיוורוס ופושיוס, ייתכן שמקור הרבה בבלולים במצטטים ובמסכמים, ולא דווקא במחבר עצמו.

כורש הגדול, שנלחם יחד אתו נגד מלכי בבל וכבשוה, מופיעה בבירור ובלא צורך בפירושים בספרו של כסינופון (סיירופדיה).

לא כן הדבר במקרהו של סנבלט פחת שומרון. אף לא באחד מהמקורות שמופיע בהם שמו ומְשָׁרְתו, אין שמץ וזכר למציאותם של אחרים הנקראים סנבלט. רק ההכרח לתרץ קשיים במסגרת הכרונולוגיה המקובלת הוא שדרש הנחת הנחות בדבר קיומם, הנחות שעל-פי יסודות המסורת הכרונולוגית היהודית הן מיותרות. אם יש בכלל מקום לדבר על מדע של היסטוריה, הוא אינו יכול להיות מדע של אפשרויות היסטוריות¹⁷⁶. הוא חייב להיות מדע של המציאות ההיסטורית, לברר עד תום מה היה במציאות החד-פעמית בעבר, מציאות שאינה ניתנת להחייאה מחדש בניסויים מדעיים במעבדה. לשם כך, אי אפשר להתעלם באופן שיטתי ובאופן שרירותי ממקורותיה הספרותיים המרובים של המסורת ההיסטורית היהודית.

לסיכום, דריוש המופיע בגמאים של יב ובמכתביו של ארשם הוא דריוש הפרסי. בגוהי היה פחה ביהודה שלוש שנים לפני מינויו של נחמיה. בסגנון אמרתו של דיקרט אנו קובעים: סנבלט פחת שומרון נמצא; סימן כי המסורת ההיסטורית היהודית יודעת את המציאות.

12. שמעון הצדיק ואלכסנדר מוקדון

ביוספוס מסופר, שאלכסנדר, לאחר שכבש את צור, שלח לירושלים דרישה, שארץ יהודה תמרוד בדריוש ותקבל את עולו של אלכסנדר. אך ידוע הכוהן הגדול וזקני יהודה השיבו לו, שנשבעו לשמור אמונים לדריוש ולא יוכלו להפר שבועתם. אז התכונן אלכסנדר לעלות על ירושלים למלחמה. בהגיע השמועה הנוראה לירושלים, התלבש ידוע הכוהן הגדול לבנים ואתו מאות זקני כהונה ויקירי ירושלים מלובשים לבנים, ולקראת ערב יצאו עם לפידיים בידיהם לקבל פני אלכסנדר וצבאו. בראות אלכסנדר את המשלחת הכבודה העומדת לפניו, ירד מעל מרכבתו וכיבד מאוד את הכוהן הגדול. כשראו ראשי צבאו את הדבר שאלוהו לפשר התנהגותו, והוא ענה, שדמות הכוהן הגדול לבוש לבנים נראתה לו בחלומותיו לפני כל הקרבות הגדולים שנחל בהם את ניצחונותיו¹⁷⁷.

¹⁷⁶ ברור שלסנבלט היה סב, ואף סביר להניח שהיו לו נכדים. אולם מכאן ועד לקביעה כי שמותיהם היו גם כן סנבלט, ושארף הם היו פחות מטעם מלכות פרס בשומרון, רחוקה מאוד הדרך. נכון שלפעמים נהגו הפרסים לתת לבני מלכים לרשת מלכות אבותיהם, גם כשהאבות מרדו בהם, כפי שמוכיח הרודוטוס, ספר שלישי, 15, עמ' 217 ואילך. אולם אין מכאן ראיה להיותם פחות, כפי שמוכח מפחות ארץ יהודה. בני זרובבל לא מונו למשָׁרְת אביהם. בקיצור, האפשר רחב מאוד, אך המציאות היא אחת בלבד.

¹⁷⁷ יוספוס, ספר אחד עשר, ח', ג-ה. סיפור זה מובא גם בקווינטוס קורטיוס, היסטוריה של אלכסנדר, ספר שני, עמ' 57 ואילך, שבוודאי לקחו מיוספוס. עניין שבועת הנאמנות לדריוש משתלב יפה עם זהותו כדריוש הפרסי, שהרשה לבנות את בית המקדש, ועם ישראל הכיר לו תודה, אף אם מקובל היה שהחמיץ קצת לאחר מכן. ראה ראש השנה, ד, ע"א. טיפוסית ולא-רצינית היא הערתו השרירותית של אולמסטד, עמ' 507, הערה 11, המבטלת כלאחר יד את אמיתות סיפורו של יוספוס לגופו. ראשית, התעניינותו המרובה של אלכסנדר בענייני אלוהות, כמתואר בארוכה בפלוטרכ, שאף הביאתו לסכן נפשו במסע להיכל אמון בונה המדבר סיווא במצרים, מתיישבת היטב עם התנהגותו מול מחזה דתי מרגש כמסופר. שנית, וזה העיקר, עובדה היא שירושלים לא נחרבה על-ידי אלכסנדר, ושמו זכור לטוב במסורת עם

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והנה סיפור זה עצמו, בשינויים קטנים, מסופר בתלמוד על שמעון הצדיק הכוהן הגדול, משיירי אנשי כנסת הגדולה. והמסקנה המתבקשת מעצמה היא, אם לא נרצה ליצור סתירות מיותרות, כי שמעון הצדיק בן יוחנן (חוניו) ויזע בן יוחנן בספר נחמיה אחד הם.

המסקנה הזאת מתחזקת לאור מסורת האגדה כי שמו הנוסף של שמעון הצדיק היה עידו, ולאור המשמעויות המשותפות לשמות שמעון וידוע¹⁷⁸. העובדה שלפי יוספוס היה שמעון הצדיק בן חוניו ונכדו של ידוע אינה סותרת את המסקנה האמורה. וזאת, כיוון שבקדמוניות של יוספוס, הן יודע סבו של ידוע והן ידוע נקראים שניהם יאדוס ביוונית, עד שניתן לכנות ללא דוחק את יודע **ידוע א** ואת ידוע בן יוחנן נכדו **ידוע ב**¹⁷⁹. ומכיוון שבעניין מנשה חתן סנבלט, קוראו יוספוס אחיו של ידוע, בעוד שבספר נחמיה נאמר במפורש שחתן סנבלט היה מבני יודע, נראה שיוספוס השתבש, או שידיים מאוחרות שחלו בספריו נשתבשו¹⁸⁰.

לעיל הסקנו ששמעון הצדיק, אחרון אנשי כנסת הגדולה, הוא-הוא ידוע הכוהן הגדול האחרון הנזכר בנחמיה, שחי בסוף ימיו של דריוש הפרסי ונתמנה לכוהן גדול קצת לפני תחילת מלכות אלכסנדר. ועולה מכך, שאנשי כנסת הגדולה היו מוסד מיוחד שפעל בתקופה הפרסית בלבד בימי עזרא ונחמיה ובמשך דור אחד בלבד. שמות אנשי כנסת

ישראל. ברור שהסיבה נעוצה במאורע או מפגש בינו לבין נציגי עם ישראל שהסב לבו עליהם לטובה, כי צרים ודוברי רעות על ישראל היו די והותר. מה טעם אפוא להכחיש עדות בלתי מוכחשת בשום מקור אחר, ללא סיבה וללא תועלת?

178 יומא, סט, ע"א; סדר הדורות, אלף הרביעי, עמ' 137. ראה גם שבועות, לג, ע"ב על ידיעה בלא ראייה. ראה גם ברטל, 'שוב - מיהו ששבצר', בית מקרא כד (תשל"ט), עמ' 357, המזהה את ששבצר עם זרובבל. מסימני התקופה העתיקה היא קריאת אדם חשוב בשני שמות ויותר, ובמיוחד כשהמדובר במקורות שונים.

179 ראה לעיל, הערה 173. יודע הושאר במקומו ובשמו, וידוע ב' הוסף אחר ידוע הנזכר ברשימת הכהנים הגדולים בנחמיה, י"ב, י-יא, מאותו טעם שנוספו סנבלטים חדשים. ברם, מור, 'הכהנים הגדולים ביהודה בתקופה הפרסית', בית מקרא כג (תשל"ח), עמ' 61, מכנה במפורש את יודע כידוע א' ואת ידוע כידוע ב', והוא אף מוסיף עליהם ידוע ג'.

180 ייתכן גם שיוספוס פירש את המלה "בני" בנחמיה במובן בני בניו, וכך יצא לו שמנשה היה אחיו של ידוע, נכדו של יודע. אולם הדבר נראה לי דחוק, כי אם בבני בניו עסקינו, הרי אין זה סביר להניח שיוחנן אבי ידוע היה בן יחיד של יודע; אין הכרח אפוא שמנשה היה אחי ידוע, אלא אם נדחוק ונפרש את המונח 'אחי' ביוספוס במובן 'בן דוד'. על כל פנים, לא מצאתי חוקר שהצדיק במקרה זה את יוספוס לעומת המפורש בספר נחמיה. אף ניתן להוכיח כי יוספוס מטעמים שלו משנה בכוונה עבור קוראיו הלא-יהודים עניינים מפורשים בכתובים. אף בעניין שמעון הצדיק, יש להניח שחכמי התלמוד ידעו במסורת על אחד מגדולי החכמים והצדיקים לא פחות ממה שידע יוספוס, ואם את סיפור המפגש עם אלכסנדר ייחסו לשמעון הצדיק, יש לקיים עדותם אפילו נגד יוספוס.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הגדולה מוזכרים כולם במפורש בספרי עזרא ונחמיה וביתר ספרי הקודש מאותה תקופה¹⁸¹.

לסיום הדיון הממושך הזה על התקופה הנדונה נאמר מלים ספורות על המניין היווני, הסליווקי, מניין השטרות או מניין אלכסנדרוס, לכל כינויו ושמותיו. הלוח היהודי והלוח של אומות העולם משתווים, והפער ביניהם בטל, עם תחילת מניין השטרות. בלוח היהודי, תחילת מניין זה היא שנת ג'תמ"ח (3448) למניין בריאת העולם¹⁸², שהיא שנת 312 לפנה"ס למניין הלוח הנוצרי.

הנה, אף שהלוחות משתווים, סיבת בחירתה של שנת תחילת המניין של היוונים שנויה במחלוקת בין ההיסטוריונים המודרניים לבין המסורת ההיסטוריה היהודית. לפי ההיסטוריונים, שנת 312 היא שנת זכר הנצחון של סליקוס ויתר יורשי אלכסנדר בקרב ליד עזה נגד אנטיגונוס, כמסופר ביוספוס, ניצחון שהיה אחת עשרה שנה לאחר מות אלכסנדר בשנת 323 לפנה"ס¹⁸³, למרות שהמניין החדש לא הונהג על-ידי סליקוס עד לאחר קרב איפסוס המכריע נגד אנטיגונוס, בשנת 301 לפנה"ס, קרב שנהרג בו אנטיגונוס וירושת אלכסנדר נחלקה רשמית בין ארבעת המלכים שהתאחדו נגד אנטיגונוס ובנו דימיטריוס¹⁸⁴. לעומת זאת, לפי המסורת ההיסטורית היהודית, תחילת מניין השטרות היא שנת מות אלכסנדר מוקדון. הדרך הפשוטה ליישוב הסתירה היא להניח שמותו של אלכסנדר וקרב עזה אירעו באותה השנה. קביעה זו היא בניגוד לדברי יוספוס, אך יש בה כשלעצמה היגיון היסטורי רב¹⁸⁵.

והערה אחרונה בנדון: בתלמוד נאמר, שזמן שלטון היוונים בארץ ישראל הוא מאה ושמונים שנה עד תחילת שלטון החשמונאים, ומהן שש שנים ששלטו תחילה בעולם. פירוש הדבר, שמשנת כיבוש שושן ויתר ערי פרס ומדי על-ידי אלכסנדר בשנתו הראשונה ועד למותו עברו שש שנים, ואם כך נמנות לאלכסנדר שבע שנים, אם מונים את שנתו הראשונה

¹⁸¹ עיין א' קריב, שבעת עמודי התני"ך, עמ' 232 ואילך (בתמורת הדורות).

¹⁸² עיין עקביא, הלוח ושימוש בכרונולוגיה, עמ' נ"ח ואילך. הרעש הגדול שמרעיש עקביא בדבר טעות של שנה או שנתיים שגרמה לקלקול החשבונות כלשונו, אינו מעלה או מוריד לגבי הבעיה הכרונולוגית שהיא נשוא מאמר זה.

¹⁸³ יוספוס, נגד אפיון, ספר ראשון, כ"ב, בשם קסטור. ראה: M. Cary, *A History of the Greek World, From 323 to 146 B.C.E.*, London, p. 28 ff.; Appendix 3, p. 384

¹⁸⁴ עיין קארי שם. נשים לב לפער של אחת עשרה שנה בין מלחמת עזה למלחמת איפסיס, בדיוק כמו בין מות אלכסנדר למלחמת עזה.

¹⁸⁵ המניין האולימפי הנקשר עם המאורעות האמורים אינו עומד לנו לשטן. מלבד העובדה שהונהג בכרונולוגיה היוונית בתקופה מאוחרת, מאות בשנים לאחר תחילת המשחקים האולימפיים, אין דייקנותו מן הסוג שניתן לומר עליה כי טעות של אחת עשרה שנה היא מן הנמנעות. עיין קארי שם, המביע תמיהה על כך, שבמשך אחת עשרה שנה ממות אלכסנדר עד שנת 312 לפנה"ס, כשסליקוס כבש את בבל מיד ניקנור, שר צבאו של אנטיגונוס, נדחה סליקוס, שהחזיק מעמד כה נכבד בצוותו של אלכסנדר מבמתו הגבוהה אל "משרות נמוכות משונות". עיין גם: E. Bevan, *House of Seleucus*, London, 1966, p. 39, 49, 60; A. Boyle, *The Olympiads in Connection with Golden Age of Greece*, Transactions of Society of Biblical Archaeology 2 (1873-1873), pp. 289-300

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והאחרונה כשתיים שלמות. לפי זה חלה השנה הראשונה למניין שטרות (ג'תמ"ח - 3448) בדיוק ארבעים שנה לאחר תחילת בניין בית המקדש בשנת שתיים לדריוש, היא שנת ג'ת"ח (3408). קביעה זו מתאשרת מרשימת מלכי ארץ, שכבר זכרנוה לעיל, שפורסמה על-ידי פריטשרד¹⁸⁶, ולפיה מלך אלכסנדר כשבע שנים, ובין מותו לבין מלך סליקוס הראשון עברו 11 שנים. אם מונים את השנה הראשונה למלכות סליקוס בבבל מקרב איפסוס בשנת 301, כפי שמתחייב לדעתי על-פי ההיגיון, הרי אחת-עשרה שנים אחרנית, שנת 312, שהיא שנת קרב עזה, חלה לפי רשימת מלכי ארץ בשנת מותו של אלכסנדר. נמצא שנכונה המסורת היהודית ששנת תחילת מניין היוונים היא שנת מותו של אלכסנדר, ולא השנה האחת-עשרה לאחר מותו¹⁸⁷.

ו. תקציר ההיסטוריה העתיקה משנת כיבוש נינוה האשורית ועד מות אלכסנדר

כדי לשוות לנגד עינינו ולשמר בזיכרוננו את מלוא המשמעות ההיסטורית של השחזור המוצע במאמר זה של תקופות האימפריה הבבלית-כשדית והאימפריה הפרסית-מדית יורשתה, הבה נערוך את המאורעות והתאריכים העיקריים של ההיסטוריה העתיקה משנת כיבוש נינוה האשורית ועד לשנת מות אלכסנדר הגדול בבבל.

1. כיבוש נינוה בירת ממלכת אשור על-ידי נבוכדנאצר הכשדי מלך בבל יחד עם בעל בריתו אחשורוש (אחיאחר) המדי, אירע בשנת 440 לפנה"ס (= ג'ש"ך, 3320 למניין ישראל). כתוצאה מהחרבת נינוה נולדה האימפריה הבבלית-כשדית, שראתה עצמה כיורשתה וממשיכתה של הממלכה האשורית, ונבוכדנאצר התחיל לבנות את בבל בירתו בתור נינוה החדשה.
2. בשנת 18 למלכו, למניין כיבוש נינוה, היא שנת 422 לפנה"ס (= ג'של"ח, 3338 לבריאה), כבש נבוכדנאצר את ירושלים, החריב את העיר ואת המקדש והגלה את יהודה לבבל.
3. בשנת 27 למלכו, היא שנת 413 לפנה"ס (= ג'שמ"ז, 3347 לבריאה), כבש נבוכדנאצר את מצרים והחריבה, באמצעות בעל בריתו כנבוזי הפרסי שפעל בשמו. כנבוזי זה היה בנו של כורש מלך אנשן, והיה נשוי לבתו של אחשורוש (אחיאחר המדי).

¹⁸⁶ טקסים מזרחיים עתיקים, כך השלמה, עמ' 130 (566). לפני סליקוס נקבעו שש שנים לאנטיגונוס, ולפני פניו שש שנים לפיליפוס, כלומר אחת עשרה שנה, בניכוי השנה המשותפת, אחרי מות אלכסנדר. סביר להניח ששש שנות אנטיגונוס נסתיימו אף הן עם מותו.

¹⁸⁷ יש רגליים לסברא שמקור הטעות נעוץ בערבוב מלחמות עזה ואיפסיס זו בזו, וכך נחשבו אחת עשרה השנים שעברו אחרי מות אלכסנדר פעמיים. ראה הערת קארי שם אודות התיאור המקוצר כלשהו של מלחמת עזה הניתן על-ידי דיודורוס, ספר 19, 82-84, וכך הנסיבות המוזרות של כיבוש בבל על-ידי סליקוס בשנת 312, נוסף לספקות הנוגעים למקומו של סליקוס בהסכם השלום של שנת 311 ולהצטננותו במשך אחת עשרה השנים שחלפו לאחר מות אלכסנדר. ויש מקום לעיון מחודש בסוגיה קטנה זו.

4. אשתו של נבוכדנאצר, המלכה שמירמית, הייתה שליטה ליד בעלה ומפורסמת מאוד בזמנה.
5. החיתון בין בית המלוכה הפרסי לבין בית המלוכה המדי, מאורע שהביא ליצירת ברית איחוד מדי-פרסי, בא לאחר שכורש מלך אנשן, בשיתוף עם אחשורוש (אחיאחר) המדי, ניצח במלחמת מרד את אישתומגא-אזדהק (אסטיאגס) הסקיתי, ששלט קרוב לשלושים שנה על ארץ מדי ופרס וארם בסוף ימי ממלכת אשור.
6. בשנת 30 למלכות נבוכדנאצר, היא שנת 410 לפנה"ס (=ג'ש"ן, 3350 לבריאה), פלש אחשורוש המדי בראש צבא רב וצי פיניקי גדול, בשליחות נבוכדנאצר אדונו, ליבשת יוון באירופה. לאחר שרפת העיר אתונה וניצחונות אחרים בשדה הקרב, נהפך עליו הגלגל ורוב הצי הפיניקי הוטבע על-ידי הצי היווני בקרב ליד סלמיס. מאוחר יותר נהדף גם הצבא, בראשות מרדוניוס בן גובריאס (=מרודך בן גבר) הבבלי, בקרב פלטיא.
7. בשנת 395 לפנה"ס (=ג'ש"ה, 3365 לבריאה), בשנה ה-45 למלכו, מת נבוכדנאצר, ובנו אויל מרודך מאשתו שמירמית, ישב על כיסא אביו. באותה שנה הוציא אויל מרודך מבית הכלא את יויכין מלך יהודה, שהיה כלוא במשך שלושים ושבע שנה, ונשא ראשו מעל כל המלכים אשר אתו. אויל מרודך הכיר את יויכין בעת שהוא עצמו הושלך לכלא על-ידי אביו נבוכדנאצר, לאחר שהבריא נבוכדנאצר ממחלת ההידמות לחיה (לוגומכיה) שאחזתו.
8. גם נבוכדנאצר וגם אויל מרודך בנו כינו עצמם בשם נבונאיד. בנו של אויל מרודך שמלך יחד אתו וגם אחריו נקרא בלשאצר, כשם אביו של נבוכדנאצר, סבו של אויל מרודך.
9. מנישואי בתו של אחשורוש המדי וכנבוזי בן כורש הפרסי נולד כורש הגדול. בשנת 370 לפנה"ס (=ג'ש"ץ, 3390 לבריאה), כבשו דריוש בן אחשורוש המדי וכורש הגדול בן אחותו וחתנו את בבל בליד משתה אלילי, ובלשאצר בן בנו של נבוכדנאצר נהרג בארמונו. כתוצאה מהכיבוש, נולדה האימפריה המדית-פרסית, שראתה עצמה כיורשתה וממשיכתה של ממלכת בבל.
10. באותה שנה מת דריוש המדי בן 62 שנה, וכורש הגדול נעשה למלך המלכים במלכות פרס ומדי. באותה שנה או בתחילת השנה שאחריה. הוציא כורש בכל מלכותו כרוז המרשה לעם יהודה לעלות לארץ יהודה וירושלים ולבנות את העיר ואת המקדש. עותק אחד מהכרוז הושם באחמתא בירת מדי, שם מצא אותו דריוש הפרסי כעבור 18 שנה.
11. בשנת שלוש למלכו, למניין כיבוש בבל, היא שנת 367 לפנה"ס (=ג'שצ"ג, 3393 לבריאה), עלה כורש הגדול למלחמה על אחשורוש בן דריוש גיסו עקב סכסוך על פרשנות בעניין דתי פרס ומדי הנוגעים לסדרי המלוכה. בשדה קונאכיסא ליד בבל נהרג כורש, ואחשורוש ישב על כיסא מלכות פרס ומדי כארתחששתא המלך הגדול במקום כורש. בתחילת מלכותו, הורה אחשורוש-ארתחששתא להפסיק את בניין העיר והמקדש בירושלים.
12. בשנת 14 למלכו, למניין ניצחונו על כורש, היא שנת 353 לפנה"ס (=ג'ת"ז, 3407 לבריאה), נרצח אחשורוש-ארתחששתא ובנו בידי ארתפרנס. באותה שנה מת או איבד

עצמו לדעת כנבזי בן כורש הגדול, לאחר שרצח את אחיו ברדיא-ברזי וירד מצרימה לדכא את המרד של אמורטיס (אמירטיוס) ושל אינרוס בן פסמטיכוס הלובי. כיסא מלכות פרס, שנשאר ללא יורש, נתפס על-ידי גומתא המאגי, מבניו או מחכמיו של המן בן המדתא האגגי (המאגי) שנתלה על-ידי אחשורוש-ארתחששתא.

13. באותה שנה, בקנאו את קנאת הדת הפרסית מיסודו של זאראתוסטרא רבו ואת קנאת בית המלוכה הפרסית מיסודו של אחמניש, קם דריוש בן וושתספא הפרסי, ובעזרת שישה מאצילי נסיכי פרס ומדי הרג את גומתא המאגי וביטל את מחשבותיו לטובת הדת המאגית. באותו פרק זמן מרדה בבל בפרס, בהנהגת נידין-בל, שכיהנה עצמו נבוכדנאצר בן נבונאיד. דריוש הפרסי כבש במלחמת תנופה את בבל והחריבה. באותו פרק זמן, הרג דריוש גם את חברו לקשר ארתפרנס, שישב על כיסא מלכות מדי, וכך נעשה דריוש הפרסי למלך המלכים ארתחששתא של מלכות פרס ומדי. לאחר מכן התחיל דריוש לבנות את העיר פרסא (פרסיפוליס) בירתו בתור בבל-נינוה חדשה.

14. בשנת 352 לפנה"ס (=ג'ת"ח, 3408 לבריאה), התיר דריוש-ארתחששתא את המשך בניין המקדש בירושלים ובשנת 348 לפנה"ס (=ג'ת"ב, 3412 לבריאה) עמד המקדש על תלו. כעבור שנה, שנת 347 לפנה"ס (=ג'ת"ג, 3413 לבריאה) עלה עזרא ופמלייתו ברשיון דריוש-ארתחששתא, ובשנת 334 לפנה"ס (=ג'תכ"ו, 3426 לבריאה) נתמנה נחמיה על ידו לפחת יהודה.

15. בשנת 340 לפנה"ס (=ג'ת"ד, 3420 לבריאה) היו מרידות במצרים והיו פרעות נגד יהודי יב, ובהן נהרס המקדש שבִּיב. בשנת 17 לדריוש הפרסי, היא שנת 337 לפנה"ס (=ג'תכ"ג, 3423 לבריאה), שלחו יהודי יב בקשה לבגוהי שהיה פחת יהודה לפני נחמיה, להתיר להם לבנות מחדש את מקדשם.

16. באותה שנה, שנת 337 לפנה"ס, הצליח דריוש הפרסי לדכא גם את המרד המדי הגדול של פראורתיש-ארפכשד, שכיהנה עצמו חשרתריתה בן אחשורוש. באותן שנות מהומות ומלחמות, נפגעה גם העיר ירושלים בפרעות צרי יהודה שפעלו בחסות הפחה, וחומתה נהרסה כליל. בסביבות שנת ה-20 לדריוש הפרסי, נמצא בגוהי אשם במרד ונהרג, וכך נסללה הדרך למינויו של נחמיה כפחה ביהודה בשנת 20 לדריוש-ארתחששתא.

17. נחמיה נקרא לבוא לפני המלך בשנה 32 לדריוש-ארתחששתא, היא שנת 322 לפנה"ס (=ג'תל"ח, 3438 לבריאה), כנראה להתייעצות בקשר להכנות המקדונים תחת אלכסנדר לעלות למלחמה נגד מלכות פרס ומדי. הוא חזר לירושלים באותה שנה, וגירש את מנשה בן יודע, חתן סנבלט, מלכהן בבית המקדש.

18. בשנת 36 לדריוש-ארתחששתא, לאחר מות נחמיה, היא שנת 318 לפנה"ס (=ג'תמ"ב, 3442 לבריאה), הוכה חיל דריוש בשדה הקרב גוגמלא ליד ארבל בידי אלכסנדר וחילו. האימפריה הפרסית-מדית הגיעה לקצה. דריוש נס משדה המערכה ונהרג בידי שריו, שדימו למצוא חן בעיני אלכסנדר. פרס נכבשה ועיר הבירה פרסא (פרסיפוליס), נינוה של מלכות פרס ומדי, הוחרבה בידי אלכסנדר הגדול.

19. באותה שנה, לפני המערכה האחרונה בשדה הקרב גוגמלא, עלה אלכסנדר על ירושלים, ושמעון-ידוע הצדיק הכוהן הגדול יצא לקראתו בראש פמליה גדולה, כולם

לבושים לבנים. אלכסנדר ירד מעל מרכבתו, הראה אותות כבוד לשמעון הצדיק וקיבל את כניעת ירושלים בהשאירו את העיר ואת המקדש על תלם, ומבלי לפגוע בעם היהודי לרעה. מאותה שנה ועד למותו, כיהן שמעון הצדיק בכהונה הגדולה במשך 40 שנה.

20. בשנת 312 לפנה"ס (=ג'תמ"ח, 3448 לבריאה), מת אלכסנדר בבבל, ומלכותו נתחלקה חלוקה זמנית בין שרי צבאו לאחר קרב עזה. אך הסכם החלוקה החזיק מעמד בצורה רופפת במשך אחת עשרה שנה, עד שנת 301 לפנה"ס (=ג'תנ"ט, 3459 לבריאה). באותה שנה, בשדה הקרב איפסוס שבאסיה הקטנה, הוכרע ונהרג אנטיגונוס, שניסה כל השנים להיות שליט עליון באימפריה המקדונית המאוחדת. האימפריה המקדונית - ההליניסטית נחלקה סופית לארבע ממלכות. ממלכת בבל וסוריה נפלה כולה לידי סיליקוס הראשון, שהעתיק את בירתו לאנטיוכיה, היא חמת המקראית, והנהיג את הלוח החדש למניין היוונים, ושנת תחילתו הייתה שנת 312 לפנה"ס, שנת מותו של אלכסנדר. אמנם היו סופרים בישראל שהקדימוה שש שנים לשנת 318 לפנה"ס, שנת כיבוש פרס בידי אלכסנדר.

21. סך כל משך הזמן המשתרע משנת כיבוש נינוה בירת אשור ועד שנת מותו של אלכסנדר הגדול, הוא מאה עשרים ושמונה שנים, המורכבות משבעים שנות קיום האימפריה הבבלית-כשדית שנוסדה על-ידי נבוכדנאצר הגדול, מחמישים ושתיים שנות קיום האימפריה הפרסית-מדית שנוסדה על-ידי דריוש המדי וכורש הגדול, ומשש שנות האימפריה המקדונית-ההליניסטית המאוחדת תחת מייסדה אלכסנדר הגדול.